

Міністерство освіти і науки України

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

Державний заклад Південноукраїнський національний педагогічний
університет ім. К. Д. Ушинського

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

БУРКОВСЬКА ОКСАНА ЙОСИПІВНА

УДК: 811.1/.2'367.3-11"18/20"

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТЕОРІЯ ОДНОСКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ
ЛІНГВІСТИЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ**

10.02.15 – загальне мовознавство

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело _____ О. Й. Бурковська

Науковий керівник Глущенко Володимир Андрійович, доктор
філологічних наук, професор

Слов'янськ – 2018

АНОТАЦІЯ

Бурковська О. Й. Теорія односкладного речення в європейській лінгвістиці XIX – початку XXI століть. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.02.15 «Загальне мовознавство». – ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет», державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» МОН України. – Одеса, 2018.

У дисертації представлено лінгвоісторіографічне дослідження питання односкладних речень в індоєвропейських мовах. Розкрито особливості виникнення, будови та функціонування односкладних речень у різноструктурних мовах. Проаналізовано еволюцію поглядів представників різних лінгвістичних напрямів і шкіл на проблему виділення та класифікації односкладних речень у європейській лінгвістиці XIX – початку XXI ст. Актуальність обраної теми визначена браком лінгвоісторіографічного висвітлення питань синтаксису простого речення в германістиці, романістиці, славістиці. Необхідність спеціального лінгвоісторіографічного дослідження зумовлена й потребою у вивченні студій тих синтаксистів, хто заперечував тезу про визначальні структурні особливості односкладних речень. На цій основі актуалізується необхідність систематизації наявних у сучасному мовознавстві концепцій односкладності / двоскладності простих речень. При цьому своєчасність такого комплексного аналізу повинна сприяти класифікаційній системі односкладних речень.

Мета дослідження – розкриття концепцій мовознавців XIX ст. – початку XXI ст., пов'язаних із дослідженням синтаксису односкладних речень в індоєвропейських мовах.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації на широкому фактичному матеріалі здійснено спробу комплексного лінгвоісторіографічного дослідження синтаксису односкладного речення з урахуванням еволюції поглядів мовознавців на різні аспекти аналізованих питань.

Основну увагу в дисертації приділено вченню про принципи відмежування односкладних речень від двоскладних у студіях мовознавців ХІХ ст. – початку ХХІ ст. (О. Х. Востокова, М. І. Греча, Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, Д. М. Овсянико-Куликовського, П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, О. М. Пешковського, В. В. Виноградова, Л. А. Булаховського, М. К. Грунського, П. С. Дудика, І. І. Мещанінова, Є. М. Галкіної-Федорук, Н. Ю. Шведової, С. А. Овчарука, О. Г. Золотової, К. Г. Городенської, І. Р. Вихованця, В. В. Бабайцевої, А. П. Загнітка, Ю. Т. Доліна, К. Беккера, І. Хейзе, Г. Пауля, Х. Брінкмана, Ш. Баллі, О. І. Смирницького, В. Л. Каушанської, Р. Л. Ковнера, Л. С. Бархударова, С. О. Штелінга, Г. Г. Почепцова, В. Д. Аракіна, М. Я. Блоха та ін.), зокрема й маловідомих.

Односкладні речення – це особливий структурно-семантичний тип простих речень, які мають граматичний склад тільки одного головного члена, що виступає в незалежній позиції та становить предикативну основу речення. У них немає другого головного члена, але це структурно повні предикативні одиниці. Від нечленованих речень (слів-речень *Так. Ні.*) односкладні відрізняються членимістю та можливістю поширюватись другорядними членами. Розмежування типів односкладних речень переважно базується на частиномовному вираженні головного члена речення, через що односкладні речення диференціюються на дієслівні та номінативні. Основними типами односкладних речень, що традиційно виділяються в лінгвістиці, є означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, генітивні, номінативні та вокативні. В основу цієї класифікації покладені ознаки структурні (морфологічна природа вираження головного члена) та семантичні (граматична семантика речення); враховується такий логіко-семантичний показник, як означеність – неозначеність, а також комунікативне призначення речення.

Односкладні речення становлять значний фрагмент синтаксису слов'янських мов. Але, незважаючи на велику кількість присвячених їм праць, вони залишаються найменш вивченими серед інших реченнєвих об'єктів. Представники різних мовознавчих напрямів використовують різні підходи до їхнього тлумачення – логіко-граматичний, формально-граматичний, семантико-синтаксичний, причому

неоднорідність підходів до опису цих синтаксичних одиниць притаманна й працям, які ґрунтуються на однакових вихідних принципах аналізу синтаксичних явищ, зокрема дослідженням семантико-синтаксичного спрямування.

Необхідно відзначити, що серед лінгвістів немає єдиного погляду на односкладні речення як самостійну категорію. О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, Є. М. Галкіна-Федорук, О. М. Гвоздєв, Л. А. Булаховський, П. С. Дудик, М. К. Грунський, С. С. Дложєвський, М. Ф. Сулима, С. А. Овчарук, О. С. Мельничук, Н. Ю. Шведова, Н. Л. Іваницька, В. С. Юрченко, В. В. Бабайцева, О. Г. Руднєв, В. А. Белошапкова, Н. С. Валгіна, Є. С. Скоблікова, П. О. Лекант, Ю. Т. Долін, В. І. Казаріна, Е. М. Осіпова та ін. трактували односкладні речення як самостійну категорію. Але інші вчені піддають сумніву саме поняття односкладних речень та заперечують їхнє існування. Такий науковий підхід притаманний таким українським і російським синтаксистам, як В. Г. Адмоні, Є. О. Сєдєльніков, М. В. Панов, М. Гіро-Вебер, Н. Ю. Шведова, Н. Д. Арутюнова, І. І. Слинько, О. С. Мельничук, Г. О. Золотова, К. Г. Городенська, І. Р. Вихованець, В. М. Бріцин та ін..

Дослідження різновидів односкладних речень дозволило зробити висновок, що у зв'язку з історичними реаліями та рівнем розвитку синтаксичної науки першими були виділені безособові односкладні речення. Великий інтерес для дослідників становлять концепції М. Смотрицького, О. Х. Востокова, В. І. Классовського, О. О. Потєбні, В. О. Богородицького, Д. М. Овсянико-Куликовського.

Важливий етап у розвитку вчення про односкладні речення пов'язаний з ім'ям О. О. Шахматова – творця вчення про двоскладність / односкладність простих речень (за їх синтаксичною формою). Синтаксична концепція граматичної двоскладності / односкладності простого речення О. О. Шахматова була покладена в основу другого тому академічної «Граматики русского языка» (1954), що вийшла за редакцією В. В. Виноградова та О. С. Істріної. Надалі під впливом Граматики-54 ідея граматичної двоскладності / односкладності речення стала базовою концепцією в усіх без винятку вузівських підручниках з російського синтаксису. В українському

мовознавстві дослідженням односкладних односкладних речень займалися Л. А. Булаховський, Н. Ф. Завгородня, Ф. П. Смагленко, С. А. Овчарук, О. С. Мельничук, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька та ін.

В інших слов'янських мовах (чеській, хорватській, польській, білоруській) ступінь поширеності односкладних речень відрізняється від того, що є в українській та російській мовах; ці конструкції мають здебільшого книжково-стилістичне використання. Учені відзначають наявність дієслівних та недієслівних односкладних груп, але кількість типів речень, що відносяться до відповідної групи, може містити у собі різну кількість структур.

Односкладні речення в германських та романських мовах упродовж тривалого часу не цікавили науковців. Статус односкладних речень в англійській та німецькій мовах викликає багато суперечок через те, що німецький та англійський синтаксис передбачає наявність двох компонентів у структурі речення – підмета та присудка. Автори більшості праць із теоретичної граматики іноземних мов навіть не піднімають питання односкладності, а речення, що не мають стандартної двоскладної структури, взагалі не досліджуються. Все ж варто зазначити, що більшість російських лінгвістів (О. І. Смирницький, В. Л. Каушанська, Р. Л. Ковнер, Л. С. Бархударов, С. О. Штелінг, Б. С. Хаймович, Б. О. Ільш, Г. Г. Почепцов, В. Д. Аракін, І. П. Іванова, В. В. Бурлакова, О. О. Болгова, М. Я. Блох, автори Граматики англійської мови 1999 р. та інші) визнає наявність в англійській мові односкладних речень.

У германістиці ще не склалася теорія односкладного речення. Недвоскладні структури, що в основному розглядалися в минулі роки, базувалися на двоскладній структурі речення, що не відображає сучасного розвитку синтаксичної думки. У роботах із синтаксису німецької мови існують дві прямо протилежні тенденції у ставленні до односкладних речень. Одні дослідники, серед яких К. Ф. Беккер, І. Хейзе, Г. Пауль, Х. Брінкман, В. Мюс, О. Бехагель, К. Бругман, Х. Ю. Херингер, Г. Хельбіг, виявляють інтерес до такого типу речень, а інші, такі, як Р. Блюмель, Дж. Рис, П. Гребе, І. Ербен, В. Флемінг, В. Шмідт, В. Мотч, Р. Фрейндліх, ці структури ігнорують.

У сучасному мовознавстві при класифікації односкладних речень виникають об'єктивні труднощі, пов'язані з вибором класифікаційного принципу, причому історія вивчення односкладних речень спричиняється до висновку про недостатність урахування виключно однієї будь-якої ознаки як основи для розподілу на відповідні групи речень.

Розгляд односкладних речень повинен базуватися на врахуванні нерівнорядності формально-граматичної та семантико-синтаксичної площин реченнєвої структури, через що постає аргументованим розмежування дієслівних та іменних односкладних речень на підставі формального вираження предикативності. Водночас слід констатувати нерівнорядність типів односкладних речень, оскільки з-поміж них вирізняються речення з яскраво вираженою особовою семантикою. При цьому форма головного члена речення у своєму обов'язі вміщує вказівку на виконавця дії чи носія стану, окреслюючи його вираження. Тому таким частим постає віднесення цих речень до модифікацій двоскладних (статус означено-особових, узагальнено-особових односкладних речень у концепціях В. Сімовича, Ю. Шереха, І. Р. Вихованця, Н. Ю. Шведової, Г. О. Золотової) або зазначення специфічного виміру особової семантики – неозначеності (неозначено-особові).

У роботі представлено концепції мовознавців другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., які враховуючи семантичний, структурний, формальний підходи, почали переглядати питання односкладності / двоскладності речення, а саме поняття односкладного речення поставили під сумнів. Виникли теорії принципової двоскладності будь-якого речення (В. Г. Адмоні), синтаксичного нуля (Є. О. Седельніков, М. В. Панов, М. Гіро-Вебер та ін.), однокомпонентності / двокомпонентності речень (Н. Д. Арутюнова, Д. М. Шмельов, І. І. Слинко), неномінативного підмета (Г. О. Золотова).

Поряд із загальноживаними типами односкладних речень, представлено конструкції, синтаксична кваліфікація яких не є однозначною. Досліджуючи прості речення, деякі вчені генітивним, вокативним та конструкціям, що за формою збігаються з номінативними реченнями, не надають статусу самостійних категорій односкладних речень, а відносять їх або до інших типів односкладних речень, або

взагалі позбавляють статусу речення (О. М. Пешковський, В. Г. Адмоні, В. В. Бабайцева, О. М. Гвоздєв, І. І. Слинко, М. В. Мірченко, Г. О. Керм, Ю. Т. Долін та ін.).

Окремо досліджено проблематику співвідношення таких понять, як *метод, прийом, методика, методологія*.

Докладно охарактеризовано *актуалістичний метод* – загальнонауковий метод теоретичного рівня, без якого неможливе існування історіографії будь-якої науки.

Використання комплексного підходу дозволило вийти на якісно новий рівень узагальнень. Новітні теорії та залучення великої кількості фактів уможливили отримання цінних результатів у дослідженні односкладності / двоскладності простого речення.

Ключові слова: лінгвістична історіографія, актуалістичний метод, односкладне речення, двоскладне речення, синтаксична форма, головний член речення.

SUMMARY

Burkovska O. Y. The theory of one-member sentence in European linguistics XIX – early XXI centuries. – Qualifying paper presented as manuscript.

Thesis for a Candidate Degree in Philology. Speciality 10.02.15 – General Linguistics. – DHEE “Donbass State Pedagogical University”, The State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky” of the Ministry of Education and Science of Ukraine, Odessa, 2018.

The thesis presents a linguistic-historiographical research of the problem of one-member sentences in the Indo-European languages. The principal issues of origination, structure and functioning of one-member sentences in languages with different structure are revealed. The evolution of the linguists’ assertions on the problem of delimitation and classification of one-member sentences in European linguistics XIX – early XXI centuries is under analysis.

The topicality of the chosen problem is conditioned by the shortage of the linguistic-historiographical coverage of issues of syntax of simple sentence in Germanic, Romance

and Slavonic philology. The necessity of a special linguistic-historiographical research is caused by the requirement in studying the linguists' views denying the thesis about determinant structural peculiarities of one-member sentences. The necessity of systematization of concepts on one-memberness / two-memberness of simple sentences available in modern linguistics is actualized on this basis. The up-to-date and integrated analysis of the problem mentioned shall contribute to the research of the classification system of one-member sentences.

The aim of the research is to present linguists' views of XIX – early XXI centuries on the problems of one-member sentences syntax in the Indo-European languages.

The scientific novelty of the research is in the complex linguistic-historiographical study of one-member-sentence syntax considering linguists' views evolution on various aspects of the discussed issues. A great number of works of XIX – early XXI centuries scientists has been studied in the thesis (O. H. Vostokov, M. I. Grech, F. I. Buslaev, O. O. Potebnia, D. M. Ovsianiko-Kulikovskiy, P. F. Fortunatov, O. O. Shakhmatov, O. M. Peshkovskiy, V. V. Vinogradov, E. M. Galkina-Fedoruk, L. A. Bulakhovskiy, P. S. Dudyk, M. K. Grunskiy, I. I. Meshchaninov, N. Yu. Shvedova, S. A. Ovcharuk, O. G. Zolotova, K. G. Gorodens'ka, I. R. Vykhovanets', V. V. Babaytseva, A. P. Zagnitko, Yu. T. Dolin, K. F. Becker, J. Ch. Heyse, H. Paul, H. Brinkmann, Sh. Bally, O. S. Smirnitskiy, V. L. Kaushanska, R. L. Kovner, L. S. Barkhudarov, S. O. Shteling, G. G. Pocheptsov, V. D. Arakin, M. Ya. Blokh and others).

In the thesis the main attention is paid to the doctrine on principles of dissociation of one-member sentences from two-member ones in the linguists' circles of XIX – early XXI centuries.

One-member sentences are a special structural-semantic type of simple sentences with one-member grammatical structure which makes the predicative basis of the sentence. They are structurally complete predicative units though they do not have the second principal member. One-member sentences should be distinguished from undivided sentences (words-sentences *Yes. No.*) by their capacity to be divided and extended with secondary members. Differentiation of types of one-member sentences depends on the part of speech presenting the main part of the sentence, according to which verbal and

nominative one-member sentences can be defined. The basic types of one-member sentences, traditionally distinguished in linguistics, are definite-personal, indefinite-personal, generalized personal, impersonal, infinitive, genitive, nominative and vocative. This classification is grounded on the structural (morphological features of the main member) and semantic (grammatical semantics of the sentence) characteristics considering such logic-semantic index as definiteness – indefiniteness as well as the communicative purpose of the sentence.

One-member sentences make a considerable fragment of syntax of Slavic languages. But, despite an ample supply of works dedicated to them, they remain the least studied sentences among other sentence objects. The representatives of different linguistic schools use different approaches to their interpretation – logical-grammatical, formally grammatical, semantic-syntactic, diversity of approaches to description of these syntactic units is peculiar to works based on identical initial principles of analysis of the syntactic phenomena, in particular to semantic-syntactic researches.

It is necessary to mention that linguists have different points of view on one-member sentences as a separate category. O. O. Shakhmatov, O. M. Peshkovskiy, V. V. Vinogradov, E. M. Galkina-Fedoruk, O. M. Gvozdev, L. A. Bulakhovskiy, P. S. Dudyk, M. K. Grunskiy, S. S. Dlozhevs'kiy, M. F. Sulyma, S. A. Ovcharuk, O. S. Mel'nichuk, N. Yu. Shvedova, N. L. Ivanitska, V. S. Yurchenko, V. V. Babaytseva, A. G. Rudnev, V. V. Beloshapkova, N. S. Valgina, E. S. Skoblikova, P. O. Lekant, Yu. T. Dolin, V. I. Kasarina, E. M. Osipova and others interpreted one-member sentences as a separate category. Other scientists cast doubt and deny the very notion of one-member sentence. Such scientific approach inherent to Ukrainian and Russian syntaxists as V. G. Admoni, Ye. O. Sedel'nikov, M. V. Panov, M. Guiraud-Weber, N. Yu. Shvedova, N. D. Arutiunova, I. I. Slyn'ko, O. S. Mel'nychuk, G. O. Zolotova, K. G. Gorodenska, I. R. Vykhovanets, V. M. Britsyn and others.

The research of varieties of one-member sentences has allowed to make the conclusion about impersonal one-member sentences being the first to distinguish according to the historic realities and the level of development of syntax. The concepts of

M. Smotritskiy, O. H. Vostokov V. I. Klassovskiy, O. O. Potebnia, V. O. Bogoroditskiy, D. M. Ovsianiko-Kulikovskiy present the great interest for the researches.

The significant stage in the development of one-member sentences doctrine is connected with the name of O. O. Shakhmatov – the founder of the theory about one-member / two-member notion of simple sentences (according to their syntactic form). The Syntactic concept of grammatical one-member / two-member notion of simple sentences by O. O. Shakhmatov was in the basis of the second of volume academic “Russian grammar” (1954), which was edited by V. V. Vinogradov and O. S. Istrina. Further under the influence of Grammar-54 the idea of grammatical one-member / two-member notion of the sentence became the basic conception in all university textbooks of the Russian syntax. In the Ukrainian linguistics L. A. Bulakhovskiy, N. F. Zavgorodnia, F. P. Smaglenko, S. A. Ovcharuk, O. S. Mel’nichuk, P. S. Dudyk, N. L. Ivanitska and others researched one-member sentences.

In other Slavic languages (Czech, Croatian, Polish, Byelorussian) one-member sentences are not as commonly used as in Russian and Ukrainian and are mostly of literary-stylistic character. Scientists accept verbal and non-verbal one-member groups, but the number of types of sentences which belong to the proper group can contain a different number of structures.

One-member sentences in the German and Roman languages was out of interest of researches quite long. The Status of one-member sentences in the English and German languages causes many disputes because the German and English syntax suggests the presence of two components in the structure of a sentence – the subject and the predicate. The authors of most works on theoretical grammar of foreign languages do not even consider the issue of one-member notion, and do not study sentences which do not have a standard two-member structure in general. However, we should mention that most Russian linguists (O. S. Smirnitkiy, V. L. Kaushanska, R. L. Kovner, L. S. Barkhudarov, S. O. Shteling, G. G. Pocheptsov, V. D. Arakin, B. S. Khaymovich, B. O. Il'ysh, I. P. Ivanova, V. V. Burlakova, O. O. Bolgova, M. Ya. Blokh, authors of English Grammar 1999 and others) acknowledge the presence of one-member sentences in English.

The theory of one-member sentences has not still been made up in the Germanic philology. Non-two-member structures, which were mainly studied earlier, were based on the two-member structure of a sentence, which does not represent modern development of the syntactic idea. There are two rather opposite tendencies in relation to one-member sentences in the works on the syntax of the German language. Some researchers as K. F. Becker, J. Ch. Heyse, H. Paul, H. Brinkmann, W. Mues, O. Behagel, K. Brugman, H. J. Heringer, G. Helbig, show interest in such types of sentences, and others, such, as R. Blumel, J. Ries, P. Grebe, J. Erben, V. Fleming, W. Schmidt, W. Motsch, R. Freundlich, ignore these structures.

There are objective difficulties with classification of one-member sentences in modern linguistics which are associated with the choice of classification principles. History of study of one-member sentences comes to the conclusion of the lack of consideration of the solely one sign as basis for distributing sentences on the proper groups.

The research of one-member sentence should account the irregular character of formally grammatical and semantic-syntactic aspects of sentence structure; as a result the distinction of verbal and nominal one-member sentences appears reasoned on the basis of formal expression of predicate. At the same time we should mention the disparity of the types of one-member sentences, as we can distinguish among them the sentences with the brightly expressed personal semantics. The form of the main part of the sentence in its volume points to the performer of the action or the transmitter of the state and outlines its expression. Therefore, these sentences are often defined as two-member modifications (status of definite-personal, generalized personal one-member sentences in conceptions of V. Simovich, Yu. Sherekh, I. R. Vykhovanets, N. Yu. Shvedova, G O. Zolotova) or a specific character of their personal semantics – indefiniteness (indefinite-personal) is pointed out.

The work presents the conceptions of linguists of the second half of XX century – early XXI century, who began to review the issue of one-member – two-member sentences taking into account semantic, structural, formal approaches, and questioned the very concept of one-member sentences. Such treatment resulted in arising the theories of

the fundamental two-member character of any sentence (V. G. Admoni), the theory of the syntactic zero (Ye. O. Sedel'nikov, M. V. Panov, M. Guiraud-Weber and others), the theory of one-component / two-component sentence structure (N. D. Arutiunova, D. M. Shmelev, I. I. Slyn'ko), the theory of the non-nominal subject (G. O. Zolotova).

Along with the general types of one-member sentences there are constructions which syntactical qualification is ambiguous. While studying simple sentences some scientists refuse to consider certain constructions (genitive, vocative and constructions having the same structure with nominative sentences) as separate one-member sentences and refer them to other types of one-member sentences or deprive the status of sentence (O. M. Peshkovskiy, V. G. Admoni, V. V. Babaytseva, O. M. Gvozdev, I. I. Slynko, M. V. Mirchenko, G. O. Kerm, Yu. T. Dolin).

The problems of correlation of such concepts, as a *technic, mode, method, methodology* are separately investigated.

The actualistic method, a scientific method of theoretical level, the lack of which makes impossible the existence of historiography of any science, is thoroughly described.

The use of a complex approach has allowed to reach a qualitatively new level of generalizations. The newest theories a large number of empirical facts has made it possible to get certain results in the research of one-member / two-member notion of simple sentences.

Key words: linguistic historiography, actualistic method, one-member sentence, two-member sentence, syntactical form, the main part of a sentence.

Список публікацій здобувача.

В яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Боровик О. И. Лингвисты об истории развития безличных предложений / О. И. Боровик // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов : зб. наук. праць / відп. ред. В. І. Гончаров – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 10. – С. 41–48.

2. Бурковська О. Й. До проблеми виділення односкладного речення в німецькій мові / О. Й. Бурковська // Сучасні дослідження з іноземної філології : зб. наук. праць / відп. ред. М. П. Фабіан – Ужгород : ПП «Аутдор-Шарк», 2015. – Вип. 13. – С. 17–24.

3. Бурковська О. Й. Проблематика номінативного односкладного речення у роботах українських та зарубіжних лінгвістів / О. Й. Бурковська // Науковий вісник південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки : зб. наук. праць / гол. ред. Т. М. Корольова. – Одеса : «Астропринт», 2016. – № 23. – С. 29–35.

4. Бурковська О. Й. Означено-особові речення в російському мовознавстві: лінгвоісторіографічний аспект / О. Й. Бурковська // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : зб. наук. праць / за заг. ред проф. В. А. Глущенко. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. – Вип. 3. – С. 51–57.

5. Burkovska O. Yo. The problem of one-member sentences as a separate category in the 50-ies of the XXth century – early XXIst century / O. Yo. Burkoska // Вісник Дніпропетровського університету ім. Алфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – №1(13). – Дніпропетровськ, 2017. – С. 179–183.

6. Бурковська О. Й. Узагальнено-особові конструкції як незалежний тип односкладних речень в лінгвоісторіографічному аспекті / О. Й. Бурковська // Science and Education a New Dimension: Humanities and Social sciences. – V (37), I.: 137, 2017. – Budapest, 2017. – P. 7–10.

Які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Боровик О. И. А. А. Шахматов о синтаксисе словосочетания и синтаксисе простого предложения / О. И. Боровик // Методологія та історіографія мовознавства : матеріали міжнародної науково-практичної конференції / відп. ред. В. М. Бріцин. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – С. 42–46.

8. Боровик О. И. Словосочетание как синтаксическая единица в трактовке В. В. Виноградова / О. И. Боровик // Актуальні питання сучасної науки і освіти : матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної та науково-методичної конференції

викладачів і студентів / відп. ред. Н. М. Маторіна. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – Вип. 5. – С. 45–47.

9. Бурковская. О. И. Ученые о генетивных предложениях в русской лингвистике / О. И. Бурковская // Актуальні питання сучасної науки і освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / відп. ред. Н. М. Маторіна. – Слов'янськ : ДДПУ, 2014. – Вип. 6. – С. 90–93.

10. Бурковська О. Й. Питання односкладності англійських речень у працях російських та зарубіжних лінгвістів / О. Й. Бурковська // Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи: міжнародна науково-практична конференція. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014. – С. 76–81.

11. Бурковська О. Й. Російські мовознавці про означено-особові речення / О. Й. Бурковська // Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2014. – С. 18–19.

12. Бурковская О. И. Лингвисты о синтаксической форме подлежащего в безличных предложениях / О. И. Бурковская // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць / за заг. ред проф. В. А. Глущенко. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. – Вип. 2. – С. 31–37.

13. Burkovska O. Yo. The views of the Russian and Ukrainian linguists on one-member sentences as a separate category in the second part of the XXth century / O. Yo. Burkoska // Achievements of world science: proceedings of VIII International scientific conference, Aug. 12, 2017. – Morrisville, Lulu Press, 2017. – P. 40–42.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ. МЕТОД І НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	22
1.1. Лінгвоісторіографічний аспект вивчення односкладних речень в індоєвропейських мовах	22
1.2. Термінологія основних категорій односкладного речення.....	33
1.3. Методи дослідження	38
1.4. Напрями дослідження	44
1.5. Висновки до розділу 1	45
РОЗДІЛ 2. ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ В МОВОЗНАВСТВІ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст.	47
2.1. Дослідження односкладних речень у славістиці, германістиці та романістиці	47
2.1.1. Дослідження односкладних речень у славістиці	47
2.1.2. Дослідження односкладних речень у германістиці та романістиці.....	57
2.2. Типи односкладних речень і їхня характеристика	67
2.2.1. Означено-особові речення	67
2.2.2. Неозначено-особові речення.....	72
2.2.3. Узагальнено-особові речення	77
2.2.4. Безособові речення	84
2.2.5. Інфінітивні речення	97
2.2.6. Генітивні речення	107
2.2.7. Вокативні речення	109
2.2.8. Номінативні речення	112

2.2.9. Конструкції, що за формою збігаються з номінативними реченнями	122
2.2.9.1. Власне називні речення	122
2.2.9.2. Номінативний теми	124
2.3. Висновки до розділу 2	126
РОЗДІЛ 3. ТЕОРІЇ, АЛЬТЕРНАТИВНІ КОНЦЕПЦІЇ ОДНОСКЛАДНОСТІ, В МОВОЗНАВСТВІ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст.	131
3.1. Альтернативні варіанти розв’язання проблеми односкладності / двоскладності речення	131
3.2. Питання про означено-особові речення	145
3.3. Питання про неозначено-особові речення	148
3.4. Питання про узагальнено-особові речення	151
3.5. Питання про безособові речення	155
3.6. Питання про інфінітивні речення	163
3.7. Питання про генітивні речення	164
3.8. Питання про вокативні речення	168
3.9. Питання про номінативні речення	170
3.10. Питання про конструкції, що за формою збігаються з номінативними реченнями	179
3.10.1. Питання про власне називні речення	179
3.10.2. Питання про номінативний теми	180
3.11. Висновки до розділу 3	184
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	187
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	191

ВСТУП

Речення є однією з найважливіших синтаксичних одиниць, у якій перехрещуються та інтегруються всі рівні мови. Питання про природу речення – одне з найскладніших у синтаксисі. Речення посідає центральне місце в синтаксичній науці й водночас не має загальноприйнятого визначення, тому що складно ввести у визначення весь набір ознак речення. У центрі вчення про речення знаходиться просте речення. Воно є мінімальною самостійною одиницею повідомлення.

Особливим типом простих речень є односкладні речення. Вони підлягали й підлягають дослідженню в логіко-граматичному, психологічному, формальному, структурному, функціональному аспектах.

Найбільшого успіху у вивченні односкладних речень в індоєвропейських мовах учені досягли в XIX ст. – на початку XXI ст. Оскільки сучасне мовознавство ґрунтується на досвіді лінгвістичних досліджень, звернення до наукової спадщини синтаксистів минулого є надзвичайно актуальним.

Аналізуючи типи односкладних речень, необхідно розкрити еволюцію поглядів лінгвістів, які вивчали цю проблему впродовж зазначеного часу. Оскільки ця царина дослідження завжди викликала бурхливі суперечки мовознавців, постає завдання виділити принципи, згідно з якими науковці виокремлювали односкладні речення та класифікували їх.

Студії з лінгвістичної історіографії містять важливі твердження щодо вивчення синтаксису односкладних речень у мовознавстві XIX ст. – початку XXI ст. Водночас спеціальних праць, присвячених цій проблемі, у лінгвістиці немає. Можна знайти лише окремі міркування щодо поглядів певних синтаксистів на деякі аспекти зазначеної проблеми.

Отже, ми виходимо з того, що пропонується проблема є малодослідженою й водночас актуальною. Розкриття сформульованої теми дозволить висвітлити погляди мовознавців XIX ст. – початку XXI ст. на синтаксис односкладного

речення. Оскільки явище односкладності простого речення розглядалося переважно на матеріалі індоєвропейських мов, ми обмежуємося саме цим матеріалом.

Актуальність дослідження визначена браком лінгвісториографічного висвітлення питань синтаксису простого речення в германістиці, романістиці, славістиці. Необхідність спеціального лінгвісториографічного дослідження зумовлена й потребою у вивченні студій тих синтаксистів, хто заперечував тезу про визначальні структурні особливості односкладних речень. На цій основі актуалізується необхідність систематизації наявних у сучасному мовознавстві концепцій односкладності / двоскладності простих речень. При цьому своєчасність такого комплексного аналізу повинна сприяти класифікаційній системі односкладних речень.

У дисертації досліджено значну кількість праць учених XIX ст. – початку XXI ст. (О. Х. Востокова, М. І. Греча, Ф. І. Буслаєва, О. О. Потебні, Д. М. Овсяннико-Куликовського, П. Ф. Фортунатова, О. О. Шахматова, О. М. Пешковського, В. В. Виноградова, Л. А. Булаховського, М. К. Грунського, П. С. Дудика, І. І. Мещанінова, Є. М. Галкіної-Федорук, Н. Ю. Шведової, С. А. Овчарука, О. Г. Золотової, К. Г. Городенської, І. Р. Вихованця, В. В. Бабайцевої, А. П. Загнітка, Ю. Т. Доліна, К. Беккера, І. Хейзе, Г. Пауля, Х. Брінкмана, Ш. Баллі, О. І. Смирницького, В. Л. Каушанської, Р. Л. Ковнера, Л. С. Бархударова, С. О. Штелінга, Г. Г. Почепцова, В. Д. Аракіна, М. Я. Блоха та ін.), зокрема й маловідомих.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Напрямок дослідження пов'язаний із фундаментальною науковою роботою кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету «Порівняльно-історичний метод в українському мовознавстві (XIX ст. – 30-і рр. XX ст.)», затвердженою Міністерством освіти і науки України і зареєстрованою в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації (номер державної реєстрації 0115U003183). Автором досліджувалися односкладні речення у лінгвісториографічному аспекті з метою встановлення їх синтаксичного статусу, ролі та місця у системі синтаксису індоєвропейських мов.

Тема дисертації затверджена вченою радою Донбаського державного педагогічного університету (протокол від 27.12.2012 р. № 5) і погоджена в бюро наукової ради «Закономірності розвитку мов і практика мовної діяльності» Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України (протокол від 27.06.2013 р. № 3).

Мета дослідження – розкриття концепцій мовознавців XIX ст. – початку XXI ст., пов'язаних із дослідженням синтаксису односкладних речень в індоєвропейських мовах.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких **завдань**:

- 1) дослідити витоки та становлення вчення про односкладне речення;
- 2) визначити критерії класифікації односкладних речень;
- 3) розкрити погляди мовознавців XIX ст. – початку XXI ст. на проблему односкладності / двоскладності;
- 4) показати, що принципово нове було внесене тим чи іншим ученим у дослідження загальнотеоретичних проблем односкладного речення;
- 5) виявити, які твердження синтаксистів XIX ст.– початку XX ст. зберегли свою значущість для сучасного мовознавства;
- б) визначити перспективи подальшого вивчення односкладних речень.

Об'єктом дослідження є розглянута в лінгвоісторіографічному аспекті сукупність наукових праць, присвячених висвітленню проблем синтаксису односкладного речення, авторами яких є мовознавці XIX ст. – початку XXI ст. Це праці, присвячені проблемі розвитку односкладних речень мовних сімей (насамперед індоєвропейської) або окремих мов: монографії, навчальні посібники, статті.

Предметом дослідження виступають погляди лінгвістів XIX ст. – початку XXI ст. на односкладні речення та питання їх класифікації (на матеріалі мов слов'янської, германської та романської груп індоєвропейської сім'ї).

Матеріал дослідження склали прості односкладні речення (понад 2700 прикладів), дібрані методом суцільної наскрізної вибірки з автентичної літератури (української, російської, англійської, німецької та ін. мов).

Метод дослідження ґрунтується на принципі історизму. Відповідно до поставлених завдань у роботі використано *актуалістичний метод*, який дає змогу на основі сучасних знань простежити розвиток певних лінгвістичних концепцій у минулому та передбачити деякі тенденції майбутнього розвитку відповідних теорій. Та чи інша концепція й методика розглянуті з погляду того, що нового внесли лінгвісти в науку порівняно зі своїми попередниками, та яке значення мали їхні праці для розв'язання розглядуваних проблем. Операційний компонент актуалістичного методу в працях з історіографії мовознавства становить сукупність таких прийомів і процедур: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних даних, порівняння, абстрагування та історико-наукова реконструкція, що посідає центральне місце серед прийомів та процедур і протистоїть так званій «асиміляції минулого», що виявляється в модернізації поглядів лінгвістів попередніх поколінь.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що в дисертації на широкому фактичному матеріалі здійснено спробу комплексного лінгвоісторіографічного дослідження синтаксису односкладного речення з урахуванням еволюції поглядів мовознавців на різні аспекти аналізованих питань.

Теоретичне значення роботи пов'язане з розробкою методики лінгвоісторіографічного дослідження проблеми односкладності / двоскладності речень в індоєвропейських мовах. Хронологічний та концептуальний підходи до упорядкування фактичного матеріалу зумовили специфіку його систематизації. Наявність у європейському мовознавстві концепцій, що виключають одна одну, стала причиною виділення найбільш важливих тез й аргументів на їхню користь, що спираються насамперед на принцип об'єктивності в опрацюванні матеріалу, який у поєднанні з принципом історизму має сприяти розкриттю закономірностей розвитку синтаксичних концепцій.

Практичне значення одержаних результатів. Матеріали дисертації сприятимуть розв'язанню актуальних проблем вивчення односкладних речень в індоєвропейських мовах і можуть бути застосовані в подальших дослідженнях синтаксису простого речення; можуть бути використані у викладанні історії

лінгвістичних учень (розділ «Синтаксичні теорії»), загального мовознавства (розділи «Граматика. Синтаксис»), вступу до мовознавства й теоретичних курсів сучасних мов слов'янської, германської та романської груп індоєвропейської сім'ї (розділи «Синтаксис. Просте речення», «Синтаксична структура та змістові параметри речення»).

Апробацію основних положень і результатів дослідження здійснено на 6 наукових і науково-практичних конференціях, з них чотири – *міжнародні*, зокрема: «Методологія та історіографія мовознавства» (м. Слов'янськ, 2013р.), «Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи» (м. Одеса, 2014р.), «Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов» (м. Львів, 2014р.), VIII Міжнародна наукова конференція «Achievements of world science» (м. Моррісвіль, США, 2017р.); Всеукраїнська науково-практична конференція «Актуальні питання сучасної науки та освіти» (м. Слов'янськ, 2013р., 2014р.); щорічні звітні науково-практичні конференції викладацького складу та засідання кафедри германської та слов'янської філології Донбаського державного педагогічного університету (2012-2016 рр.).

Публікації. Проблематику, теоретичні та практичні результати дисертаційного дослідження викладено у 13 наукових публікаціях: 5 одноосібних статтях у фахових виданнях, визначених МОН України, 1 – у закордонному фаховому виданні, 7 статтях у виданнях, які додатково розкривають наукові результати дисертаційного дослідження, з яких 1 – у зарубіжному науковому виданні, 6 – у матеріалах доповідей на конференціях.

Структура й обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів із висновками до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел (348 позицій). Повний обсяг тексту дисертації становить 221 сторінка, основний текст дослідження викладено на 190 сторінках.

РОЗДІЛ 1
ЛІНГВОІСТОРИОГРАФІЧНИЙ АСПЕКТ ВИВЧЕННЯ
ОДНОСКЛАДНИХ РЕЧЕНЬ В ІНДОЄВРОПЕЙСЬКИХ МОВАХ. МЕТОДИ
НАПРЯМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Лінгвоісторіографічний аспект вивчення односкладних речень у слов'янських та індоєвропейських мовах

Односкладні речення становлять значний фрагмент синтаксису слов'янських мов. Але, незважаючи на велику кількість присвячених їм праць, вони залишаються найменш вивченими серед інших реченнєвих об'єктів. Представники різних мовознавчих напрямів використовують різні підходи до їхнього тлумачення – логіко-граматичний, формально-граматичний, семантико-синтаксичний, причому неоднорідність підходів до опису цих синтаксичних одиниць притаманна й працям, які ґрунтуються на однакових вихідних принципах аналізу синтаксичних явищ, зокрема дослідженням семантико-синтаксичного спрямування [32, с. 7].

Необхідно відзначити, що серед лінгвістів немає єдиного погляду на односкладні речення як самостійну категорію. О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, Є. М. Галкіна-Федорук, О. М. Гвоздєв, Л. А. Булаховський, П. С. Дудик, М. К. Грунський, С. С. Дложєвський, М. Ф. Сулима, С. А. Овчарук, О. С. Мельничук, Н. Ю. Шведова, Н. Л. Іваницька, В. С. Юрченко, В. В. Бабайцева, О. Г. Руднєв, В. А. Белошапкова, Н. С. Валгіна, Є. С. Скоблікова, П. О. Лекант, Ю. Т. Долін, В. І. Казаріна, Е. М. Осіпова та ін. займалися дослідженням теорії односкладних речень як самостійної категорії та розмежуванням їхніх структурно-семантичних типів. Але інші вчені піддають сумніву саме поняття односкладних речень та заперечують їхнє існування. При цьому до проблеми двоскладності всіх без винятку речень української та російської мов науковці підходили по-різному, засвідчуючи це у своїх наукових працях. Такий науковий підхід є притаманним В. Г. Адмоні, Є. О. Седельнікову, М. В. Панову, М. Гіро-Вебер, Н. Ю. Шведовій,

Н. Д. Арутюновій, І. І. Слиньку, О. С. Мельничуку, Г. О. Золотовій, К. Г. Городенській, І. Р. Вихованцю, В. М. Бріцину та іншим мовознавцям.

Першими серед односкладних речень вчені почали вивчати безособові речення. Є. М. Галкіна-Федорук вважає, що термін *безособові* вперше згадується Мелентієм Смотрицьким у його праці «Граматики словенския правильне синтагма», що була опублікована у 1618 році. М. Смотрицький виявив сутнісну ознаку безособових дієслів – здатність формувати самостійне речення й поєднуватися з родовим і давальним відмінком [66, с. 60].

Також Є. М. Галкіна-Федорук відзначає, що О. Х. Востоков об'єднав низку різновидів речень під загальною назвою *безособові речення* [66, с. 60].

Е. М. Осіпова зауважує, що В. І. Классовський безособові речення вважає «цілим відображенням системи космологічного об'єктивізму, тобто поглядів, за якими людина представляє себе то учасником фатальних процесів у ньому і поза ним, то спостерігачем їх» [197, с. 83].

За спостереженням О. В. Гофман, О. О. Потебня також звертається до безособових структур. Безособовими він називає такі речення, у яких при присудку немає певного відомого суб'єкта. Подібні конструкції, на його думку, виникають у силу міфологічного мислення [97, с. 66].

Аналізуючи наукову спадщину О. О. Потебні, В. І. Казаріна зазначає, що він визнавав односкладними лише речення дієслівного типу, тоді як речення з одним головним членом, який виражено іменником (номінативні), він відніс до неповних [150, с. 131].

Як відзначає О. Г. Руднев, В. О. Богородицький, щодо питання виникнення безособових речень, допускає, що безособові речення виникли на ґрунті припущення [233, с. 53].

У синтаксичній науці минулого спроби встановлення критерію класифікації безособових конструкцій були зроблені й Д. М. Овсянико-Куликовським у спеціальній статті, присвяченій цьому питанню [191, с. 1146-1168].

Згідно з В. І. Казаріною, уперше односкладні речення іменного типу були визнані А. В. Добіашем у 80 – 90 роки XIX ст. [150, с. 133].

Багато мовознавців звертаються до наукової спадщини О. М. Пешковського. А. П. Загнітко відзначає, що він суттєво доповнив зміст терміна «неповні речення». Для нього це не просто речення з «опущеними членами», а такі, у яких наявні словесно не виражені члени і необхідність яких у структурі речення визначається формальним складом речення [206, с. 360]. З ім'ям О. М. Пешковського пов'язано виділення інфінітивних речень в окремий різновид односкладних синтаксичних конструкцій [118, с. 519].

Досліджуючи праці О. М. Пешковського, В. І. Казаріна зазначає, що він зробив визначний внесок у розробку питання про односкладні речення; розглядувані ним речення були виділені як специфічний тип російського речення та вперше диференційовані на дієслівні безособові, дієслівні неозначено-особові, дієслівні узагальнено-особові, номінативні та інфінітивні [150, с. 133].

Також В. І. Казаріна відзначає, що О. М. Пешковський був одним з перших серед науковців, хто визнав номінативні речення специфічним типом російського речення, він не кваліфікував їх ні як односкладні, ні як одночленні, а називний відмінок номінативного речення він кваліфікує як присудок [150, с. 133].

Про це писала й О. В. Гофман: О. М. Пешковський вважає категорію присудковості основною для утворення речення, а іменники у формі називного відмінка та інфінітиви можуть висловлювати окрему думку, тобто утворювати речення не само по собі, а за допомогою окремої предикативної інтонації [97, с. 11–12].

Як зазначає О. Г. Руднев, О. М. Пешковський відкрив новий засіб вираження категорії присудковості: інтонацію... завдяки якій слово перестає бути лише словом, а робиться фразою [234, с. 44].

У низці праць проаналізовано й погляди О. О. Шахматова – творця вчення про двоскладність / односкладність простих речень за їх синтаксичною формою.

О. В. Гофман підкреслює, що саме О. О. Шахматов уперше використав термін «односкладне речення». Його вчення про двоскладні й односкладні речення створено на основі психологічної теорії комунікації. Речення, за О. О. Шахматовим, – це одиниця мовлення, що слугує для словесного вираження одиниці мислення в

акті комунікації, яка складається зі сполучення двох уявлень (психологічного суб'єкта та психологічного предиката), які приведено у предикативний зв'язок [288, с. 18–21], Шахматов припускає, що в кожному реченні повинні бути члени, що відповідають основним елементам комунікації, які виражають словесно сполучення психологічного об'єкта й психологічного предиката. Це дозволило йому виділити такий різновид російського речення, у якому позначене сполучення суб'єкта й предиката знаходить собі співвідношення в одному члені речення. Такі речення він поєднав у один тип і вперше в російській граматиці назвав їх односкладними, а член речення, відповідний за своїм значенням сполученню суб'єкта з предикатом, він назвав головним членом односкладного речення [97, с. 13].

Досліджуючи праці О. О. Шахматова, Ю. Т. Долін відзначає, що О. О. Шахматов, як засновник вчення про двоскладність / односкладність простих речень за їх синтаксичною формою, присвятив опису різних типів односкладних речень цілий розділ у своєму «Синтаксисе русского языка» і поділив їх на чотири основні групи: односкладні безприсудково-підметові, односкладні присудково-безпідметові, вокативні та безособові односкладні речення [110, с. 6–7].

На зауваження В. І. Казаріної, в основу диференціації односкладних речень О. О. Шахматов ставить природу головного члена, та послідовність у вирішенні цього питання в нього відсутня [150, с. 135].

Слід відзначити, що шахматовську синтаксичну ідею підтримав О. М. Пешковський та вніс зміни у третє видання «Русского синтаксиса в научном освещении».

Синтаксична концепція О. О. Шахматова граматичної двоскладності / односкладності простого речення була покладена в основу авторами другого тому академічної «Граматики русского языка», що вийшла під редакцією В. В. Виноградова та О. С. Істріної.

В. В. Виноградов зазначав, що О. О. Шахматов, виходячи зі своєї психологічної теорії двочленної комунікації як форми мислення, що лежить в основі речення, не міг дати ні задовільної класифікації односкладних речень, ні точного опису їхньої граматичної структури, бо він коливався між морфологічним і лексико-

синтаксичним підходом до визначення й розмежування різних видів односкладних речень [101, с. 72].

В. І. Казаріна зауважує, що позиція В. В. Виноградова була відображена в академічній «Грамматике русского языка», де односкладні речення диференціюються з урахуванням семантико-морфологічної ознаки головного члена, а також виділені різновиди односкладних речень: неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні [150, с. 136].

Однак такий тип односкладних речень, як узагальнено-особові, виділяються лише на основі семантики, тому що вони за формою омонімічні іншим типам односкладних речень [102, с. 8–10]. Як і в «Русском синтаксисе...» О. М. Пешковського, означено-особові речення серед односкладних у граматиці В. В. Виноградова відсутні. Вони кваліфікуються як різновид двоскладних неповних речень із випущеним присудком [150, с. 136].

Надалі під впливом Граматики-54 ідея граматичної двоскладності / односкладності речення була покладена в основу всіх без винятку вузівських підручників із російського синтаксису.

Дослідивши праці В. В. Виноградова, Є. М. Галкіна-Федорук не погоджується з його підходом до односкладних речень і вказує, що «морфологізм» як принцип побудови теорії речення не може спричинити розуміння всього різноманіття структурних типів речення [65, с. 274]. На її думку, односкладні речення такі ж значущі відрізки, одиниці мови, як і двоскладні. Вони є формою мислення й послуговують цілям спілкування. Як синтаксичні одиниці, вони підпорядковані всім закономірностям, що існують у синтаксисі» [68, с. 109].

Мілка Івич підтримує підхід Є. М. Галкіної-Федорук до односкладних речень [137, с. 182].

Однією з причин складності й дискусійності теорії односкладних речень у синтаксичній науці є відсутність єдності поглядів учених щодо питання виділення односкладних речень як самостійної категорії поряд із двоскладними реченнями.

Ю. Т. Долін відзначає, що після виходу академічної «Русской грамматики» В. Г. Адмоні опублікував статтю про принципову двоскладність будь-якого російського речення [110, с. 17].

На зауваження Ю. Т. Доліна, ідея синтаксичного нуля, у його широкому трактуванні, була покладена в основу лінгвістичного нариса «Русский язык» М. В. Пановим.

Є. О. Седельніков також стверджує бінарність усіх без винятку речень і, широко використовуючи поняття синтаксичного нуля, поняття нульового підмета та присудка, кваліфікує всі речення як двоскладні структури за їх синтаксичною формою [110, с. 17].

Разом із розвитком трансформаційного синтаксису та запереченням деякими вченими теорії односкладності речень, багато видатних дослідників продовжують займатися проблематикою класифікації та дослідженням окремих типів односкладних речень.

Здійснивши аналіз досліджень О. М. Гвоздева, Ю. Т. Долін звертає увагу на те, що він виділив й описав шість типів односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та називні, і далі за О. О. Шахматовим включає до розряду односкладних речень означено-особові [110, с. 9].

Серед сучасних лінгвістичних істориків, які звернулися до проблеми односкладних речень, можна назвати Л. М. Коваль. Дослідивши спадщину українських мовознавців, що займалися вивченням односкладних речень, науковець відзначає, що у 60-ті – 70-ті роки ХХ століття активізувалося дослідження односкладних речень в українському мовознавстві, про що свідчать студії Л. А. Булаховського, Н. Ф. Завгородньої, Ф. П. Смагленка, С. А. Овчарука, О. С. Мельничука, П. С. Дудика [158, с. 25].

Основним критерієм для розрізнення двоскладної та односкладної структури речення П. С. Дудик вважає предикативний зв'язок. Учений також робить акцент на інтонації, яка може бути виразником предикативності односкладних речень [158, с. 25].

У цей період у лінгвістичній науці розгортаються дослідження зі структурного синтаксису, про що свідчать праці В. А. Белошапкової, Г. О. Золотової, Т. П. Ломтева, Н. Ю. Шведової та ін.

Типологію односкладних речень на синтаксичній основі, тобто на підставі характеру їхніх парадигм, намагається створити Н. Ю. Шведова. Спочатку односкладні структури вона поділила на односкладні однокомпонентні та односкладні двокомпонентні. Але в другому томі «Русской грамматики» односкладні конструкції вона розподіляє на три типи: однокомпонентні, двокомпонентні, трикомпонентні. Автор також зробила спробу диференціювати односкладні речення за характером їхніх парадигм: односкладні речення з власною парадигмою (повною або неповною), речення зі змішаною парадигмою, односкладні речення, у яких відсутня парадигма [158, с. 26].

Цілісну концепцію односкладних речень через опис їхніх моделей запропонувала Н. Л. Іваницька. Вона вважає, що підхід до аналізу реченнєвих конструкцій є дієвим способом обробки синтаксичної структури простого речення. В українській мові Н. Л. Іваницька виділяє такі моделі односкладних речень, як номінативні, безособові, інфінітивні, неозначено-особові, узагальнено-особові, означено-особові [145, с. 27].

Треба відзначити, що особливо інтенсивно шахматовське вчення про граматичну двоскладність / односкладність речення переглядалося в 70-і – 80-і роки ХХ століття у зв'язку з «семантичним вибухом» у лінгвістиці, зокрема в синтаксисі. Так, у 1969 році Н. Д. Арутюнова здійснювала спроби повернутися до ідей логіко-граматичного синтаксису Ф. І. Буслаєва [12, с. 42].

Як зауважує Ю. Т. Долін, французька дослідниця М. Гіро-Вебер критикує «теорію односкладності» простих речень і, оперуючи поняттями *нульовий підмет* та *синтаксичний підмет*, приходять до висновку про двоскладність будь-якого російського речення [110, с. 18].

Від граматичної опозиції двоскладне речення / односкладне речення відмовилися й автори «Русской грамматики» 1980 року. У розділі «Простое предложение» Н. Ю. Шведовою представлений перелік однокомпонентних і

двокомпонентних структурних схем речень, і, на думку Ю. Т. Доліна, це вже зовсім інший принцип класифікації [110, с. 18].

В українській лінгвістиці парадигматику односкладних речень запропонував І. І. Слинко; спираючись на логіко-семантичний підхід, дослідник поділяє речення на одно- і двокомпонентні та констатує, що на рівні непохідних моделей однокомпонентних утворень немає зовсім, вони виникають на рівні похідних моделей і становлять суто мовне явище [145, с. 27].

Наприкінці минулого століття традиційне поняття односкладного речення в російському синтаксисі підлягало критичному перегляду в працях Г. О. Золотової; А. П. Загнітко відзначає, що Г. О. Золотова відносить усі односкладні утворення до складу двокомпонентних й аналізує їх разом із підметово-присудковими конструкціями, диференціюючи тільки дієслівні, ад'єктивні, субстантивні, прислівникові, квантитативні конструкції [118, с. 521].

Значним є внесок В. В. Бабайцевої у вивчення типів односкладних речень. Вона намагається визначити місце односкладних речень у системі типів простого речення. Автор вважає, що односкладні речення не є ізольованою групою синтаксичних конструкцій, тому з'ясування їхніх специфічних властивостей можливо лише на підставі встановлення системних зв'язків односкладних речень як з двоскладними, так і з нечленованими реченнями [17, с. 4–5]. В. В. Бабайцева відокремила і детально описала сім структурно-семантичних типів односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні та вокативні, але дослідниця відзначає, що виділені різновиди відрізняються морфологічною природою головного члена, ступенем синтаксичного розподілу та синтаксичної класифікації головного члена, характером другорядного члена [16, с. 92].

Дослідивши праці Л. О. Кадомцевої, Л. М. Коваль підкреслює, що авторка запропонувала поділити односкладні речення за функціонально-семантичним критерієм. Вона виокремила три типи односкладних конструкцій: безособові речення (до яких належать інфінітивні конструкції), речення з узагальненим значенням особи та іменникові односкладні конструкції, представлені власне

номінативними реченнями та номінативними реченнями в діалогічному експресивному мовленні – локативи, репліки, команди [149, с. 17–28].

Є. М. Ширяєв, проаналізувавши студії М. В. Панова та І. О. Мельчука, намагається ввести в синтаксис нову опозицію в царині російського простого речення – речення з вербальним підметом / речення з нульовим підметом, а це, на зауваження Ю. Т. Доліна, явна відмова від шахматовської синтаксичної опозиції «двоскладне речення / односкладне речення», тому що ця «нова» синтаксична опозиція можлива лише в межах двоскладного за синтаксичною формою речення [110, с. 32].

Автори «Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання» І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянська трактують односкладні речення за формально-граматичними й семантичними ознаками, однак термін *односкладні речення* замінено терміном – *однойдерні речення*. Л. М. Коваль підсумковує, що автори зазначеного підручника виділили сім типів односкладних речень: однойдерні дієслівні речення, речення з предикативними прислівниками й предикативами, власне інфінітивні речення, інфінітивні речення з ускладненою основою, однойдерні номінативні речення, квантитативно-генітивні речення, генітивні заперечні речення [251, с. 182].

Концепція односкладності О. М. Ломова, яка представлена як змістовна, а не формальна категорія, і передбачає, що будь-яке односкладне речення несе вказівку на існування / неіснування окремо взятого семантичного об'єкта, була досліджена в праці О. С. Сазонової [173, с. 41–42].

Подальше вивчення односкладних речень як окремої, незалежної категорії ми можемо простежити на сторінках навчальних посібників таких відомих учених, як О. Г. Руднєв, В. А. Белошапкова, Н. С. Валгіна, Є. С. Скоблікова, П. О. Лекант, Ю. Т. Долін, В. І. Казаріна, Е. М. Осіпова та ін.

В українському мовознавстві наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. можна спостерігати також активне опрацювання теоретичних засад семантико-синтаксичного рівня речення. Це було висвітлено в працях К. Г. Городенської, І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, М. В. Мірченка та інших мовознавців.

Перше десятиріччя ХХІ ст. пов'язане із дослідженням односкладного речення у співвідношенні різнорівневих ознак. М. В. Мірченко вважає, що такий аналіз структури односкладного речення передбачає зіставлення «формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак як форми та змісту реченнєвого знака, а, отже, і дослідження співвідношення між'ярусної симетрії – асиметрії» [185, с. 274].

Сучасні підходи до вивчення односкладних речень передбачають зіставлення формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних параметрів односкладних речень, бо, як зазначає В. М. Бріцин, «у своїй більшості односкладні речення є односкладними лише формально з погляду порівняння їх із двоскладними підметово-присудковими конструкціями. У таких реченнях щільно переплітаються, а іноді синкретично поєднуються лексична і граматична семантика, наявна синтаксична омонімія і метонімія...» [33, с. 94].

Із нашого погляду, однією з причин складності питання про односкладні речення є брак лінгвоісторіографічного вивчення цього питання. Підсумовуючи, можемо назвати лише окремі праці, у яких розглянуто певні аспекти зазначеної проблеми. Це студії В. В. Виноградова [48; 49; 50; 51; 52; 53], Є. М. Галкіної-Федорук [64; 65; 66; 67; 68; 69], О. Г. Руднєва [233; 234], О. М. Гвоздєва [72], Є. С. Скоблікової [249], О. Г. Золотової [123; 124; 125; 126; 127; 128; 129; 130; 131; 132; 133], В. В. Бабайцевої [15; 16; 17], П. С. Дудика [113; 114], І. Р. Вихованця [54; 55], А. П. Загнітка [117; 118], Ю. Т. Доліна [109; 110], Е. М. Осіпової [197], В. І. Казаріної [150] та інших дослідників, які зверталися до поглядів О. Х. Востокова [60; 61], Ф. І. Буслаєва [44], Д. М. Овсяніко-Куліковського [190; 191; 192], В. І. Класовського [154], О. О. Потебні [217; 218; 219; 220; 221], П. Ф. Фортунатова [279; 280], О. О. Шахматова [288], О. М. Пешковського [204; 205; 206], та інших граматистів.

Якщо дослідженню односкладних речень у слов'янських мовах представники різних лінгвістичних шкіл приділяли багато уваги, у германських та романських мовах зазначені речення впродовж тривалого часу не цікавили науковців.

Статус односкладних речень в англійській та німецькій мовах викликає безліч суперечок через те, що німецький та англійський синтаксис передбачає собою наявність двох компонентів у структурі речення – підмета та присудка з логічними, психологічними та граматичними характеристиками.

Автори більшості праць із теоретичної граматики іноземних мов навіть не піднімають питання односкладності, а речення, що не мають стандартної двоскладної структури, взагалі не досліджуються.

Російські дослідники, що займалися вивченням англійської мови, не мають єдиного погляду на існування односкладних речень у зазначеній мові. О. С. Сазонова відзначає, що Л. С. Бархударов заперечує наявність односкладних речень в англійській мові, бо якщо англійське речення відходить від підметово-присудкової моделі, воно є еліптичним, а не односкладним [22, с. 178].

Все ж варто зазначити, що більшість російських лінгвістів (О. І. Смирницький [252], В. Л. Каушанська [99; 100], Р. Л. Ковнер [100], Л. С. Бархударов [20; 21; 22; 23], С. О. Штелінг [21; 22], Б. С. Хаймович [283], Б. О. Ільїш [140; 141], Г. Г. Почепцов [222], В. Д. Аракін, І. П. Іванова [136], В. В. Бурлакова [136], О. О. Болгова [27], М. Я. Блох [25], автори Граматики англійської мови 1999 року та інші) визнає наявність в англійській мові односкладних речень.

Усі вищезгадані лінгвісти вважають кількість головних членів у структурі речення основним показником розмежування двоскладності / односкладності з формальної точки зору, згідно з якою наявність у реченні підмета та присудка відносить його до двоскладної структури, а якщо в реченні виділяється лише один головний член, його кваліфікують як односкладне.

У германістиці ще не склалась теорія односкладного речення. Недвоскладні структури, що підлягали класифікації в основному дослідникам минулих років, базуються на двоскладній структурі речення й не відбивають сучасного розвитку синтаксичної думки.

У сучасних роботах із синтаксису німецької мови існують дві прямо протилежні тенденції стосовно односкладних речень. Одні дослідники виявляють інтерес до такого типу речень, серед них можна назвати К. Ф. Беккера [312], І. Хейзе

[329], Г. Пауля [336], Х. Брінкмана [315], В. Мюса [333], О. Бехагеля [313], К. Бругмана [316], Х. Ю. Херингера [328], Г. Хельбіга [327]; а інші, такі як, Р. Блюмель [314], Дж. Рис [337], П. Гребе [324], І. Ербен [322], В. Флемінг [97], В. Шмідт [338], В. Мотч [334], Р. Фрейндліх [323] – ігнорують.

Прихильники теорії односкладних речень розглядали їх не в поєднанні із загальною теорією речення, а в розмежуванні з нею й вважали їх прикладами відходу від характерних властивостей комунікативних одиниць.

Таким чином, ми виходимо з того, що проблема класифікації односкладних речень є малодослідженою й водночас актуальною в лінгвістичноісторіографічному аспекті. Розкриття теми дослідження дозволить висвітлити погляди європейських мовознавців ХІХ–ХХ ст. на зазначену класифікацію.

Як відзначалося вище, здійснений нами огляд праць з історії граматичних учень дозволяє зробити висновок: односкладні речення в європейському мовознавстві в лінгвістичноісторіографічному аспекті висвітлені недостатньо. При цьому необхідно мати на увазі, що проблема односкладних речень є фундаментальним питанням теорії мови та має багатовікову традицію.

У сучасному мовознавстві немає спеціальних монографічних праць, присвячених вивченню односкладних речень у лінгвістичноісторіографічному аспекті. Багато що залишається поза увагою дослідників. Комплексне вивчення наукової спадщини європейських граматистів ХІХ–ХХІ ст. дозволить заповнити очевидні прогалини в царині лінгвістичноісторіографічного висвітлення односкладних речень і зробити необхідні узагальнення.

1.2. Термінологія основних категорій односкладного речення

Термін *односкладні речення* вперше було введено в науковий вжиток О. О. Шахматовим, який обґрунтував сутність цих синтаксичних одиниць як окремого типу простих речень. Він розмежував неповні й односкладні речення. О. О. Шахматов зазначав, що в односкладних реченнях чітко не виражені ні підмет, ні присудок – вони позбавлені конкретного членування на дві групи членів речення.

Тому видається правильним говорити тільки про головний член односкладного речення [118, с. 520]. Шахматовське синтаксичне вчення про речення, зокрема вчення про односкладне речення, спричинило значний вплив на розвиток синтаксичної науки.

Подальше вивчення односкладних речень чи їхніх окремих типів продовжили Є. М. Галкіна-Федорук, В. В. Виноградов, К. О. Тимофєєв, Б. П. Ардентов, В. В. Бабайцева, В. А. Белошапкова, Н. С. Валгіна, П. О. Лекант та інші. Завдяки цим дослідженням було чітко визначено статус односкладних речень та особливості їхніх різноманітних типів.

Односкладні речення – це особливий структурно-семантичний тип простих речень, які мають граматичний склад тільки одного головного члена, що виступає в незалежній позиції та становить предикативну основу речення. У них немає другого головного члена, але це структурно повні предикативні одиниці [207, с. 90].

Від нечленованих речень (слів-речень *Так. Ні.*) односкладні відрізняються членімістю та можливістю поширюватись другорядними членами, тобто односкладні речення, як і двоскладні, можуть бути непоширеними і поширеними. Порівняємо: *Читаю. Сплю.* та *Читаю мало, багато сплю.*

За емоційною забарвленістю односкладні речення можуть бути неокличними та окличними (за виключенням вокативних), за об'єктивною модальністю – стверджувальними та заперечними (за виключенням номінативних та генітивних речень), за метою висловлювання – розповідними, питальними та спонукальними.

Розмежування типів односкладних речень переважно базувалось на частиномовному вираженні головного члена речення, через що диференціювання здійснювалось на дієслівні та номінативні односкладні речення. А з-поміж дієслівних розрізнялися означено- (під впливом О. О. Шахматова), неозначено-, узагальнено-особові та безособові односкладні речення, потім ряд розширився шляхом виділення інфінітивних (виділені О. М. Пешковським) односкладних речень. До номінативних додалися ще й генітивні (обґрунтував необхідність їх вирізнення О. О. Шахматов). Наведеній класифікації передувало розмежування

безпідметових речень, речень із відносною безпідметовістю (неозначено-особові й узагальнено-особові) і безприсудкових речень (називні) [246, с. 203, 214, 234].

Г. О. Золотова відносить усі односкладні утворення до складу двокомпонентних й аналізує їх разом із підметово-присудковими конструкціями, диференціюючи тільки дієслівні, ад'єктивні, субстантивні, прислівникові, квантитативні конструкції [125, с. 31].

Основними типами односкладних речень, що традиційно виділяються в лінгвістиці, є означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, генітивні, номінативні та вокативні речення. В основу цієї класифікації покладені ознаки структурні (морфологічна природа вираження головного члена) та семантичні (граматична семантика речення); враховується такий логіко-семантичний показник, як означеність–неозначеність, що, будучи категоріями мислення, знаходять своє вираження в мовних засобах; враховується також комунікативне призначення речення [45, с. 148].

Означено-особовим односкладним реченням називається безпідметове односкладне речення, у якому формою дієслівного присудка вказується на означену дійову особу, що граматично виражається закінченням дієслова 1-ї або 2-ї особи [65, с. 275], наприклад: *Люблю похмурі дні, коли сизі хмари ледь пробиваються крізь проміння золоте* (М. Стельмах). Ці конструкції найбільшою мірою наближаються до двоскладних і становлять периферійний вияв односкладності [118, с. 523].

Неозначено-особові речення – це односкладні безпідметові речення, підмет яких виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини теперішнього або майбутнього часу, а також у формі минулого часу, причому діяча не названо, хоча й мається на увазі як невизначена особа [65, с. 278], наприклад: *Слухали його уважно*. Підкреслення особи діяча чи носія стану у формі дієслова-предиката наближає такі конструкції до двоскладних, а неокресленість діяча щодо його семантичного наповнення спрямовує ці речення до односкладних [118, с. 524].

До *узагальнено-особових* речень належать односкладні безпідметові речення, у яких присудок зазвичай виражається дієсловом у формі 2-ї особи однини

теперішнього або майбутнього часу дійсного стану або у формі наказового способу й означає дію, властиву всім, наприклад: *Скільки не думай, а робити треба, бо думка ледача, а робота швидка; З пісні слова не викидають* (Нар. тв.). Узагальнено-особові речення можуть бути не тільки односкладними, але й двоскладними, у яких підмету надається узагальнювальний характер, так як дія, що позначається дієсловом, може бути віднесена не тільки до визначеного діяча, але й до будь-якої іншої особи [65, с. 280].

Безособовими реченнями традиційно вважають речення, граматична основа яких представлена одним головним членом – присудком, морфологічна природа якого виключає позицію називного відмінка зі значенням предмета мовлення (йдеться про підмет), наприклад: *Морозить (Мороз морозить); Блискає (Блискавка блискає)*. Порівняно з означено-особовими й неозначено-особовими, безособові речення більш різноманітні як за своїми структурними, так і за семантичними ознаками. Отже, всі безособові речення можна об'єднати в один структурно-семантичний тип за наявністю специфічності їхньої структури та семантики [249, с. 114].

Інфінітивні односкладні речення – це речення, головний член яких виражено інфінітивом, що граматично не залежить ні від якого іншого члена речення й означає потенційну дію (дія, якій судилося або не судилося здійснитися; дія, яка можлива чи неможлива, бажана чи небажана, доцільна чи недоцільна), напр.: *Їхати чи не їхати?* В інфінітивних реченнях не може бути безособового дієслова, тому що при ньому інфінітив зайняв би залежну позицію і являв собою прилеглу частину головного члена безособового речення, порівняємо: *Нам хотілось тут до осені пожити.* – *Нам би тут до осені пожити!* За загальним характером інфінітивні речення близькі до безособових, і розглядаються зазвичай як їхній різновид, але вони відрізняються від безособових речень низкою структурних і семантичних ознак [118, с. 535].

З-поміж односкладних речень іменного типу здебільшого вирізняють лише номінативні, інколи також додають генітивні та вокативні. Статус номінативних речень мотивований особливостями формального вираження предикативності. У

парадигматичному плані такі речення постають модифікаціями двоскладних [118, с. 524].

Номінативними реченнями називаються односкладні речення, які стверджують наявність, існування предмета або явища, названого головним членом речення, який може бути іменником у називному відмінку чи кількісно-іменним сполученням (рідше – числівником або займенником) [102, с. 57].

Залежно від значення та структури розрізняються такі різновиди номінативних речень: *буттєві, вказівні, оцінні, власне-називні, спонукально-бажальні, номінативні теми, субстантивно-якісно-оцінні речення*.

Щодо генітивних конструкцій, то їхній статус як односкладних є сумнівним, оскільки вони здебільшого є ситуативно й прагматично мотивованими, і їхній зміст стає зрозумілим тільки при врахуванні мовленнєвого та немовленнєвого контексту.

Генітивні речення – це односкладні речення іменного типу, які мають у якості головного члена незалежний родовий відмінок іменника, який не тільки передає значення наявності, існування предмета (буттєвості), але й характеризує його з кількісної точки зору (стверджується надмірність будь-чого, наявність у множині), наприклад: *Народу! Квітів! Пісень! Радості!* Вони притаманні розмовному емоційно забарвленому мовленню. При цьому важливу роль у їхньому оформленні відіграє особлива інтонація, а також наявність у їхньому складі часток, що підсилюють кількісний відтінок значення: *А сміху-то, сміху!* [118, с. 525].

До особливого типу односкладних речень, який викликає багато суперечок серед учених-лінгвістів, належать вокативні односкладні речення.

Вокативні речення – це особливий тип субстантивних речень, які називають особу, до якої звертається співрозмовник із висловленням його волевиявлення, почуття чи оцінки стану, поведінки адресата мовлення і виражають нероздільну думку.

Структурним центром вокативних речень є іменник (рідше – займенник) у називному відмінку, який вимовляється з інтонацією заклику, незгоди зі співрозмовником, прохання або спонукування до припинення дії, обурення, жалю, докору, радості та ін. Специфіка інтонації при передачі цих відтінків значення і є

основним граматичним засобом розрізнення вокативних речень і просто звернень [207, с. 116].

У сучасному мовознавстві при класифікації односкладних речень виникають об'єктивні труднощі, пов'язані з вибором класифікаційного принципу, причому історія вивчення односкладних речень спричиняє явний висновок про недостатність урахування тільки однієї будь-якої ознаки як основи для розподілу на певні групи речень.

Розгляд односкладних речень повинен базуватися на врахуванні нерівнорядності формально-граматичної й семантико-синтаксичної площин реченнєвої структури, у силу чого постає аргументованим розмежування дієслівних та іменних односкладних речень на підставі формального вираження предикативності. Водночас слід констатувати нерівнорядність усіх типів односкладних речень, оскільки з-поміж них вирізняються речення з яскраво вираженою особовою семантикою. При цьому форма головного члена речення у своїх межах містить вказівку на виконавця дії чи носія стану, окреслюючи його вираження. Тому й таким частим постає віднесення цих речень до модифікацій двоскладних (статус означено-особових, узагальнено-особових односкладних речень у концепціях В. Сімовича, Ю. Шереха, І. Р. Вихованця, Н. Ю. Шведової, Г. О. Золотової) або зазначення особливого виміру особової семантики – неозначеність (неозначено-особові) [118, с. 523].

1.3. Методи дослідження

Мовознавство, як сучасна наука, потребує принципового вивчення питання про науковий метод, а лінгвістичні проблеми можливо вирішити лише на основі лінгвістичних методів, визначених специфікою об'єкту цієї науки.

Науковий метод – це один з необхідних елементів, за допомогою яких у науці виконують цілеспрямовані пізнавальні дії. Ці елементи складаються в специфічну систему, до якої, окрім наукового методу, належать наукова проблема, висування й

розробка гіпотез, вибір предмета дослідження, вихідні пізнавальні завдання [84, с. 12; 201, с. 164].

Науковий метод у широкому трактуванні розглядається як шлях пізнання, його вид і спосіб, знаряддя й засіб. За зауваженням З. А. Каменського, таке трактування є класичним: його витoki можна знайти вже в Аристотеля, на нього орієнтувався й Г. Гегель [90, с. 40; 84, с. 72].

Науковий метод (від грецького *methodos* – «шлях дослідження») прийнято визначати як певний «спосіб підходу до дійсності, спосіб пізнання фізичних і суспільних явищ». *Методологія* ж є вчення про метод наукового пізнання світу. Метод займає підпорядковане місце у відношенні до методології, адже метод як сукупність прийомів для систематичного, послідовного та найбільш доцільного проведення дослідницької роботи призначений перш за все для виконання тих завдань, які ставить перед ним методологія [119, с. 90].

Термін *метод* у науці вживається в широкому й вузькому значеннях. Найчастіше лінгвістичний метод тлумачать у вузькому сенсі. Так, О. С. Ахманова трактує *лінгвістичний метод* як «сукупність прийомів, які використовуються в дослідженні мови» [343, с. 232].

На думку В. А. Глуценка, більш перспективним є тлумачення лінгвістичного методу як складної логічної одиниці з певною структурою. Найбільш експланаторною вчений вважає концепцію, згідно з якою в структурі методу відокремлюються три компоненти: онтологічний, операційний і телеологічний [86, с. 6].

Своє визначення лінгвістичного методу дає В. М. Немченко: «Метод дослідження можна визначити як спосіб, засіб наукового пізнання, що є певною сукупністю прийомів дослідження. Під цими прийомами тут розуміються конкретні дії, операції дослідника, що спираються на відомі теоретичні установки й направлені на пізнання досліджуваного явища» [188, с. 279].

А. С. Зеленько вважає за необхідне залучати до класифікації методів й аспекти: «Саме аспекти – синхронічний, діахронічний, функціональний, генетичний, структурний, ареальний, соціальний тощо визначають метод чи окремі його

прийоми. Адже вони зумовлюють предмет дослідження, тому що об'єкт вивчення – багатоаспектний і дає змогу вивчати його з різних сторін» [120, с. 8].

У сучасному мовознавстві спостерігається тенденція ототожнювати *методи з прийомами (операціями, процедурами)*, але й водночас існує тенденція відривати прийоми від методів, розглядати операційні елементи окремо [201, с. 165].

Метод і прийом слід розглядати як окремі, хоча й тісно пов'язані, поняття. Метод – більш складне утворення, ніж прийом. Під *прийомом* розуміють якусь одну дію. До *методу* ж найчастіше входить якась сукупність пізнавальних операцій. В. А. Глущенко вказує, що операційні елементи мають бути включені в структуру методу як його складова частина [90, с. 39; 84, с. 72; 346, с. 24], учений також зазначає, що «кожному методові притаманні певні принципи дослідження, причому вони можуть бути як специфічними, так і спільними для декількох методів» [84, с. 13], і втілюються у прийомах, процедурах та в меті дослідження [84, с. 3].

Сучасне мовознавство становить комплекс лінгвістичних наук, що вивчають різні боки мовної системи, а також їхнє функціонування та розвиток. Проблемами лінгвістичної методології є класифікація лінгвістичних методів і прийомів, розробка методики лінгвістичного аналізу, а також питання, пов'язані з освоєнням лінгвістичних прийомів і методів суміжних наук. Створити універсальний метод дослідження в лінгвістиці не вдалося. Отже, лінгвістична методологія становить сукупність науково-дослідницьких аспектів і методів дослідження. Кожний лінгвістичний напрям пов'язаний із власним методом дослідження.

Відповідно до поставленої мети та завдань у нашій роботі застосовано *актуалістичний метод* (термін уведений Ч. Лайелем у 1830 р.; – *actuel* (фр.) – що відноситься до сучасності, *actual* (англ.) – сучасний, *actualis* (лат.) – теперішній). Цей метод дає можливість за допомогою сучасних знань простежити розвиток об'єкта в минулому та передбачити деякі тенденції майбутнього розвитку.

У низці наукових праць (Г. О. Подкоритов [208], Н. П. Французова [281] та ін.) актуалістичний метод визначено як загальнонауковий метод теоретичного рівня, без якого неможливе існування історіографії будь-якої науки. Він базується на тому, що об'єкти, які не стали предметом актуальної діяльності та сприйняття, можуть бути

вивчені шляхом порівняння їх з подібними об'єктами, які потрапили в поле сприйняття й діяльності суб'єкта. Об'єкти вивчають у часі, у розвитку, у становленні їх як певних систем. Минуле об'єкта досліджується на основі його відбиття в сучасному.

Актуалістичний метод (або метод актуалізму) використовують під час досліджень у широкому колі спеціальних наук: геології, біології, палеонтології, соціальних дослідженнях тощо. Можливість його застосування в різних галузях обґрунтовано об'єктивними закономірностями буття явищ: закони їхнього розвитку є істинними відносно часу [345, с. 135]. Вивчаючи характер дії сучасних процесів і враховуючи ці об'єктивні закономірності буття, дослідник може міркувати щодо процесів, які були наявні в минулому за аналогічних умов. До того ж сучасне є більш конкретним, розвинутим порівняно з минулим. Тому загадки минулого успішніше розкриваються з сучасних позицій [там же].

На значущості сучасної оцінки надбань минулого наголошував академік В. І. Вернадський: «Історія науки має критично складатись кожним науковим поколінням і не тільки через те, що змінюються запаси наших знань про минуле, відкриваються документи чи знаходяться нові прийоми відновлення минулого. Ні! Необхідно знов історично йти в минуле, оскільки завдяки розвитку сучасного знання в минулому набуває значення одне й втрачає інше. Кожне покоління наукових дослідників шукає і знаходить в історії відображення наукових теорій свого часу. Рухаючись уперед, наука не тільки створює нове, а й неминуче переоцінює старе, пережите» [47, с. 112].

Структура історичного дослідження має певну схему, згідно з якою виокремлені «сліди минулого» підлягають аналізу й інтерпретації на основі сучасних знань про процеси й закономірності, що ними керують. Події минулого реконструюють у їхньому історичному оточенні, після чого виділяються основні етапи розвитку цілісних систем із подальшим дослідженням причин їхніх змін і з'ясування тенденцій подальшого розвитку досліджуваних явищ [281, с. 173].

В. А. Глуценко першим серед лінгвістів розкрив специфіку актуалістичного методу як методу праць із лінгвістичної історіографії. Учений визначив специфіку

актуалістичного методу в зіставленні з порівняльно-історичним методом, яка полягає в наявності специфічних об'єкта й предмета, у відмінностях в операційному та телеологічному компонентах [79, с. 14].

В онтологічний компонент актуалістичного методу входять принципи історизму, причиновості й системності як конкретизація та вияв принципу загального зв'язку явищ. Отже, ці принципи становлять і його методологічну основу. Вони охоплюють найважливіші загальні твердження теорії пізнання, які передбачають трактування об'єкта як системи взаємозумовлених елементів, що знаходяться в безперервному розвитку [там же, с. 12; 137, с. 165].

За Г. О. Подкоритовим, історизм у науковому пізнанні виявляється у встановленні необхідних відповідностей між розташуванням категорій у науковій системі й порядком речей, які вони відбивають, і використовується там, де має місце розвиток явища в часі [208, с. 106].

Історизм як філософський та світоглядний принцип закріпився в науці в середині XIX ст. До цього сутність явищ розглядалася як якийсь первісно даний, готовий стан. У науковому пізнанні оперували переважно неісторичними поняттями. Дослідники намагалися пізнати явища, виходячи лише з них самих, не звертаючи уваги на інші явища, що зумовили їхнє існування. У науковій термінології часто траплялися так звані «природні» поняття, які відповідали нібито незмінній сутності речей і явищ [там же, с. 107].

Важливим визнається й таке твердження Г. О. Подкоритова: «зміст знань змінюється та розвивається під впливом двох чинників: 1) змінюється сам предмет – змінюється знання про нього; 2) предмет залишається тим самим, проте зміст знань про нього розширюється й поглиблюється завдяки успіхам пізнання» [там же, с. 114].

Операційний компонент актуалістичного методу є сукупністю таких *прийомів і процедур: аналіз джерел (лінгвістичних текстів) і синтез одержаних результатів, порівняння, абстрагування та логічна історико-наукова реконструкція*, що посідає центральне місце серед прийомів і процедур [84, с. 14].

Визначимо вихідні прийоми операційного компонента. Для досягнення результату процедура наукового пізнання повинна бути організованою. Одним із прийомів дослідження є відбір фактів із джерел (лінгвістичних текстів) й *аналіз джерел*. Наступний крок – *синтез отриманих результатів*.

Значна роль в актуалістичному дослідженні належить *порівнянню й історико-науковій реконструкції*. Сутність прийому *порівняння* полягає в спостереженні еволюції поглядів того чи іншого мовознавця; порівнюються праці різних учених тощо. Проаналізувавши лінгвістичну спадщину певного лінгвіста, дослідник отримує можливість розкрити особливості його наукового пошуку в контексті розвитку лінгвістичної науки, з'ясувати значущість наукової творчості певного мовознавця для тогочасної лінгвістики й мовознавства подальших епох, установити зв'язки сучасних концепцій із попередніми.

Особливість *історико-наукової реконструкції* полягає в реконструюванні процесу пізнання лінгвістами мовних явищ. При цьому необхідно підкреслити не лише спільність поглядів сучасних учених та їхніх попередників, а й певні відмінності.

Телеологічний компонент актуалістичного методу в нашій роботі становить сформульована вище мета дослідження.

Започаткована В. А. Глущенком розробка актуалістичного методу як методу праць із лінгвістичної історіографії була продовжена в наукових розвідках з історії мовознавства В. М. Овчаренка [193], О. Л. Жихаревої [116], О. М. Абрамичевої [1], О. М. Голуб [92], К. А. Тищенко [271], О. В. Холодова [284], І. М. Рябініної [242], А. С. Орел [196], О. О. Клець [156], Н. В. Холодової [285], О. О. Фельчак [276], О. Ю. Марченко [178], Т. І. Приступи [224], А. С. Ніколайчук [189], К. В. Зубенко [135], С. Ю. Пампури [202], Ситняка Р. М. [248], Карат О. В. [151], Теркулова В. І. [268].

1.4. Напрями дослідження

Аналіз лінгвоісторіографічного матеріалу дає змогу окреслити напрями, які безпосередньо підпорядковані меті нашого дослідження, а саме: висвітленню еволюції поглядів мовознавців на проблему односкладності речень.

Дослідження загальних аспектів односкладних речень передбачає аналіз теорій і концепцій, принципів виділення й класифікації односкладних речень у працях лінгвістів XIX–XXI ст. (О. Х. Востокова [60; 61], Ф. І. Буслаєва [44], Д. М. Овсяніко-Куліковського [190; 191; 192], В. І. Класовського [154], О. О. Потебні [217; 218; 219; 220; 221], П. Ф. Фортунатова [279; 280], О. О. Шахматова [288], О. М. Пешковського [204; 205; 206], В. В. Виноградова [48; 49; 50; 51; 52; 53], Є. М. Галкіної-Федорук [64; 65; 66; 67; 68; 69], О. Г. Руднева [233; 234], О. М. Гвоздева [72], Є. С. Скоблікової [249], О. Г. Золотової [123; 124; 125; 126; 127; 128; 129; 130; 131; 132; 133], В. В. Бабайцевої [15; 16; 17], П. С. Дудика [113; 114], І. Р. Вихованця [54; 55], А. П. Загнітка [117; 118] та ін.). У лінгвістичних дослідженнях односкладні речення класифікують по-різному, залежно від тих ознак, які приймають дослідники за вихідне положення. В одних випадках домінує формально-граматичний аспект, в інших – семантико-синтаксичний, у третіх – власне семантичний.

На сьогодні ця проблема потребує поглибленого дослідження. Тому необхідним є порівняльний аналіз праць із питання теорії односкладності / двоскладності речень й визначення недоліків і переваг окремих принципів їх виділення з метою формулювання саме того принципу, який обрано базовим для пропонованого дослідження.

При дослідженні проблеми односкладності речень на особливу увагу заслуговують концепції О. О. Шахматова [288], О. М. Пешковського [204; 205; 206], В. В. Виноградова [48; 49; 50; 51; 52; 53], Є. М. Галкіної-Федорук [64; 65; 66; 67; 68; 69]. Їхні теорії потребують ґрунтовного та всебічного вивчення.

У сучасному мовознавстві всі односкладні речення диференціюються як дієслівні та номінативні. Чисельний фактичний матеріал лінгвісти різних часів і

країн описували й трактували по-різному, тому запропоновано декілька термінів на позначення типів односкладних речень й декілька принципів їхнього виділення. Зазначимо лише основні принципи розрізнення односкладних речень: морфологічний, логіко-семантичний, психологічний, формально-граматичний, формально-семантичний і формально-синтаксичний.

Для повного й різнобічного розкриття концептуальних тверджень дослідників XIX–XXI ст., що стосуються насамперед розв’язання питань виділення принципів класифікації односкладних речень, конкретний історико-мовний матеріал у дисертації досліджено за такими напрямками: 1) висвітлення історії виникнення теорії односкладних речень; 2) аналіз основних теорій і критеріїв класифікацій односкладних речень; 3) зіставлення принципів виділення односкладних речень на матеріалі різних індоєвропейських мов; 4) хронологізація й періодизація класифікацій односкладних речень; 5) аналіз альтернативних поглядів на проблему односкладності.

У межах цих напрямів нами створено методику систематизації відповідного матеріалу шляхом поєднання хронологічного й концептуального підходів до його впорядкування.

Висновки до розділу 1

Незважаючи на численність праць, присвячених проблемі односкладних речень у європейському мовознавстві, відсутні спеціальні дослідження принципів їхнього виділення й класифікації в лінгвістично-історіографічному аспекті. Дослідження, у яких систематизовано погляди мовознавців XIX–XXI ст. на проблему класифікації односкладних речень, мають переважно загальний характер, у них не вистачає детального аналізу конкретного матеріалу. Отже, у сучасній лінгвістиці бракує комплексних лінгвістично-історіографічних робіт, присвячених проблемі односкладних речень і принципів їх класифікації.

Різноманітність поглядів учених на проблему розмежування типів односкладних речень та принципів їхньої класифікації зумовлює необхідність

поглибленого та комплексного аналізу їхніх досліджень. Це дозволить висвітлити наукові підходи до проблеми виділення та класифікації односкладних речень, а також з'ясувати ступінь їх вивчення впродовж ХІХ ст. – початку ХХІ ст.

Європейські, російські й українські дослідники теорії односкладності (К. Ф. Беккер, І. Хейзе, Г. Пауль, Х. Брінкман, О. О. Шахматов, О. М. Пешковський, Л. А. Булаховський, В. В. Виноградов, П. С. Дудик, І. Р. Вихованець та ін.) поріному інтерпретували принципи класифікації односкладних речень.

В історії дослідження проблеми односкладних речень доцільно виділити дві основні тенденції: 1) виокремлення та диференціація односкладних речень як самостійної категорії (ХІХ ст. – початок ХХІ ст.) і 2) відмову від загальноживаного розподілу «односкладне речення / двоскладне речення» (70-і рр. ХХ ст. – початок ХХІ ст.).

У пропонованій роботі використано актуалістичний метод дослідження як загальнонауковий метод теоретичного рівня наукового пізнання, що дозволяє комплексно висвітлити розвиток теорії односкладності, зробити обґрунтовані висновки.

Напрями дослідження співвідносяться з основними питаннями теорії односкладних речень. Матеріал у дисертації викладено за такими напрямками: 1) висвітлення історії виникнення теорії односкладних речень; 2) аналіз основних теорій і критеріїв класифікацій односкладних речень; 3) зіставлення принципів виділення односкладних речень на матеріалі різних індоєвропейських мов; 4) хронологізація й періодизація класифікацій односкладних речень; 5) аналіз альтернативних поглядів на проблему односкладності.

У межах цих напрямів нами створено методику систематизації відповідного матеріалу шляхом поєднання хронологічного й концептуального підходів до його впорядкування.

РОЗДІЛ 2

ОДНОСКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ТА ПРОБЛЕМА ЇХ КЛАСИФІКАЦІЇ В МОВОЗНАВСТВІ ХІХ ст. – ПОЧАТКУ ХХІ ст.

Питання сутності односкладних речень було предметом уваги багатьох російських, українських та зарубіжних учених, що представляли різні лінгвістичні школи. Якщо в слов'янських мовах односкладні конструкції та їхні граматичні ознаки викликали дискусію в мовознавчих колах ще з початку ХІХ ст., то односкладні речення німецької, англійської, французької та італійської мов довгий час взагалі не були об'єктом спеціальних синтаксичних досліджень, а в кращому випадку вони фіксувались як ненормативні утворення.

2.1. Дослідження односкладних речень у славістиці, германістиці та романістиці

2.1.1. Дослідження односкладних речень у славістиці. У синтаксисі слов'янських мов приділяється велика увага дослідженню односкладних речень. Багато лінгвістів вважає, що вони є глибинною синтаксичною одиницею, а не похідною від іншої, їхня комунікативна природа зумовлена психолінгвістичними й культурними особливостями етносу [207, с. 86].

Уперше односкладні речення іменного типу були визнані А. В. Добіашем у 80-і – 90-і роки ХІХ ст. Він співвідносив речення типу *Мороз, Морозить* та *Морозно*, знаходячи в них означення явищ дійсності світу. Але вчений не ставив перед собою завдання описати всі типи односкладних речень [101, с. 71].

Значний внесок у розробку питання про односкладні речення вніс О. М. Пешковський; проаналізовані ним речення були виділені як специфічний тип російського речення та вперше диференційовані на дієслівні безособові, дієслівні неозначено-особові, дієслівні узагальнено-особові, номінативні та інфінітивні [204, с. 304-342]. На думку вченого, категорія, яка утворює речення, є категорією присудковості, в основі якої лежить дієслівність.

Якщо без дієслова не може бути речення, то як бути з такими реченнями, які складаються з непередикативних за своєю природою слів, і факт існування яких не можна заперечувати? Інакше кажучи, як кваліфікувати структури типу *Море; Тепер – працювати, працювати і працювати*? На думку О. М. Пешковського, іменники у формі називного відмінку та інфінітиви можуть висловлювати окрему думку, тобто утворювати речення не самі по собі, а за допомогою окремої предикативної інтонації [206, с. 184].

За способом вираження «присудковості» О. М. Пешковський виділяє три типи речень:

- 1) дієслівні (особові, безособові, неозначено-особові, узагальнено-особові);
- 2) номінативні;
- 3) інфінітивні [206, с. 381].

Першорядне місце в розробці питань, пов'язаних з ученням про односкладні речення, посідає О. О. Шахматов. Саме він уперше використав термін «односкладне речення» [288, с. 30].

Речення, за О. О. Шахматовим, – це одиниця мовлення, що слугує для словесного вираження одиниці мислення в акті комунікації й складається зі сполучення двох уявлень (психологічного суб'єкта та психологічного предиката), які приведено у предикативний зв'язок [288, с. 18–21]; Шахматов припускає, що в кожному реченні повинні бути члени, які відповідають основним елементам комунікації та виражають словесно сполучення психологічного об'єкта й психологічного предиката. Це дозволило вченому виділити такий різновид російського речення, у якому позначене сполучення суб'єкта й предиката знаходить собі співвідношення в одному члені речення. Такі речення дослідник поєднав в один тип і вперше в російській граматиці назвав їх *односкладними*, а член речення, відповідний за своїм значенням сполученню суб'єкта з предикатом, він назвав *головним членом* односкладного речення.

В основу диференціації односкладних речень О. О. Шахматов закладає природу головного члена, однак у нього відсутня послідовність у розв'язанні цього питання. Так, характеризуючи природу головного члена односкладного речення,

учений пише: «Порівнюючи зі способом словесного вираження головних членів у двоскладних реченнях, головний член односкладного речення може бути ототожнений формально або з підметом, або з присудком, причому не слід забувати, що такий «присудок» відрізняється від присудка двоскладного речення тим, що викликає уявлення й про предикат, і про суб'єкт, між тим як підмет двоскладного речення відповідає тільки суб'єкту» [288, с. 50]. Надалі, характеризуючи головний член безпідметових речень, дослідник уточнює: «Але, дійсно, це не присудок, так само як щодо односкладних підметових речень не можна говорити про підмет» [288, с. 61]. Усі односкладні речення дослідник поділяє на чотири основні групи:

1. Односкладні безприсудково-підметові речення.

До них належать називні номінативні речення (типу *Зима; Мороз*); кількісно-називні речення (типу *Три часа утра*); називні генітивні речення (типу *Слов-то, слов!*).

2. Односкладні присудково-безпідметові речення.

До них належать означено-особові безпідметові речення (типу *Сижу как на иголках*); неозначено-особові безпідметові речення (типу *В дверях звонят*); інфінітивні безпідметові речення (типу *Там поставить рукомойник, кровать и прочее*); ад'єктивні безпідметові речення (типу *Полно врать пустяки*); вигуківні безпідметові речення (типу *На!; Стоп!; Марш!*).

3. Вокативні односкладні речення, у яких єдиним членом речення є звернення, вимовлене з особливою інтонацією (типу *А! Федя! – начала она, как только увидела его.*).

4. Безособові односкладні речення.

До них належать безособові відмінювано-дієслівні речення (типу *Стемнело; Не спится*); інфінітивно-дієслівні безособові речення (типу *Тебе бы все душить да резать*); дієприкметниково-дієслівні безособові речення (типу *Не думано и не гадано*); прислівникові безособові речення (типу *Из одного рта и тепло и холодно*); вигуківні безособові речення (типу *Баста!; Тьфу!; Но-о!*) [288, с. 86].

Як видно, у цій класифікації відсутній єдиний критерій. Односкладні речення – підметові, безпідметові, безособові – було виділено на основі таких понять, як

підмет і присудок або відсутність одного з цих членів. Вокативні речення виділяються на основі іншого критерію без співвідношення з поняттям підмета та присудка. Вони виділяються за граматичною функцією головного члена [97, с. 15].

Непоследовність О. О. Шахматова в розв'язанні питання про граматичний статус головного члена односкладного речення знайшла своє відображення в різних кваліфікаціях цього члена речення й у більш пізніх наукових публікаціях із проблем односкладних речень. Із цього приводу П. С. Стрелков писав: «... у тих реченнях, у складі яких немає одночасно підмета та присудка, тобто в реченнях односкладних, слово, яке пояснюється іншими словами, але саме нічого не пояснює, не може бути кваліфіковано ні як підмет, ні як присудок, хоча б за граматичною формою воно співпадало з підметом або присудком. У реченні *Гарна осінь* головне слово *осінь* будемо називати головним членом односкладного речення» [260, с. 274].

В українському мовознавстві у 20-і – 30-і роки ХХ ст. ретельно вивчалися односкладні конструкції з предикативним компонентом, представленим формами на *-но*, *-то* та відмінюваною формою дієслова (М. К. Грунський, С. С. Дложевський, М. Ф. Сулима, М. Д. Гладкий, О. Б. Курило, С. С. Смеречинський, О. М. Матвієнко), та поширювальні компоненти структури односкладного речення (Є. К. Тимченко, О. Н. Синявський та Я. О. Спринчак).

На думку В. В. Виноградова, у підході до односкладного речення (як і двоскладного), із точки зору теорії психологічної комунікації, міститься низка протиріч, які спостерігав і сам О. О. Шахматов, але розв'язати не міг. Серед них – непоследовність побудови синтаксису, а саме – кваліфікації головного члена односкладних речень: «... головний член одоскладних речень за своєю психологічною природою не має нічого спільного ні з підметом, ні з присудком двоскладного речення» [49, с. 108].

Твердження В. В. Виноградова було відображено в академічній «Грамматике русского языка», де односкладні речення диференціюються з урахуванням семантико-морфологічної ознаки головного члена, а також виділені різновиди односкладних речень: неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні та номінативні [101, с. 5–88]. До розряду односкладних віднесені «слова-

речення», бо вони «виражені одним словом або цілим нерозкладним словосполученням, що не розпадається на окремі члени речення й не є поширеним за допомогою пояснювальних слів» [101, с. 71]. Ідея граматичної двоскладності / односкладності речення була взята за основу в усіх вузівських підручниках із російського синтаксису.

Є. М. Галкіна-Федорук протягом тривалого часу досліджувала теорію односкладного речення як самостійного структурно-семантичного типу поряд із двоскладними. Автор не погоджується з підходом В. В. Виноградова до односкладних речень, оскільки, «визначивши член односкладного речення тільки як «головний член», цим ми поєднуємо всі типи односкладних речень: неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, номінативні, інфінітивні, тому що в усіх цих реченнях буде визначено тільки «головний член». А про те, якою є природа цього члена як синтаксичного явища, нічого не сказано. Замість синтаксичної характеристики цього члена подається визначення частини мови, якою виражено головний член, тобто подається морфологічна характеристика, яка є недостатньою. В. В. Виноградов у вступі до синтаксису, – відзначає Галкіна-Федорук, – правильно вказує, що «морфологізм», як принцип побудови теорії речення, не може спричинити розуміння всього різноманіття структурних типів речення» [65, с. 274].

«Односкладні речення, – підкреслює Є. М. Галкіна-Федорук, – такі ж значущі відрізки, одиниці мови, як і двоскладні. Вони також висловлюють форму мислення й слугують цілям спілкування. Як синтаксичні одиниці, вони підпорядковані всім закономірностям, що існують у синтаксисі» [68, с. 109].

Ідеї вченої підтримує й продовжує у своїх дослідженнях сербський лінгвіст Мілка Івич. Вона звертає увагу на те, що в таких мовах, як французька, німецька та англійська «необхідною є сумісна присутність і підмета, і присудка для утворення речення», тому що «вони є мінімальними складовими частинами структури речення» в цих мовах, а в слов'янських мовах «мінімальна структура речення може бути виражена й однією граматичною формою – особовою формою дієслова в ролі присудка, без необхідної присутності підмета» [137, с. 182].

Близьким за поглядами до Є. М. Галкіної-Федорук у ставленні до односкладних речень був О. М. Гвоздєв [72, с. 85].

Як прихильник структурного синтаксису, Н. Ю. Шведова намагається на синтаксичній основі створити типологію односкладних речень, ураховуючи характер їхніх парадигм. Вона спирається на той факт, що «речення, як й інші одиниці граматичного рівня, володіє системою форм». «Форми речення – це всі ті його видозміни, які, не змінюючи граматичної структури (типу) речення, являють окремо кожне те або інше його приватне граматичне значення, а у своїй сукупності – уесь комплекс граматичних значень, властивих реченню даної структури» [289, с. 49].

На основі цього твердження всі односкладні речення сучасної російської мови Н. Ю. Шведова поділяє на три типи:

- 1) односкладні речення з власною парадигмою (повною або неповною);
- 2) речення зі змішаною парадигмою (повною чи неповною);
- 3) односкладні речення, у яких відсутня парадигма [289, с. 49].

Типологія односкладних речень на основі їхньої граматичної форми, характерною особливістю якої є «відсутність предикативних відношень визначеного-визначаючого та незалежною позицією одного головного члена», наводиться в праці П. О. Леканта [169, с. 9].

Усі односкладні речення лінгвіст підрозділяє на два структурно-граматичних типи:

1. Дієслівні односкладні речення, серед яких означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові та інфінітивні речення.
2. Іменні (субстантивні) односкладні речення, до яких автор відносить номінативні та генітивні речення [171, с. 74].

У дусі трансформаційної граматики з її функціональною ідеєю про наявність первинних (ядерних) та вторинних (похідних) структур речення В. С. Юрченко представив систему різновидів односкладних речень. На його думку, у цій системі «означено-особові, узагальнено-особові та неозначено-особові речення посідають проміжне положення між основним типом речення (ОТР) та безособовим дієслівним

реченням» [306, с 260]. Номінативні речення автор узагалі вивів із мовної системи типів простого речення й кваліфікував їх як мовленнєві висловлювання [306, с. 261].

У 60-і – 70-і роки ХХ ст. дослідження односкладних речень активізувалося в українському мовознавстві, – про це свідчать студії Л. А. Булаховського, Н. Л. Іваницької, П. С. Дудика, Ф. П. Смагленка, С. А. Овчарука, О. С. Мельничука, [158, с. 25].

Цілісну концепцію односкладних речень через опис їхніх моделей запропонувала Н. Л. Іваницька, у цих моделях «однією з класифікаційних ознак речень є структурні особливості предикативної синтагми, яка може бути двочленною (тоді утворюється модель двоскладного речення) й одночленною, зумовлюючи побудову моделей односкладних речень» [145, с. 27]. Лінгвіст вважає, що підхід до аналізу реченнєвих конструкцій, суть якого полягає в абстрагуванні від конкретних речень, від їхньої лексичної наповненості, кількості компонентів, тобто у вигляді моделей речень або абстрактних схем, є дієвим способом обробки синтаксичної структури простого речення. В українській мові Н. Л. Іваницька виділяє такі моделі односкладних речень, як номінативні, безособові, інфінітивні, неозначено-особові, узагальнено-особові, означено-особові [145, с. 27].

П. С. Дудик вважає, що формальне вираження предикативного зв'язку є головним критерієм для розрізнення двоскладної та односкладної структури речення. Учений кваліфікує односкладну конструкцію як таку, у якій присутній лише один головний член, який разом із другорядним членом або сам по собі може водночас фіксувати певні факти, явища, і встановлювати їхній зв'язок із дійсністю або відношення до неї [113, с. 58].

Значну увагу П. С. Дудик приділяє інтонації, яка може бути виразником предикативності односкладних речень.

Вагомий внесок у дослідження типів односкладних речень зробила В. В. Бабайцева. Односкладні речення, на думку вченої, не є ізольованою групою синтаксичних конструкцій, тому з'ясування їхніх специфічних властивостей можливо лише на підставі встановлення системних зв'язків односкладних речень як із двоскладними, так і з нечленованими реченнями [17, с. 4–5].

В. В. Бабайцева відокремила й детально описала сім структурно-семантичних типів односкладних речень: означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні та вокативні. Лінгвіст відмічає, що виділені типи відрізняються морфологічною природою головного члена, ступенем синтаксичної класифікації головного члена, характером другорядного члена. Відповідно до морфологічної природи головного члена всі односкладні речення дослідниця поділяє на дієслівні та іменні [16, с. 92].

Грамматична опозиція двоскладне речення / односкладне речення була покладена в основу розділу «Просте речення» й авторами II тому празької Академічної «Російської граматики» (Прага, 1979), які російські двоскладні речення визначають як такі речення, «до структурної основи яких входить називний відмінок підмета й присудок», а односкладні – як такі речення, «до структурної основи яких не входить називний відмінок підмета» [238, с. 681]. Залежно від наявності / відсутності інших необхідних компонентів односкладні структурні основи в східнослов'янських мовах поділяються на однокомпонентні (типу *Темнеет; Рассвело; Постепенно похолодало*), двокомпонентні (типу *Меня тошнит; Губы свело*) та трикомпонентні (типу *Мне не хватает внимания; От них воняло сыростью*) [238, с. 682].

Подальше вивчення односкладних речень як окремої, незалежної категорії ми можемо простежити на сторінках навчальних посібників таких відомих учених, як О. Г. Руднев, В. А. Белошапкова, Н. С. Валгіна, Є. С. Скоблікова, Ю. Т. Долін, В. І. Казаріна, Е. М. Осіпова та ін.

Спроба поділити односкладні речення за функціонально-семантичним критерієм була запропонована Л. О. Кадомцевою. Дослідниця виокремила три типи односкладних конструкцій: безособові речення (до яких належать інфінітивні конструкції), речення з узагальненим значенням особи та іменникові односкладні конструкції, представлені власне номінативними реченнями та номінативними реченнями в діалогічному експресивному мовленні – локативи, репліки, команди [149, с. 17–28]. Л. О. Кадомцева вважає, що в межах граматичної типології не слід виділяти означено-особові та неозначено-особові односкладні речення, тому що «в

багатьох випадках вони є виявом синтаксичних членувань тексту, і тому належать до сфери мовлення» [149, с. 21].

Автори «Синтаксису сучасної української мови: Проблемні питання» І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянська, використовуючи структурний підхід до синтаксису простого речення, зазначали, що незважаючи на точний формальний опис синтаксичної одиниці, його істотною вадою є «значна невідповідність між описом речень із структурного, семантичного, комунікативного аспектів і спробою звести його до класифікації тільки структурних схем» [251, с. 19]. Односкладні речення вони вирізняють за формально-граматичними й семантичними ознаками, однак термін *односкладні речення* замінено терміном – *однойдерні речення*. Автори зазначеного підручника виділили сім типів односкладних речень: однойдерні дієслівні речення, речення з предикативними прислівниками й предикативами, власне інфінітивні речення, інфінітивні речення з ускладненою основою, однойдерні номінативні речення, квантитативно-генітивні речення, генітивні заперечні речення [251, с. 182].

У 80-ті – 90-ті роки ХХ століття вчені-синтаксисти Н. М. Арват, Л. І. Василевська, Г. М. Чирва, Л. Д. Павліна, О. В. Болюх особливу увагу приділяли дослідженню безособових конструкцій. Однак вивчалися й інші типи односкладних речень. Н. К. Перцева, С. Б. Матвеева, Р. В. Козак вивчали інфінітивні речення; Т. Я. Шабліна займалася дослідженням безособово-інфінітивних; А. С. Казакова, М. Ф. Лужковська та Ю. В. Єлісеєв вивчали номінативні односкладні речення; Т. В. Рябова, Н. О. Дерюшева та Л. С. Рабанюк досліджували генітивні речення.

Морфологічний принцип класифікації односкладних речень був основним наприкінці ХХ століття. І. Р. Вихованець, наслідуючи погляди О. П. Леканта, розширив граматичний діапазон односкладних речень і за морфологічним принципом виділив чотири типи односкладних конструкцій: дієслівні, інфінітивні, іменникові та прислівникові [55, с. 95–100].

За основу класифікації односкладних речень В. А. Городецькою був використаний структурний принцип, але дослідниця брала до уваги не лише морфологічну експлікацію головного компонента односкладного речення, а й

характеристику найближчих поширювачів предиката. За цими критеріями вчена виділила шість типів односкладних речень: прислівникові, дієвідмінювані, партиципні, інфінітивні, номінативні та прономінативні [95, с. 7–11].

М. В. Мірченко свою теорію синтаксичних категорій збудував на концепції І. Р. Вихованця; згідно з цією теорією дієслівні та іменникові конструкції кваліфікуються ядерними, а прислівникові – периферійними, через те що їхня «однойдерність потребує імпліцитних додаткових способів виявлення статусу реченнєвотвірного компонента порівняно з класичним двоскладним реченням» [185, с. 273–281].

Представив розгорнуту структурно-семантичну класифікацію односкладних речень А. П. Загнітко, синтезувавши граматичні та семантичні ознаки. Автор подає три основних типи односкладних речень: дієслівні, інфінітивні та іменникові, але кожен із них має свої підтипи: дієслівні – означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові; інфінітивні – інфінітивно-називні та інфінітивно-безособові; іменникові – номінативні (буттєві, вказівні, оцінні, власне-називні, спонукально-бажальні, із номінативним теми, субстантивно-якісно-оцінні) та генітивні (квантативно-генітивні, генітивно-заперечні) [117, с. 47–53].

Чеські вчені-лінгвісти Р. Мразек, С. Заза, Н. Фрідлов, П. Карлік, М. Комарек, М. Некула, З. Русінова, Й. Бауер, М. Грєпл та інші на різних етапах розвитку лінгвістичної науки порушували проблематику вивчення односкладних речень у чеській мові.

За українською традиційною класифікацією, чеські односкладні речення утворюють дієслівні та недієслівні групи, перша група надалі складається зі структур з безособовим дієсловом, особовим дієсловом у безособовому вживанні та зв'язково-іменних конструкцій. Відмінною особливістю чеського класифікування безособових речень є той факт, що семантична ознака включено до складу основних критеріїв розподілу структур [18, с. 21].

Як зазначає С. О. Кабанова, у всіх слов'янських мовах серед дієслівних речень розрізняють особово-дієслівні, безособово-інфінітивні речення, хоча термінологічної єдності при позначенні різних типів дотримуються не завжди, і коло

речень, які належать до відповідного розряду, містить різну кількість структур. Так, при характеристиці односкладного дієслівного речення в білорусистиці, водночас із терміном «няпэўна-асабовыя сказы» і «пэўна-асабовыя сказы», у довіднику «Беларуская мова: Сінтаксіс і пунктуацыя» У. К. Андрієнко і М. С. Явневича використовуються терміни «незначальна-асабовыя» (неозначено-особові) та «азначальна-асабовыя» (означено-особові) речення [148, с. 186].

Російськими сербкroatистами в сербській та хорватській мовах відзначаються ті самі типи односкладних речень, що й у російській, при цьому відзначається неоднозначність цієї класифікації у зарубіжних лінгвістів. Так, М. Минович виділяє три типи односкладних речень: безособові, номінативні та інфінітивні, а М. Стевановіч, Ж. Станойчич, Л. Попович і С. Мицич виділяють як односкладні лише безособові речення, називаючи інші реченнями з невираженим головним членом [273, с. 104–105].

Слід зважити на різний ступінь поширеності односкладних речень у слов'янських мовах: так, у сербській та хорватській мові цей тип речення менш поширений, ніж в українській або російській і має виражене книжково-стилістичне застосування [147, с. 129].

Розглянувши основні етапи розробки вчення про односкладне речення в граматичній науці й шляхи вирішення самої проблеми двоскладності / односкладності речення в працях різних учених-лінгвістів, треба відзначити, що ця проблема дотепер вважається актуальною.

2.1.2. Дослідження односкладних речень у германістиці та романістиці.

Для німецької та англійської мов проблема визначення статусу односкладних речень посідає особливе місце. Основна причина такого становища полягає в тому, що в традиційному англійському та німецькому синтаксисі необхідною основою речення вважається наявність двох компонентів – підмета та присудка, які залежно від загального спрямування мали логічні, психологічні та граматичні характеристики.

Тому односкладні речення разом із неповними та еліптичними розглядалися як відступ від двоскладної схеми, тобто від норми, і не мали значення самостійних

синтаксичних одиниць. У вербоцентричних теоріях, де відмінювана форма дієслова має абсолютне значення для характеристики речення, проблема односкладності не ставиться взагалі [97, с. 29].

Інша причина недостатньої уваги до односкладних речень в англійській та німецькій мовах пов'язана зі специфікою цих мов порівняно зі слов'янськими.

У мовах, що розглядаються, існує спеціальний граматичний засіб (підмет *es* – у німецькій мові, *it* – в англійській мові), який дозволяє формально зберегти двочленність і в тих структурах, які традиційно відносять до безособових. Однак формальний присудок лише змінює кількісне співвідношення між односкладними та двоскладними реченнями в англійській та німецькій мовах та в мовах, що не мають такого компонента, і в принципі не виключає можливості існування в цих мовах односкладних структур [97, с. 30].

Більш того, мовний матеріал переконує, що односкладні речення в англійській та німецькій мовах є досить самостійними синтаксичними одиницями, мають широкий діапазон використання й дійсно потребують усебічного вивчення. Стосовно невизнання та недооцінки їх у деяких синтаксичних концепціях слід зазначити неадекватне подання мовних фактів, а також необхідність перегляду деяких теоретичних тверджень [97, с. 30].

Автори «A Comprehensive Grammar of the English Language» ретельно аналізують основні випадки відхилення конкретного речення від підметно-присудкової організації. При цьому дослідники принципово не користуються термінами односкладність / двоскладність і будують свою класифікацію таких «нестандартних» речень на підставі того, наскільки легко й чітко «відсутні структурні елементи» відновлюються з контексту [310, с. 286].

Якщо навколишній контекст дозволяє чітко й однозначно відновити пропущений базовий для структури речення елемент, то таке речення трактується як еліптичне та класифікується як нестандартне речення, *речення-виключення* (так звані *irregular sentences*): *When can I see you? Tomorrow morning* та ін. Якщо ж контекст однозначно не вказує на пропущений базовий елемент структури, то таке поєднання слів не вважається реченням взагалі та розглядається як *nonsentence* (не речення):

Poor thing! – Бідолаха!; *(A) good idea!* – Хороша думка! та ін. [310, с. 289]. При такому підході самі автори визнають наявність значної кількості спірних випадків.

Так, наприклад, *A good idea* начебто не передбачає інтерпретації цього іменного поєднання як еліптичного речення, повним варіантом якого також є *It's a good idea*, оскільки це словосполучення можна також вважати скороченим варіантом речення *I consider it a good idea*. А питання-уточнення (так званий «tag-question») у даному випадку буде мати однозначну форму *A good idea, isn't it?*, що, у свою чергу, може сприяти інтерпретації цього речення як структурно двоскладного.

Серед російських англістів немає єдиної думки з приводу того, чи існують односкладні речення в англійській мові. Так, наприклад, Л. С. Бархударов заперечує їх наявність. Учений вважає, що в разі «відхилення» англійського речення від підметово-присудкової структури мається на увазі не односкладне речення, а еліпс [22, с. 178].

Однак більшість російських лінгвістів О. І. Смирницький, В. Л. Каушанська, Р. Л. Ковнер, Л. С. Бархударов, С. О. Штелінг, Б. С. Хаймович, Б. І. Роговська, Б. О. Ільш, Г. Г. Почепцов, В. Д. Аракін, І. П. Іванова, В. В. Бурлакова, О. О. Болгова, М. Я. Блох вважає, що в англійській мові є односкладні речення. Названі лінгвісти розглядають двоскладність / односкладність із чисто формальної точки зору й основним критерієм розмежування вважають кількість головних членів, наявних у структурі речення. Якщо в структурі речення виділяються підмет і присудок, то речення відносять до двоскладних. Якщо виділяється тільки один головний член, який зазвичай не трактується ні як підмет, ні як присудок, то речення класифікується як односкладне. Необхідно уточнити, що в розглянутих концепціях будь-які англійські дієслова, включаючи буттеві, вважаються присудками. Незважаючи на удавану чіткість і ясність підходу, обсяг змісту терміна *односкладність*, а також набір структурних різновидів речень, що включаються в односкладні, сильно варіюється від концепції до концепції, і кожна з концепцій в дечому розходиться з іншими.

Найбільш широке тлумачення односкладності представлено у М. Я. Блоха. Учений розглядає як односкладне будь-яке англійське речення, де відсутній підмет

або предикат, безвідносно до того, відновлюється «відсутній» член з легкістю із чіткістю з контексту, чи ні. М. Я. Блох висуває два аргументи на підтримку своєї точки зору:

1) серед двоскладних й односкладних типів речення немає чіткої демаркаційної лінії;

2) будь-яке односкладне речення можна співвіднести з двоскладним: *Come on!* передбачає, хто повинен зробити дію, а *All right!* має чітку співвіднесеність з певним явищем дійсності [25, с. 268].

Таким чином, дослідник поділяє односкладні речення на дві групи:

1) *вільні* односкладні речення, тобто ті, де пропущені підмет або присудок можуть бути відновлені з контексту: *Who will meet us at the airport? Mary; Glad to see you after all these years!*;

2) *фіксовані* односкладні речення, у яких підмет або предикат не можуть бути відновлені з контексту з такою ж легкістю, а головне – семантичною точністю, як у випадку з вільними односкладними реченнями: *No answer for a long time* [25, с. 268–270].

Крім номінативних односкладних речень, у яких головний член виражений іменником, М. Я. Блох наводить приклади односкладних речень типу *Come on!; All right!; Away!; Why?* і т. д., однак подальшої їх класифікації не дає.

«Традиційне» трактування односкладності представлене в «Граматичі англійської мови», написаній Л. С. Бархударовим і Д. А. Штелігом, де в основі виділення та класифікації англійських односкладних речень лежить традиційне вчення про речення російської мови, що йде від О. О. Шахматова. У межах цього вчення під односкладними мають на увазі речення, у структурі яких є тільки один головний член, який, через відсутність іншого, важко визначити як підмет або присудок [21, с. 286].

Далі вчені відзначають, що односкладні речення слід відрізнити від неповних. У той час як односкладні речення не потребують якогось заповнення з навколишнього контексту, неповні речення поза певним мовним контекстом

незрозумілі і зазвичай використовуються в усному мовленні як відповіді на питання [21, с. 288]. Таким чином, еліптичні речення виводяться за межі односкладності.

Класифікації односкладних англійських речень, запропоновані іншими лінгвістами, побудовані на подібних принципах, а різниця в кількості виділених типів пояснюється розходженням у поглядах лінгвістів на еліпс, під яким зазвичай розуміють «переведення в імплікацію структурно необхідного елемента конструкції» [136, с. 229] і на структурно обов'язковий склад тієї чи іншої моделі речення. Так, виділяють номінативні речення, де головний член виражений іменником, а також односкладні інфінітивні або вербальні речення (В. Л. Каушанська, Р. Л. Ковнер [100]; Р. Р. Почепцов [222]; Б. А. Ільш [140; 141]; І. П. Іванова, В. О. Бурлакова [136]; Н. А. Кобріна, Е. А. Корнєєва [99]).

Отже, проведений аналіз основних концепцій односкладних англійських речень свідчить, що всі дослідники, які виділяють односкладні речення, розглядають односкладність із формальної точки зору, а саме – як наявність у структурі речення не двох головних членів, а одного. Беручи до уваги те, що в англійських реченнях буттєві дієслова майже ніколи не еліптуються, а позиція підмета завжди заповнюється якщо не займенником, то службовим словом, аналіз англійського речення на структурних підставах не може дати несуперечливих результатів, бо будь-яке формально односкладне речення можна співвіднести з формально двоскладним і в такому випадку інтерпретувати будь-яке односкладне речення як еліптичне двоскладне. Характерно, що й самі дослідники відзначають недосконалість зазначеного підходу, вказуючи на «складні випадки» й можливість подвійної інтерпретації деяких речень [140, с. 259; 25, с. 268].

Односкладні речення в роботах німецьких лінгвістів розглядалися в основному не в поєднанні з загальною теорією речення, а в розмежуванні з нею, як зразки відходу від характерних властивостей комунікативних одиниць.

Так, К. Ф. Беккер просто констатує, що в німецькій мові можливі речення без граматичного підмета й не вказує, як у даному випадку інтерпретувати такі конструкції [312, с. 29].

Г. Пауль, аналізуючи конструкції типу *Schritt fahren* (їхати на автомобілі зі швидкістю пішохода), у яких неможливо відтворити інший склад, не змінює твердження про двоскладність речень. Таким чином, у Г. Пауля ми спостерігаємо суперечливе ставлення до односкладних структур. Із одного боку, вчений не може їх обійти, оскільки він досить чітко досліджує накопичений фактичний матеріал, а з іншого боку, теоретичні посилення не дають Г. Паулю можливості аналізувати ці структури як самостійні синтаксичні одиниці [336, с. 37].

Більш категоричним у ставленні до односкладних речень був Р. Блюмель, який вважав, що не існує синтаксичних утворень, які складаються з менш ніж двох членів. І якщо те, що називають односкладним реченням, є реченням, то воно двоскладне, а якщо воно дійсно односкладне, то тоді не є реченням [314, с. 87].

Термін *односкладні речення* використовував О. Бехагель, однак під терміном *односкладні речення* він розумів не тільки власне односкладні структури, але й структури, які лише за своєю будовою уподібнювалися реченням з одним конструктивним центром [313, с. 126].

К. Бругман виділяє чотири типи односкладних речень: вигуківі, вокативні, імперативні та безособові. Розуміючи синтаксичну нерівноцінність виділених типів, К. Бругман виокремлює безособові речення як *розповідні одиниці, висловлення, судження* [97, с. 31].

Таким чином, К. Бругман та О. Бехагель здійснили опис нестандартних речень, які відійшли від двоскладності, включаючи до них односкладні, неповні й еліптичні, а це не давало можливості визначити структурні особливості власне односкладних структур.

Більш диференційовано до недвоскладних комунікативних одиниць підходить І. Хейзе, який називає власне реченнями тільки ті структури, які мають особову форму дієслова. Згідно з цією концепцією І. Хейзе розглядав імперативні та безособові речення як самостійні одиниці, кваліфікуючи решту як еліпси [329, с. 186].

Зведення в абсолют особової форми дієслова при визначенні статусу речення спрощує можливості синтаксичної організації комунікативних одиниць і не дозволяє представити односкладні речення у їх структурному різноманітті.

Тенденція до виділення дієслівності як основної ознаки речення набула досить окреслених рис у роботах Дж. Піса. Так, на його думку, критерієм розподілу типів речення з точки зору їхньої самостійності є наявність відмінюваної форми дієслова, а також можливості чи неможливості її приєднання до недвоскладної структури [337, с. 58]. У класифікації недвоскладних конструкцій, запропонованій Дж. Пісом, тільки імперативні конструкції, утворені відмінюваною формою дієслова, визнаються самостійними синтаксичними одиницями. Усі інші конструкції він вважає або неповними, усіченими, або взагалі позбавленими статусу речення.

У синтаксичних теоріях більш пізнього та сучасного періоду спостерігається тенденція до системного опису синтаксису, що виразилась насамперед в утворенні типологій речень, які передбачали опис усіх зразків, на підставі яких будуються речення німецької мови. Для виділення моделей (схем, зразків) речень слугували різноманітні принципи – від критерія смислової завершеності речення, як у П. Гребе [324, с. 75], до структурного мінімуму речення, як у Г. Хельбіга [327, с. 456]. Однак, незважаючи на те, що запропоновані типології повинні були б представити всі зразки речень німецької мови, ми не знаходимо моделей односкладних речень у жодній із поданих схем.

Моделі речень, виділені Х. Брінкманом та класифіковані на підставі морфологічної вираженості та граматичного значення предиката, знову представляють тільки двоскладні конструкції, оскільки, на думку автора, нормальне німецьке речення завжди двоскладне [315, с. 115]. Характерно, що В. Шмідт, порівнюючи класифікації речень у Х. Брінкмана та у В. Г. Адмоні, визначає номінативні структури, виділені В. Г. Адмоні, як еліптичний варіант двоскладного речення [338, с. 298].

Перелічені класифікації показують, що односкладні речення розцінюються не як самостійні синтаксичні одиниці, які так чи інакше повинні бути представлені в типології речень, а як структури, що відступили від основної закономірності. Так,

наприклад, Г. Хельбіг як ілюстрації ненормативних синтаксичних явищ наводить речення, у яких відсутній або підмет, або присудок, і які можуть бути кваліфіковані як односкладні [327, с. 475].

У деяких граматиках односкладні речення потрапляють до розділу морфології, де ці комунікативні одиниці без будь-якого зв'язку із загальною синтаксичною теорією ілюструють можливості функціонування тих чи інших частин мови.

У формалізованих граматиках, де сам принцип аналізу повинен би був забезпечити опис й односкладних структур німецької мови, також відзначається тенденція до збереження незмінності уявлення про ненормативність односкладних утворень.

Використовуючи поняття нульової морфеми, яка маркує іншу структуру в односкладних реченнях, Р. Фрейдліх та В. Мотч стверджують, що в німецькій мові односкладних речень немає, а є лише трансформи двоскладних [323, с. 34; 334, с. 149]

Поряд із наведеними концепціями існують, однак, дослідження, у яких усе більш схиляються до необхідності вивчення односкладних речень. Так, Х. Ю. Херингер вважає, що визначення речення на основі логічної, психологічної або граматичної двоскладності є неадекватним, оскільки воно виключає з числа рівноправних односкладні структури. Вказуючи на недостатність вивчення односкладних речень у німецькій мові й на те, що термін «односкладне речення» в німецьких синтаксичних теоріях недостатньо затвердився, Х. Ю. Херингер слідом за К. Бругманом використовує термін «усічене речення» (Kurzatz), зазначаючи, що воно не протиставляється повному реченню, а є самостійною структурою, і що таке становище призводить часто до певних труднощів при утворенні синтаксичних теорій [328, с. 88].

В. Мюс на прикладі односкладних структур показує, що односкладність є фактом німецького синтаксису і стверджує, що речення односкладної структури потребують спеціального дослідження [333, с. 47].

Таким чином, у німецькій лінгвістиці, на наш погляд, ще не склалась теорія односкладного речення. Існуючі класифікації недвоскладних структур належать в

основному дослідникам минулих років та базуються на застарілих уявленнях про структуру речення й не віддзеркалюють сучасного розвитку синтаксичної думки.

Специфічною рисою французького речення є предикативність, яка виражає одну думку. На синтаксичному рівні предикативність проявляється у протиставленні двох взаємодоповнювальних один одного членів – підмета й присудка, причому присудок у французькій мові зазвичай має форму дієслова (S + V). Двоскладні дієслівні речення – основа французького синтаксису.

Відступ від семантико-синтаксичного паралелізму створює два типи асиметрії у вираженні предикативних відношень:

1. У реченні не виражено експліцитно один із членів предикативного відношення. Так утворюються речення зі *скороченою синтаксичною структурою*.

2. Єдине у формальному плані речення містить у собі два або більше предикативних відношення або дві чи більше пропозиції. Так утворюються *ускладнене і складне речення*.

До числа речень зі скороченою синтаксичною структурою належать: 1) односкладні речення; 2) неповні речення; 3) слова-речення (комунікативи). Ці речення не завжди дублюють у скороченій формі повні двоскладні. Низка важливих комунікативних значень закономірно виражається в реченнях зі скороченою синтаксичною структурою: спонування, звертання, найменування, реакції та ін. Це говорить про те, що речення зі скороченою структурою – повноцінні висловлювання зі своєю функцією в мові. Речення зі скороченою структурою розрізняються на підставі ознак, які перетинаються:

– двоскладні повні / неповні – *Pierre parle / Au milieu du mur un tableau*, – П'єр говорить / Посеред стіни картина;

– односкладні повні / неповні – *Entrez! / Boulangerie / A la poste*. – Увійдіть! / Булочна / На пошті [63, с. 348].

Опозиції односкладність / двоскладність і повнота / неповнота стосуються різних сторін речення.

Односкладні речення протиставляються двоскладним і характеризуються тим, що в них немає окремого складу підмета чи присудка. У них є тільки один головний

член, який за формою може співпадати з підметом (*Boulangerie*) чи присудком (*Entrez!*). Односкладні речення є повними в тому сенсі, що до них не можна додати «відсутній» член. Наприклад, в імперативному реченні типу *Entrez!* не може бути підмета.

Недвоскладні повні речення, головний член яких не співвідноситься ні з підметом, ні з присудком, утворюють слова-речення (комунікативи): *Oui! Non!*. В. Г. Гак зазначає, що деякі лінгвісти включають їх до числа односкладних, оскільки в них немає еліпсису – опущення компоненту структурної схеми. Інші відносять їх до неповних, оскільки вони можуть співвідноситися з присудком. Треті виділяють їх в особливу групу речень скороченої структури [63, с. 348].

Класифікація речень, виражених іменниками та прикметниками, є дискусійною. Фрази типу *Magnifique!* (= *c'est magnifique*) одні автори відносять до односкладних, інші – до неповних, еліптичних. Також не розв'язано питання про природу речень, які означають назви, вивіски (*Pharmacie*, «*Bel Ami*»), які містять «імена понять»: *Bonheur... comment y parvenir?* – Щастя... як його досягти?, імена осіб під час представлення: *Qui est-ce? Mon frère* – Хто це? Мій брат і т. ін.

Односкладні речення французької мови класифікуються за морфологічною ознакою (частина мови головного члена), синтаксичною (їх співвіднесеність із підметом чи присудком) і семантичною (їх загальне значення).

Залежно від частини мови головного члена розрізняють речення: відмінювано-дієслівні (*Entrez!*), інфінітивні (*Que faire?*), субстантивні, серед яких виділяються номінативні (*Boulangerie*) і препозитивні, де іменник супроводжується прийменником (*A la poste!*), займенникові (*Moi aussi*), ад'єктивні (*Etonnant!*), адвербіальні (*Pas si vite!*). Майже всі ці типи можуть бути простими й поширеними, якщо вони включають слова, які належать до головного члена [63, с. 347–350].

В італійській мові деякі дослідники односкладні речення поділяють на два структурних типи: дієслівні та іменні; до дієслівних відносять означено-особові, неозначено-особові, безособові.

Найбільш поширеним видом речень, що найбільш примикають до двоскладних, є означено-особові речення: *No molto lavoro* – У мене багато роботи, *Sono stanco* – Я втомився.

Головний член неозначено-особових речень зазвичай виражений зворотною формою дієслова у 3-ій особі однини як перехідних, так і неперехідних дієслів: *Così si dice* – Так кажуть, *Di solito si va per questa strada* – Зазвичай ходять цією дорогою. У безособових реченнях є головний член, який виражений безособовим дієсловом або безособовими сталими сполученнями: *Fa bel tempo* – Погода гарна, *Piove* – Йде дощ, *E necessario portare dei libri* – Необхідно принести книги.

Іменні односкладні речення італійської мови можуть бути:

1. Називними: *Farmacia* – Аптека. Як правило, іменник у функції називного речення вживається без артикля.

2. Розповідними: *Vita segreta, questa, delle melanconie di Luca (Yovine)* – Такою була прихована природа сумного настрою Луки, *Dolce primavera a Morutri (Yovine)* – У Морутрі буває ніжна весна.

Для речень цього типу, властивих італійській мові, є характерним пропуск артикля й наявність предикативного означення, яке виділяється різко інтонаційно.

3. Питальними: *Che professore?* – Який професор?

4. Окличними: *Che bellezza!* – Яка краса! *Forza!* – Сміливіше! [7, с. 94–95].

Різноманітність думок у цій галузі лінгвістики виявляється перш за все в тому, що одні вчені розглядають наявність в індоєвропейських мовах розгалуженої системи структурно-семантичних типів односкладних речень, а інші, – навпаки, схиляються до повного заперечення поняття синтаксичної односкладності, захищаючи ідею двоскладності простого речення як його невід’ємної ознаки.

2.2. Типи односкладних речень і їхня характеристика

2.2.1. Означено-особові речення. В односкладних реченнях слов’янських мов предмет мовлення (думки) окремо не вербалізований, тому діяча можна подати з

різним ступенем визначеності: як особу визначену, неозначену й узагальнену й таку, яка в реченні виражається особовою формою дієслова.

Говорячи про групу означено-особових односкладних речень у слов'янських мовах, слід зазначити, що означено-особові речення як самостійний тип визнаються не всіма лінгвістами [97, с. 48].

Низка дослідників (О. О. Шахматов, Є. С. Істрина, Є. М. Галкіна-Федорук, В. І. Борковський, О. Г. Руднєв, В. В. Бабайцева, П. О. Лекант, В. А. Белошапкова, О. Б. Сиротиніна, Н. С. Валгіна, Ю. Т. Долін, Е. М. Осіпова) виділяють серед односкладних речень означено-особові в російському мовознавстві; в українському мовознавстві це твердження підтримують Н. Л. Іваницька, П. С. Дудик, А. П. Загнітко, М. У. Каранська, К. Ф. Шульжук та інші.

Як окремий вид структури означено-особові речення довгий час не виокремлювалися серед інших видів речень. Вперше на них звернув увагу М. В. Ломоносов. У «Російській граматиці» відзначено: «Дієслово особове кінцевого способу має відмінок називний явний чи прихований того ж числа та особи». Ломоносов указував на «замовчування займенників особових перед дієсловами», вважаючи, що «замовчування» особових займенників «для прикрашення та важливості послуговується» [65, с. 275].

О. О. Потєбня та Д. М. Овсяннико-Куликовський речення на зразок *Мы работаем* подавали як односкладне, учені пояснювали це «тим, що займенники реалізують службову функцію, аналогічну функції дієслівної флексії» [220, с. 238].

Означено-особові речення були виділені О. О. Шахматовим. «Головним членом таких речень є відмінювана дієслівна форма, що викликає уявлення про підмет, який залишився не вираженим особливим словом. Таким підметом є уявлення про особу, внаслідок чого подібні речення можуть бути доповнені особовими займенниками» [288, с. 64]. Він розмежовував наголошені й ненаголошені підмети, під наголошеними вчений мав на увазі такі, без яких присудок не міг виражати власне значення, а під ненаголошеними – підмети, що не впливають на семантику присудка [288, с. 163].

Граматична природа цієї конструкції, на думку О. О. Шахматова, ґрунтується на можливості дієслівної форми й виражати дію, і виявляти діяча цієї дії, викликати «уявлення й про предикат, і про суб'єкта» [288, с. 50].

О. М. Пешковський хоча й не виділяв означено-особові речення в окремий тип, звернув увагу на те, що між односкладними означено-особовими та синонімічними їм двоскладними конструкціями спостерігаються відмінності семантико-стилістичного порядку. Він зауважив, що двоскладні речення являють собою «мовлення більш повільне, розріджене, спокійне, але зовсім не більш виразне» [204, с. 184].

Продовжуючи дослідження О. О. Шахматова, І. І. Мещанінов писав: «Суб'єкт і предикат повинні бути в реченні, але формально можуть бути виражені в одному його члені ... Отже, пишу являє собою закінчене речення із суб'єктом і предикатом в одній загальній формі». І далі: «Такий стан суб'єкта, що виражається й у присудку, і в підметі, зовсім не однаковий навіть усередині однієї індоєвропейської сім'ї мов» [183, с. 206–207].

На думку В. В. Виноградова, до означено-особових можна відносити речення, у яких виражається дія (ознака), спрямована до окремого виконавця (носія ознаки), який словесно не відокремлений. Вказівка на конкретного виконавця міститься у формах дієслова 1-ї та 2-ї особи: *Не хочу бачити*. Дієслово у формі 1-ї особи однини – найбільш типова форма означено-особових речень [15, с. 31].

Про властивість російської мови випускати особові займенники 1-ї та 2-ї особи писав О. Г. Руднєв. На його думку, це і є основою структури означено-особових речень, оскільки в самій особовій формі дієслова вже є вказівка на дійову особу. В означено-особових реченнях особовий займенник навмисно випущений, бо для повноти висловлювання він не потрібний. А підставою віднесення означено-особових речень до односкладних, на думку автора, є нероздільність підмета та присудка, наявність у реченні одного складу – складу присудка [233, с. 64–65].

Виникнення речень із лексично вираженим дієслівним простим присудком у формі 1-ї та 2-ї особи теперішнього та майбутнього часу й наказового способу та нульовим підметом О. С. Мельничук пов'язує зі спонукальними конструкціями (з

формами наказового способу дієслів) індоєвропейської та праслов'янської мов. Він вважає, що «при безпосередньому звертанні зі спонуканням до певної особи чи групи осіб як до суб'єкта бажаної дії чи стану спеціальне позначення суб'єкта у вигляді підмета речення виявляється, як правило, зайвим, тим більше, що відповідне суб'єктне значення знаходить своє ставлення в особових закінченнях наказової форми, які розвинулись у зв'язку з розвитком наказових форм інших способів дієслів, а вже на цій основі сформувалися розповідні односкладні речення із дієсловом у формах 1-ї та 2-ї особи дійсного способу» [180, с. 146].

Однак В. В. Бабайцева попереджає про те, що форма 1-ї особи однини може «слугувати для позначення узагальненого суб'єкта, і в цьому випадку її індивідуально-особове значення послаблюється». Особливо виразне таке узагальнене вживання в міркуваннях, у загальних сентенціях (наприклад, у приказках: *Чье кушаю, того и слушаю* і т. п.). Однак і в цих випадках пряме ставлення до суб'єкта, мовця, тобто до я, все ж таки чітко зберігається [15, с. 31].

У світлі цього питання О. М. Гвоздєв зауважує, що «за своїм значенням односкладні означено-особові речення майже тотожні двоскладним, що мають підмети *я, ми, ти, ви*, і мають від них лише деякі стилістичні відмінності, висуваючи на перший план дію, зосереджуючи увагу на ній, а не на особі. В минулому односкладні означено-особові речення часто розглядалися як неповні речення, у яких випущено займенники-підмети. Але визнавати їхню неповноту немає підстав не тільки внаслідок наявності в них завершеного значення, що не потребує ніяких доповнень, але й унаслідок звичайності та широти використання їх у мові» [72, с. 86].

Односкладність означено-особових конструкцій П. С. Дудик пояснює тим, що в них форми дієслова 1-ї та 2-ї особи представляють означених учасників мовлення, тому підмет у них зайвий; оскільки він є «вторинною формою вираження особи, то його опускають у мовленні, і це не перетворює такі структури в неповні, хоча й трансформує їх в інший структурний тип – односкладне, у якому нестача займенника 1-ї або 2-ї особи у формі називного відмінка не збіднює і не

зневиразнює змісту конструкції, а тільки модифікує її стилістичну сутність» [114, с. 88].

Аналізуючи концепцію О. М. Пешковського, Т. П. Ломтєв не погоджується з його підходом і зазначає, що семантика означеності особи, представлені особовими займенниками та дієслівними флексіями, передає іншу семантико-прагматичну спрямованість речення: в односкладних реченнях значеннєвою основою виступає дія, а в двоскладних – особа, тобто це й дає підстави розділити одно- та двоскладні конструкції [175, с. 17].

Критику поглядів О. М. Пешковського продовжили у своїх працях А. П. Загнітко та Е. М. Осіпова, які на підставі семантико-граматичного критерію, що враховує як план змісту, так і план вираження, відносили означено-особові речення до односкладних конструкцій [118, с. 530; 197, с. 11].

Щодо англійської та німецької мов, багато дослідників відзначають відсутність означено-особових речень. Це пояснюється тим, що російська та українська мови мають розвинену систему флексій, що дозволяє позначити носія дії або ознаку, не вдаючись до його експліцитного вираження. Англійській мові не властива розвинена система флексій, тобто форма дієслова не несе в собі вказівки на суб'єкт. Тому в такого роду випадках в англійській та німецькій мовах необхідне двоскладне речення, у якому представлені, як дія, так і її носій – суб'єкт, виражений особовим займенником 1-ї та 2-ї особи [97, с. 52].

Л. С. Бархударов, Д. А. Штелінг, Б. О. Ільїш імперативні речення відносять до односкладного типу, хоча в англійській мові збіг імперативної форми дієслова з формами дієслова 2-ї особи однини та множини ускладнюють їхній аналіз. В. Д. Аракін, І. П. Іванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов, М. Перрот вважають спонукальні речення типовою еліптичною структурою, тобто підмет *you* в них представлено, хоча й не завжди нульовим варіантом – він імпліціюється, але не виражається, наприклад: *Listen to me, Janice. – You listen to me, Janice* [243, с. 38].

Категорія означено-особових речень не має своїх односкладних еквівалентів і в чеській мові. Вони розглядаються як двоскладні конструкції [325, с. 65].

С. О. Кабанова зазначає, що в сербській та хорватській мовах серед односкладних дієслівних речень перше місце посідають означено-особові з головним членом, вираженм особовою формою 1-ї та 2-ї особи дійсного або наказового способу; вказівка на означену особу / означені особи міститься в дієслівних закінченнях, тому зазначені речення не потребують наявності суб'єктно-займенникової форми, якщо тільки не йдеться про акцентування особи, протиставленість осіб, або про офіційно-діловий текст. Подібні речення є лаконічними та динамічними порівняно з повними двоскладними реченнями, наприклад: *О склопи усне, не говори, ћути, Остави мисли нек се бујно роје, И реч нек твоја ничим не помути Безмерно силне осећаје моје* (Сербська поезія і проза ХХ ст.) [146, с. 222].

О. Г. Кречмер та Г. Невекловський звертають увагу на існування означено-особового односкладного речення з нульовим граматичним суб'єктом у сербській і хорватській мові, наприклад: *Pisala sam njemu* [164, с. 51].

2.2.2. Неозначено-особові речення. Для вираження дії, суб'єкт якої невизначений, існує особливий структурний тип речень: односкладні речення, головний член яких виражено формою 3-ї особи множини. За такими структурами, завдяки О. О. Шахматову, закріпився термін *неозначено-особові речення*, хоча його вживав уже О. О. Потебня. Більш того, структури з подібною синтаксичною семантикою лінгвісти виділяють і в інших слов'янських мовах [265, с. 268].

О. С. Мельничук зазначає, що за походженням такі конструкції давні; дослідники фіксували їх ще в текстах давньоруської мови. Ще тоді «неповні двоскладні речення з відсутнім підметом при формі 3-ї особи множини дієслова, яке означало дію певної, іноді точно не визначеної групи осіб у якійсь постійній чи звичайній ситуації, почали вживати й у таких спеціальних випадках, коли суб'єкт не може бути названий, тобто стали перетворюватись, у певних випадках, в односкладні речення з неозначено-особовим значенням» [180, с. 28–29].

Вивченням неозначено-особових конструкцій займалося багато вчених-лінгвістів: О. М. Пешковський, О. О. Юдін, С. І. Сятковський, Е. М. Алсуф'єва,

В. В. Бабайцева, Б. М. Гаспарова, П. О. Лекант, О. Н. Хазова, Н. Л. Іваницька, В. П. Проничев, Г. Є. Засвитовська, П. С. Дудик, К. Ф. Шульжук, Ю. Т. Долін, Е. М. Осіпова, А. П. Загнітко та інші.

Функціонально-семантичною специфікою неозначено-особових односкладних речень є показ факту дії без конкретного уточнення її суб'єкта. Але в дослідників зазначених конструкцій немає єдиного погляду на причини вилучення суб'єкта. О. О. Шахматов наголошував, що суб'єкт у зазначених реченнях непотрібен [288, с. 129], Д. М. Овсяннико-Куликовський вказував на відсутність конкретного діяча [190 с. 146], В. В. Бабайцева та О. Г. Руднев схилялися до думки про невідомість або, навпаки, відомість суб'єкта, що не бажає бути названим [15, с. 354; 234, с. 61], О. О. Стародумова намагалася встановити суб'єкт із ситуації мовлення [258, с. 73], а В. Д. Горяний ототожнював його із самим мовцем, «який не вважає за потрібне на цьому наголошувати» [96, с. 24].

У носія мови не завжди, однак, виникає потреба вказати на певний суб'єкт. У деяких випадках для мовця важливо зосередити увагу лише на дії [97, с. 53]. І саме семантична сутність неозначено-особових речень полягає у висуванні на перший план самого факту дії, непотрібності позначення конкретного суб'єкта. Непотрібність конкретного позначення особи призводить до того, що семантично невизначеним суб'єктом може бути як одна особа, так і група осіб, і, нарешті, усі особи, яким може бути притаманна зазначена дія [197, с. 29]. У таких реченнях дійова особа є незрозумілою і, як зауважує О. М. Пешковський, «ця неясність є дуже важливою» [206, с. 371].

Продовжуючи характеристику неозначено-особових речень за їх співвідношенням із неповними двоскладними з нереалізованою суб'єктною позицією, О. М. Пешковський вказує, що «підмет тут не може бути взятий ні з ситуації мовлення, ні з попереднього, ні з подальшого висловлювання, як це завжди буває в неповних реченнях» [206, с. 329]. Додавання випущеного підмета, на його думку, «створило б, у гіршому випадку, лише стилістичну незручність (тому що ввело б зайве слово), тут воно стерло б самий синтаксичний вигляд фрази, змінило б її устрій. І це тому, що воно знищило б відтінок неозначеності, у якому тут уся річ.

Іншими словами, тут підмет не випадково недосказано, як у неповних особових реченнях, а навмисно усунуто з мовлення, навмисно подано як невідоме, невизначене. Іноді це значення, – наголошує вчений, – просто навіть протидіє звичайному запозиченню підмета з сусідніх речень» [206, с. 330].

О. О. Шахматов акцентує увагу на переносному значенні форм 3-ї особи множини, на здатності цієї форми замінювати 1-у особу однини, внаслідок чого висувається неозначено-особовий зворот замість означено-особового, і наводить приклади типу *Не хочу я, кажуть тобі! – заперечила Настуся (Писемський); Йому про справу кажуть, а він чорт знає, що меле (Сухово-Кобилін)* [288, с. 81].

Із цього приводу В. В. Виноградов зауважує: «Якщо речення з присудком у формі 3-ї особи множини односкладне, тобто підмет відсутній, то дієслівна форма абсолютно не конкретизує суб'єкт: її особове закінчення не містить вказівки на семантично певного діяча – мовця або слухача. Саме тому форму 3-ї особи називають «неособовою формою» на відміну від форм перших двох осіб – визначених осіб мовлення» [48, с. 455–456].

На думку О. С. Скоблікової, неозначено-особові речення, на відміну від означено-особових, являють собою абсолютно самостійний структурно-семантичний різновид речень. Односкладність притаманна їм органічно й пов'язана з основною особливістю їхньої граматичної семантики: саме тому що дія позначається в них безвідносно до конкретного її виконавця, вони дозволяють зосередити всю увагу на характері позначувальної дії, повністю відволікаючись від питання про дійових осіб. У цьому відношенні неозначено-особові речення різко відрізняються навіть від тих двоскладних, які містять лексично неозначені позначення дійових осіб, наприклад: *В залі сміялись – Несколько человек в зале сміялись – Кое-кто в зале смеялся – Люди в зале сміялись* [249, с. 106–107].

Дж. Остін головний компонент неозначено-особового односкладного речення, а саме форму 3-ї особи множини, називає «відчужено-особовою» й зазначає, що на логічному рівні суб'єкт може бути співвіднесений «і з однією особою, і з групою осіб, і, зрештою, з усіма діячами, яким потенційно властива відповідна дія» [198, с. 30].

Вчені по-різному кваліфікують подібні речення: одні вважають їх двоскладними неповними [304, с. 91], інші – перехідними між двоскладними та односкладними [223, с. 8], треті відносять до односкладних [235, с. 4; 274, с. 98]. При цьому в підручниках під редакцією Є. М. Галкіної–Федорук такі односкладні конструкції кваліфікуються як означено-особові речення; Т. Г. Почтенною – як перехідний тип між означено-особовими й неозначено-особовими; О. А. Юдін і В. В. Бабайцева частину таких конструкцій включають до числа неозначено-особових речень; С. В. Сятковський, О. К. Федорів повністю відносять їх до неозначено-особових.

На думку Е. М. Осіпової, подібні структури з одним складом присудка у формі 3-ї особи множини й при ситуативно-контекстуальній конкретизації особи-діяча не можна кваліфікувати ні як двоскладні неповні, ні як односкладні означено-особові речення, тому що вони мають яскраво виражену семантико-граматичну специфіку. У таких реченнях невизначеність суто граматична, синтаксична: за нею прихована відома особа, названа конкретно в контексті або наявна з обстановки мовлення [197, с. 36].

Із приводу речень, у яких головний компонент представлено 3-ю особою множини, А. П. Загнітко писав: «Інколи такі речення кваліфікують як означено-особові на тій підставі, що форму 3-ї особи множини можна замінити формою 1-ї особи: *Пиши, як тобі кажуть* // *Пиши, як тобі кажу*. Синонімічність таких конструкцій не означає їхньої тотожності: форма неозначено-особових речень зручна для маскуванню дійової особи, а неозначеність (хоча б і не значною мірою) – семантична властивість неозначено-особових речень. Крім того, формальні ознаки (форма третьої особи множини тощо) також свідчать на користь визначення таких речень неозначено-особовими. У цих реченнях окреслюється дія, створювана конкретною особою, яка не називається з метою її неозначеності, наприклад: *Мені наказували, забороняли, ставили проблеми, але ніхто не запропонував навіть присісти* (Гр. Тютюнник) [118, с. 531–532].

Іноді неозначено-особові речення трактуються ширше. Так, поряд із дієслівними неозначено-особовими реченнями виділяються неозначено-особові

речення іменного типу, що позначають стан невизначеної особи (П. О. Лекант, І. Н. Пудовченко, автори Грамматики-80). Головний член іменних неозначено-особових речень представлений короткими прикметниками або пасивними дієприкметниками у формі множини, що позначають почуття (*рады, безразличны*), душевні якості (*добрые, спокойные*), відносини (*дружные, грубые*) людини, наприклад: *Летом мы путешествовали по Средней Азии. Там с нами были приветливы; На меня здесь сердиты.* (Ю. Герман) [171, с. 24].

Говорячи про німецьке речення, К. Крушельницька відзначає його формальну двоскладність і називає це специфічною рисою німецької мови. Ця двоскладність, вважає дослідниця, проявляється в більш обов'язковій наявності в німецькому реченні підмета, із яким узгоджується присудок, і в більш обов'язковій наявності в німецькій мові в складі присудка дієслова в особовій формі, із яким узгоджується підмет. Двоскладність німецького неозначено-особового речення з *man* є, за твердженням К. Крушельницької, формальною, оскільки займенник *man* не означає ніякої реальної особи або предмета, а є тільки формальною ознакою неозначено-особового характеру речення [165, с 177].

Таким чином, неозначено-особовий займенник *man* у німецькій мові є формальним підметом і водночас суб'єктом, що виконує дію.

Стосовно англійської мови, неозначено-особові речення є також формально-двоскладними реченнями з підметом *one*. У німецькій мові для вираження невідомого суб'єкта можна використовувати неозначені займенники *jemand, einer*, а в англійській мові – *somebody, someone, anyone, anybody, everyone, everybody*, наприклад *Somebody is waiting for you; Jemand hat nach dir gewartet.*

Також для утворення речень з неозначено-особовим значенням в німецькій та англійській мовах широко використовують займенник 3-ї особи множини *they* (англійська мова), та *sie* (німецька мова), наприклад *They visit this town very often* (*Це місто часто відвідують*) *Sie besuchen oft diese stadt.* Значення поданих речень не зміниться, якщо замість *they* та *sie* будуть використані займенники *one, man*.

Досить часто неозначено-особові конструкції російської та української мов передаються пасивними конструкціями англійської та німецької мов, але в цьому

випадку речення двоскладні, наприклад *He was soon saved* (Невдовзі його врятували) *Er wurde bald gerettet*.

У сербській та хорватській мовах неозначено-особові речення вживаються рідше, ніж в українській, і часто виступають у якості вступних речень, що містять посилання на джерело повідомлення, наприклад: *Поћоше, дакле, по снегу и вихору у саоницама. Кажу ни сузу пустио ни-сам.*

Більш характерні для сербської та хорватської мови такі конструкції, що синонімічні неозначено-особовим реченням:

1) безособові речення з присудком, вираженим безособовою формою особового дієслова з часткою *се*, наприклад: *Кад се у свету догоде земљотреси, о њима се много говори и прича.*

2) двоскладні речення з об'єктним підметом і присудком – дієсловом у формі пасивного стану, наприклад: *По злу, највише се памтио, године 1752, пролаз оног транспорта, који је ишао из Глоговца, а који је водио капе-тан Георг Филипович.*

3) двоскладні речення з присудком – пасивним прислівником у поєднанні з допоміжним дієсловом, наприклад: *Исаковић је био саслушаван у штапсквартери, о Василију* [146, с. 222].

Як вважає С. А. Кабанова, коли в російській мові використовуються неозначено-особові форми 3-ї особи множини, у польській мові вживаються так звані безособові звороти, утворені додаванням частки *się* до форми 3-ї особи однини незворотного дієслова, що керує тією самою відмінковою формою, що й особовій конструкції. Керована називна/займенникова форма виступає як в однині, так і в множині, тоді як дієслівна форма завжди використовується в однині, наприклад: *W stołowym jadło się, spało, robiło się “egzersysy”*. При утворенні форм минулого часу використовуються форми на -о, утворені від основи пасивних дієприкметників перехідних і неперехідних дієслів, наприклад: *W przedziale rozmawiano o bohaterstwie* [146, с. 223].

2.2.3. Узагальнено-особові речення. У системі дієслівних форм є такі, які здатні позначити особу не тільки визначену, але й будь-яку особу.

«Будь-яка особа» означає можливість включення до числа виконавців дії й самого мовця, тому значення узагальненості найбільш яскраво виявляється у формах теперішнього часу й слабшає аж до зникнення у формах минулого й майбутнього часу, звідси обмеження парадигми за часом [247, с. 76].

Відзначимо, що серед лінгвістів немає єдиного погляду на питання виділення в особливий тип узагальнено-особових речень, тому що значення узагальненої особи не має специфічного морфологічного способу вираження, а за формою головний член узагальнено-особових речень збігається з головним членом означено-і неозначено-особових конструкцій. Проте врахування особливої семантики, яку несе головний член розглянутих речень, особливостей вживання та специфіки парадигми цих конструкцій дає підставу виділити зазначені структури в особливий тип односкладних речень.

Д. М. Овсянико-Куликовський першим звернув увагу на специфіку узагальнено-особових речень, але не виділяв їх в окрему синтаксичну категорію. Він порівнював названі конструкції з неозначено-особовими в групі відносно-безсуб'єктних структур і зазначав, що «особа у відносно-суб'єктних реченнях виражається не визначено, а узагальнено» [190, с. 170–174].

Багато науковців тлумачили такі речення або об'єднуючи, або зіставляючи з іншими типами односкладних речень.

Засновник учення про односкладні речення О. О. Шахматов не виділяв узагальнено-особові речення в окремий тип односкладних конструкцій, а розглядав їх у складі неозначено-особових речень.

У 30-ті роки ХХ століття узагальнено-особові речення нарівні з неозначено-особовими були визнані О. М. Пешковским як особливий тип, що посідає проміжне місце між особовими й безособовими реченнями [150, с. 166].

В односкладних дієслівно-особових реченнях особа діяча не має самотійного словесного оформлення. Але в них, на відміну від безособових речень, писав О. М. Пешковський, «особа й число дієслова зберігають своє звичайне значення» [204, с. 375], у них завжди в наявності співвіднесеність головного члена з трьома

особами дієслівної дії, що представляють собою, за словами С. В. Сятковського, «реальний суб'єкт дії, або денотат головного члена» [265, с. 269].

О. М. Пешковський зіставляв узагальнено-особові односкладні речення з неозначено-особовими й кваліфікував обидва типи конструкцій як близькі, але різні на тій підставі, що узагальнено-особові мають особливий узагальнювальний відтінок [206, с. 157]. Про такі речення він писав: «Узагальнена форма набуває глибокого життєвого й літературного значення, вона є тим містком, що з'єднує особове й загальне, суб'єктивне з об'єктивним. І чим інтимніше будь-яке переживання, тим важче мовцю виставити його на показ перед усіма, тим швидше оформляє він його у форму узагальнення, яка переносить це переживання на всіх, у тому числі й на слухачів, які в силу цього більше захоплюються розповіддю, ніж при суто особовій формі» [206, с. 375–376].

Головний член узагальнено-особових односкладних речень може виражатися дієсловом у формі 2-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу дійсного способу – це найтиповіша й основна форма. У переносному значенні ці форми втрачають відношення до конкретного виконавця дії та набувають значення узагальненості. На думку О. М. Пешковського, речення, головний член яких виражений формою 2-ї особи, «являють собою улюблену форму особистого узагальнення російської мови, і це становить важливу її синтаксичну особливість» [206, с. 332], наприклад: *Из песни слов не выкинешь* (Нар. тв.).

На думку О. С. Мельничука, це первинна форма вираження головного компонента узагальнено-особового речення, і саме на її ґрунті в слов'янських мовах після виділення з індоєвропейської прамови було сформовано узагальнено-особові конструкції, що функціонували в «контекстах типу повчань і наказів, які звертались до великих груп слухачів, і до осіб, відсутніх при розмові, але стилістично оформлювались так, ніби адресувались кожному слухачеві зокрема, що посилювало їхній вплив на індивідуальну свідомість слухачів» [180, с. 150]. Усі інші форми реалізації головного компонента так званих узагальнено-особових речень він пов'язував із більш пізнім еволюційним етапом і кваліфікував як такі, що

утворилися за аналогією на семантичних засадах узагальненості дії, тобто можливості її співвіднесення з будь-якою особою [180, с. 150].

Порівнюючи узагальнено-особові односкладні речення з означено-особовими, В. В. Виноградов указував, що значення форм дієслів 2-ї особи більш неозначене й широкіше, на відміну від дієслів 1-ї особи однини та множини, у яких навіть при переносному вживанні чітко зберігається ставлення до конкретного суб'єкта мовлення. Форми 2-ї особи більш абстрактні, ніж форми 1-ї особи. Втрачаючи пряме відношення до співрозмовника, вони набувають узагальненого значення [48, с. 459].

О. О. Юдін, слідом за О. М. Пешковським, указував на відмінність між узагальнено-особовими та неозначено-особовими реченнями: вона полягає в характері вираження діяча [304, с. 27].

Як зазначається у праці С. А. Овчарука, до складу узагальнено-особових речень слід зараховувати не тільки конструкції з дієвідмінювано-дієслівним головним компонентом, а й з іменниковим, інфінітивним та з головним компонентом категорії стану. Автор обґрунтовує цю пропозицію семантичною специфікою узагальнено-особових речень, і вважає, що дія, стан чи ознака, виражені цими реченнями, «абстрагуються від конкретних осіб й узагальнюють усі особи, усіх людей взагалі або всіх членів даного людського колективу, що перебувають чи можуть перебувати в однакових умовах..., а отже, й мають бути узагальнені в часі, а також повинні кваліфікуватися як неминучі, необхідні, можливі чи неможливі» [194, с. 15].

Поряд з так званою типовою формою виділяються непродуктивні форми узагальнено-особових речень. О. М. Галкіна-Федорук, О. Г. Руднев, О. Ф. Кулагін та інші виділяють:

- узагальнено-особові речення з дієсловом у формі 2-ї особи однини й множини наказового способу. Такі речення не виражають накази або прохання до 2-ї особи, а виражають настанови, що обов'язкові й для самого мовця: *Не родись красив, а родись счастлив; Пальцы ей в рот не клади* [65, с. 282–284].

- речення з присудком у формі однини минулого часу (чоловічого роду), наприклад: *Целился в ворону, а попал в корову*. Із деякою мірою узагальнення

вживається у функції присудка форма 3-ї особи однини теперішнього або майбутнього часу, наприклад: *Говорит добро, а творит зло* [65, с. 282].

- речення, головний член яких виражений дієсловом у формі 3-ї особи множини типу *Решетом воду не носят; Цыплят по осени считают* [67, с. 107; 45, с. 156; 254, с. 308].

Однак із цим твердженням погоджуються не всі лінгвісти, пояснюючи свою позицію тим, що специфічний компонент узагальнено-особових речень – ознака особової причетності будь-якої особи до спостережень, які утворюють зміст цих речень – не властивий реченням, головний член яких представлений «незалежним» дієсловом у формі 3-ї особи множини. Завдяки вживанню форми 3-ї особи множини типізовані життєві ситуації характеризуються в них «відсторонено» від мовця та його співрозмовника – як узагальнення чужого, а не свого досвіду. Абстрактна узагальнювальна семантика речень типу *Цыплят по осени считают* ніяк не пов'язана з граматичним значенням моделі, що лежить в їх основі. О. С. Скоблікова вважає, що граматичне вираження цієї семантики досягається вживанням дієслівного присудка у формах теперішнього або (рідше) майбутнього часу, за допомогою яких у російській мові можуть формуватися повідомлення про стійкі, закономірні зв'язки між явищами – при будь-якому структурно-семантичному типі речень. Використання цих речень у прислів'ях та приказках можливо завдяки їх переносному значенню й афористичному характеру, що стилістично підсилюють узагальнення [249, с. 111].

Категорію узагальненості Е. М. Алсуф'єва кваліфікувала як споріднену з категоріями означеності та неозначеності особи. Об'єднувальним фактором для всіх трьох категорій вона вважала однакове морфологічне вираження головного компонента, а також можливість уведення до структури зазначених речень особового займенника, який, на її думку, і засвідчує, що «узагальнена семантика виникає, розвивається, існує на рівні означеності 1-ї та 2-ї граматичної особи». Дослідниця запропонувала окремі семантичні варіанти цих конструкцій: узагальнено-означено-особове та узагальнено-неозначено-особове речення, семантика яких співвіднесена з будь-якою, кожною особою, однак формальне

вираження їхнього головного компонента відповідає формам головного компонента означено-особової та неозначено-особової конструкції [9, с. 25].

З. К. Тарланов аргументує існування узагальнено-особових речень тим, що такі речення «характеризуються функціональною та жанровою обмеженістю: своїм існуванням вони завдячують здебільшого одному жанру – прислів'ям»; що «позачасова спрямованість дій присудкових форм – це те загальне, що тісно пов'язує узагальнено-особове речення з прислів'ям». Надалі автор відмічає також, що «дієслівна форма, яка виступає в ролі головного члена узагальнено-особового речення, не входить до парадигматичного ряду часових форм дієслова», і, нарешті, «узагальнено-особові речення, на відміну від більшості інших типів односкладних речень, практично не зустрічаються без другорядних членів [267, с. 86].

Для речень, у яких узагальненість діяча, представленого формою 3-ї особи множини, поряд із терміном «узагальнено-особові», В. В. Бабайцева пропонує термін неозначено-узагальнені, «тому що за формою вони збігаються з неозначено-особовими, а за семантикою є неозначено-узагальненими» [16, с. 100].

Досліджуючи широкий фактичний матеріал, О. С. Скоблікова до числа узагальнено-особових відносить також речення з головним членом, представленим формою 1-ї особи множини, якщо в їхній змістовній структурі є сема «узагальненість», «особиста причетність мовця до того, що повідомляється, та його досвід» [249, с. 112]. Цю концепцію розвинули та доповнили у своїх працях О. Б. Сиротиніна, Д. М. Шмельов, А. К. Федоров та інші вчені, додавши до критерію узагальнювального значення речення з головним членом, представленим дієсловами у 1-й та 2-й особі однини, наприклад: *Что посеешь, то и пожнешь; Моя хата скраю, ничего не знаю* [247, с. 76; 298, с. 42–45; 275, с. 142].

Дійсно, подібні речення використовуються у висловах народної мудрості: прислів'ях, приказках, загадках, крилатих виразах і т. п. Але, на зауваження О. М. Гвоздева, у цих реченнях вбачають узагальнення, що залежить не від граматичних особливостей речення, а від їхнього використання, і тому зазначені конструкції не є узагальнено-особовими [72, с. 88].

Спираючись на той факт, що узагальнено-особові речення не мають специфічної морфологічної форми дієслова, В. С. Юрченко відзначав: «У них дієслово не має своєї особової форми, а повторює дієслівні форми інших односкладних речень, насамперед означено-особових та неозначено-особових», а, отже, – робить висновок автор, «узагальнено-особові речення – це неяскравий, розмитий тип односкладних речень» [306, с. 250].

Умови формування узагальнено-особових речень, які визначають їх граматичну семантику, з погляду В. І. Казаріної, проявляються й у тому, що форми дієслова, які опинилися в позиції головного члена, актуального значення часу не мають: дієслівні форми характеризуються позачасовістю, вони маркують дію, яка не пов'язана з моментом мовлення, яке є результатом попереднього досвіду самого мовця або певного колективу людей. Узагальнювальний характер класифікувальної діяльності людей, обов'язковість і незаперечність поданого в реченнях стану справ обумовлює функціонування таких речень у прислів'ях і приказках [150, с. 158].

А. П. Загнітко відзначає, що типові синтаксичні моделі узагальнено-особових речень утворюють у мові ядро односкладних дієслівних речень, комунікативним призначенням яких виступає реалізація дії неозначеної та узагальненої особи, що входить до структури виражених суджень у вигляді уявлень. Узагальненість особи пов'язана з порушенням прямого відношення дії до дійової особи [118, с. 528].

Чеські лінгвісти П. Карлік, М. Никула, З. Русінова узагальнено-особові речення відносять до типу вторинних односкладних речень, тобто речень зі зворотною безособовою формою дієслова. На думку авторів, речення цього типу виражають дії, які відносяться не до однієї особи, а до цілої маси осіб. За допомогою дієслів у безособовій формі діяч узагальнюється, причому залишається неозначеним, наприклад: *V Anglii se jezdí vlevo; Za číslovkou řadovou se vždy píše tečka.* Діяча можна «уточнити» за допомогою загального виразу *člověk* або *lidé*, який указує на двоскладне речення: *Člověk od ní mohl dostat jakoukoliv informaci.* У розмовному стилі й сталих висловах використовуються також конструкції з дієсловом у формі другої особи однини, наприклад: *S poctivostí nejdál dojdeš.* Хоча

дієслово стоїть в особовій формі, вона не вказує на діяча – адресата, а є лише означеною модифікацією безособового звороту з узагальненим діячем [330, с. 287].

На думку М. Комарека, за допомогою речень з обставиною способу дії або місця іноді передається модальний відтінок неминучості, необхідності, чи, навпаки, небажаність, заборона. Із вживанням знака оклику відтінок посилюється, а речення набуває характеру імперативу, наприклад: *V nepřehledné zatáčce se nepředjíždí!* = *V nepřehledné zatáčce se nemá, nesmí předjíždět*. Обставина місця може визначати коло осіб, які пов'язані з дією, наприклад: *Ve vesnici se o naší svatbě už dávno vědělo* (= *vesničané věděli*). Реченням із дієсловом у зворотній безособовій формі відповідають речення з незворотнім дієсловом у третій особі множини: *V divadle dnes nehrají; Doma se na zkoušku pilně připravovali*. [331, с. 18].

На думку М. Грепля та Й. Бауера, конструкції з дієсловом у 2-й особі однини й 3-й особі множини перебувають на межі між односкладними й двоскладними. Дієслово в особовій формі не вказує на конкретну особу, а речення в принципі залишається односкладним [311, с. 125].

Узагальнено-особове речення інших слов'янських мов має в якості головного члена особову дієслівну форму 2-ї особи однини, 3-ї особи множини або форму 2-ї особи наказового способу з віднесенням дії до співрозмовника або до будь-якої іншої особи (хоча можливе вживання дієслівних форм 1-ї особи множини і 3-ї особи множини); подібним реченням властиве значення позачасовості, наприклад, у білоруській мові: *Шануйце ў памяці хацінку, Дзе вашых дзён жыцця выток, Знаёмую ў лугах сцяжынку, У полі хлебны каласок* (А. Гладких); у польській мові: *Dawniej chłop to się bał, na wiorstę dworskie obchodził, a teraz tylko patrzy, gdzie by naszkodzić...I co tu zrobisz? Do policji?* (Е. Путрамент) [146, с. 2].

2.2.4. Безособові речення. Безособові речення – найрізноманітніша й найуживаніша група односкладних речень, яка привертає увагу лінгвістів упродовж двох століть.

У науковій літературі тривалий час велися суперечки з питання виникнення безособових речень у мові. Ще на початку минулого століття західні лінгвісти

звернули увагу на безособові речення. Ці речення привертали увагу й фахівців інших галузей науки, таких, як філософія, логіка, психологія. Відповідно зазначений логіко-граматичний тип речень розглядався з різних точок зору: філософської, логічної, психологічної. У цих дослідженнях спільним є прагнення з'ясувати, що ж таке безособові речення.

Щодо виникнення безособових речень існують різні точки зору. Деякі дослідники (Ф. А. Тренделенбург, Ф. Brentano, В. М. Вундт, Л. Марті, Б. Бозанкет) вважають, що безособові речення відображають характер первісного мислення, коли виконавець і дія сприймалися мовцем нерозчленено, дифузно [97, с. 65]. О. О. Потебня виводить їх з особових, відшукуючи вказівку на виконавця дії або носія стану в закінченні присудка [219, с. 317]. О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, А. В. Фроловський та інші пов'язують їхнє виникнення з міфологічним віруванням [206, с. 345]. І, нарешті, ще одна група дослідників (Н. С. Валгіна та ін.) вважає, що в основі виникнення безособових речень у мовленні покладений розумовий процес, що відволікає дію (або стан) від виробника (носія) [45, с. 160].

Поява терміна *безособові* пояснюється морфологічною природою предикативної лексеми речень цього типу, уперше виділеної, імовірно, Мелентієм Смотрицьким в опублікованій ним у 1618 році «Граматики славенскія правильное синтагма». М. Смотрицький не тільки виділив безособові дієслова в особливу групу і вказав на їхню єдину морфологічну форму – 3-я особа, але й виявив сутнісну ознаку безособових дієслів – здатність формувати самостійне речення й поєднуватися з родовим і давальним відмінком [66, с. 60]. Саме відсутність здатності змінюватися за особами, відсутність парадигми особи, їхнє положення поза морфологічною парадигмою [132, с. 112–113] визначило появу номінанта *безособовий* стосовно цієї групи дієслів, а пізніше – стосовно безпідметових речень, присудок яких виражений насамперед безособовим дієсловом [150, с. 174].

Численність проблем, що виникають при вивченні безособових конструкцій, пов'язана головним чином з тим, що цей особливий тип односкладних речень не являє собою єдності ні за структурою, ні за функціональним призначенням окремих членів. Водночас не викликає сумнівів наявність загальних мовних ознак, які ще в

XIX столітті змусили О. Х. Востокова звернути увагу на те, що дієслова, які вживаються в усіх особах, можуть набувати вигляду безособових, якщо біля них «не вказано предмета діючого» [60, с. 162], та змусили об'єднати низку різновидів під загальною назвою *безособові речення* [61, с. 116].

Зазначена відсутність позиції називного відмінка, що репрезентує підмет, – це і є загальна структурна ознака безособових речень.

Звертається до безособових структур й О. О. Потебня. Безособовими він називає такі речення, у яких при присудку немає певного, відомого суб'єкта. Подібні конструкції, на його думку, виникають у силу міфологічного мислення: «Міфологічна, на наш погляд, істота виробляє відому дію в природі або людині, оволодіває людиною, бере її, захоплює...» [219, с. 408].

Підтримуючи погляди О. О. Потебні щодо питання виникнення безособових речень, В. О. Богородицький висловлює думку, що безособові речення виникли на ґрунті припущення. Наприклад, речення *Морозить*, з погляду В. О. Богородицького, виникло на ґрунті речень, які складаються з однокоренових іменника-підмета та дієслова-присудка, тобто *Мороз морозить* [233, с. 53].

У синтаксичній науці минулого спроби встановлення критерію класифікації безособових конструкцій були зроблені й Д. М. Овсянико-Куликовським у спеціальній статті, присвяченій цьому питанню [191, с. 1146–1168]. Поклавши в основу визначення безособових (безсуб'єктних, за термінологією автора) речень відсутність підмета, тобто синтаксичної ознаки, що не вичерпує їхньої сутності, Д. М. Овсянико-Куликовський постав перед необхідністю класифікації вельми широкого кола синтаксичних явищ. Рішення зазначеного питання дослідник, відповідно до своєї загальної мовної концепції, убачає у встановленні різних ступенів безпідметовості, які визначаються чисто психологічно. До «відносно-безсуб'єктних» дослідник відносить також неозначено-особові та узагальнено-особові речення, що цілком природно при його підході до зазначеного питання [73, с. 65].

У руслі загальнофілософської теорії об'єктивізму та антропоцентризму О. О. Шахматов та О. М. Пешковський пов'язали походження безособових дієслів з

уявленнями давньої людини про навколишній світ. Якщо дія сприймалася людиною як таке, що виходить із якогось джерела, і якщо потрібно було фіксувати увагу на дії, то діяч позначався, як і дія, – утворювалися особові конструкції. Якщо увага зосереджувалася на процесі або стані, то діяч не тільки не називався, але й не мав певного, ясного уявлення – так виникала безсуб'єктна (безособова) форма. Очевидно, що малася на увазі граматична безсуб'єктність – відсутність, усунення підмета з тим, щоб висловити дію, що відбувається без особи-діяча. Звідси зрозумілий термін *безособове*, який навряд чи слід розуміти буквально [197, с. 84]. На це вказував і О. О. Потебня: «Під безособовістю дієслова давно звикли розуміти не відсутність граматичної особи, а відомі її властивості» [218, с. 92].

На думку О. М. Пешковського, для розуміння безособових конструкцій необхідне знайомство з безособовими дієсловами, які морфологічно утворюють особливу групу: не змінюються за родами й числами. Безособове дієслово, вважає О. М. Пешковський, утворює присудок, який «зображує діяльність без діяча або діяльність, відірвану від свого діяча» [206, с. 342], тобто дія або стан не виконується ні мовцем, ні його співрозмовником, ні кимось (або чимось) третім. Однак терміни *безособове дієслово*, *безособове речення* О. М. Пешковський вважає умовними, оскільки повної безособовості немає й бути не може. І як не може бути «четвертої», «п'ятої» та іншої особи, так не може й зовсім не бути особи в думці [206, с. 343].

Автор стверджує, що «безособові речення виникли з особових, а не навпаки» [233, с. 53]. Переходячи до історичного обґрунтування свого погляду на безособове речення, О. М. Пешковський пише: перш за все передмовна думка заснована на асоціації двох уявлень, і тому завжди двочленна. Було б дуже дивно, якби для неї одразу була обрана одночленна форма» [205, с. 317]. Висловлювання *гром гремит*, *мороз морозит* і т. п. «легше приписати найдавнішому періоду мови, тому що вони вказують на первісну міфічну причину явища, на міфічного діяча, який виконує її. Усунення саме цих підметів могло утворити безособове речення» [205, с. 318].

Теорія виникнення безособових речень з особових піддалася критиці з боку О. О. Шахматова. На думку автора, «безособові звороти не можуть бути пояснені з особових, бо якщо це формально можливо для зворотів, що означають явища

природи, то для інших зворотів безособову форму ніяк не можна вивести з особової» [288, с. 89]. При цьому О. О. Шахматов виходив з того, що, окрім явищ природи, безособові форми дієслова вживались у глибокій давнині для вираження внутрішніх переживань людини, фізичних та моральних [288, с. 88].

Є. М. Галкіна-Федорук поділяла погляди видатного російського логіка М. І. Каринського, який більш ніж півстоліття тому говорив, що не можна змішувати суб'єкт судження й предмет судження, що жодне судження не може бути без предмета судження, бо не можна мислити, коли нема про що мислити; отже, предмет судження повинен бути обов'язково. Але цей предмет судження при взаєморозумінні мовців може бути не позначений словом. Він може бути уявленням про річ, предмет, якість, але не названим словесно. Також М. І. Каринський вважає, що в судженні суб'єкта судження як формально-логічного поняття може й не бути, а якщо судження може бути безсуб'єктним, звідси за логікою воно одночленне. Є. М. Галкіна-Федорук робить висновок, що саме безособові серед інших односкладних речень «виражають одночленне судження з одним головним членом – предикатом, у яких суб'єкт судження, як логічна категорія, відсутній, але існує предмет судження, схильний до живого сприйняття, живого споглядання» [110, с. 12].

Характерною ознакою семантики безособових речень дослідники називають значення стихійності, мимовільності, безконтрольності, що вербалізовані в реченнях способу дії або стану. Ця специфічна риса виявляється в усіх структурно-семантичних різновидах речень даного типу [150, с. 168].

У безпідметових односкладних реченнях виражена система суб'єктних значень: мовець за допомогою певної дієслівної форми позначає своє ставлення до «діяча» того, що відбувається, своє розуміння його. Звідси три значення особистого суб'єкта, суб'єкта-агенса, що представляється як певна особа мовлення, неозначена особа й узагальнена особа, і значення пасивного суб'єкта, не-агенса. Названі чотири значення особи-суб'єкта об'єднані інваріантним значенням відношення до діяча: значення агенса протиставлені значенню не-агенса [197, с. 85].

Свого часу О. О. Потебня та його учень О. В. Попов вважали, що у висловлюваннях *Ліс шумить* та *В голові шумить* було використано два різних за

сміслом дієслова, тому що перше представляє одне уявлення (*Ліс виробляє шум*), а друге – інше (*Шум утворюється сам по собі*). Різна синтаксична семантика ставить дієслівну форму в різні ряди стосовно особи-діяча, суб'єкта-агенса [197, с. 83].

Семантичний та комунікативний плани диктують вибір тієї чи іншої синтаксичної структури з тим, щоб точно повідомити мету висловлювання. Речення, у яких «немає й не може бути підмета» є породження незалежності предикційованої ознаки від волі суб'єкта – його носія [197, с. 85].

Однак не слід забувати про те, що відсутність позиції називного відмінка в безособових реченнях зовсім не означає відсутності позиції словоформи зі значенням носія предикативної ознаки, суб'єкта. Обґрутовуючи наявність цієї позиції в структурі безособового речення, Г. О. Золотова пише: «Речення як мовленево-розумовий акт не може відбутися без приписування ознаки його носію, іншими словами – без співвіднесення сенсу, що виникає, з дійсністю – у категоріях модальності й особи» [132, с. 105]. Предикативна ознака в реченні конкретизується як дія (фізична дія, ментальна діяльність, слухові й зорові сприйняття і т. п.), стан, властивість, що характеризують предмет мовлення. «Велика частина «безособових» речень повідомляє про ознаку особи; ця ознака, психологічна або фізіологічна, поза людиною не існує, не здійснюється, і структурно-семантичне призначення цих речень полягає в предикативному приписуванні ознаки, яка називається, особі – її носієві» [133, с. 122]. Ця особа може бути вербалізованою або невербалізованою з різних обставин: вона може бути зрозумілою з ситуації чи контексту, і її маркування видається мовцеві інформативно надмірним, мовець може ставити перед собою певні завдання, взагалі не пов'язані з вербалізацією предмета мовлення. У будь-якому випадку позиція словоформи зі значенням носія предикативної ознаки зберігається [150, с. 171].

Специфічним для безособових речень є вираження носія предикативної ознаки субстантивними та обставинними формами непрямих відмінків. Найбільш частою формою репрезентації носія предикативної ознаки, наприклад, носія стану, є форма давального відмінка. На думку О. С. Яковлевої, «давальна, безособова модель апріорі передбачає співвіднесення з людською сферою» [308, с. 97]. На функцію

давального відмінка можна знайти вказівки в лінгвістичній літературі ХІХ ст. О. О. Шахматов також указував на те, що в безособових реченнях уявленню про суб'єкт відповідає додаток. Додаток у давальному відмінку викликає уявлення про суб'єкт, що зазначає дію предиката [288, с. 95].

Позицію давального відмінка Д. С. Кацнельсон пояснює зсувом позиційної значимості відмінка, який завжди супроводжується помітними зсувами в семантичному змісті дієслова. Коментуючи вислів *Ребенку не спится*, він наголошує, що зазначена конструкція «виражає дію спонтанну, яка відбувається поза волею та бажанням особи. Засобом вираження спонтанності дії в даному випадку є не тільки безособова конструкція, але й власне безособове дієслово *спится*, суфікс якого на цей раз виражає не зворотність, а саме мимовільність дії» [153, с. 62].

Розглядаючи питання про синтаксичну форму безособового речення, не можна, насамперед, не назвати опубліковану в 1969 році статтю Т. Б. Алісової «Семантико-коммуникативный субстрат безличных предложений», у якій була зроблена спроба розширити самі межі безособового речення як речення односкладного. Так, у процесі осмислення російських речень типу *У меня болят руки; Мне полагаются деньги; Меня охватил страх* та ін., автор статті кваліфікує їх як конструкції «неномінативної моделі», як «структурний різновид безособових речень» на тій підставі, що в них, на її думку, міститься «формальний підмет», своєрідний «семантико-коммуникативний субстрат» [8, с. 29].

Ця публікація Т. Б. Алісової викликала значні заперечення з боку І. О. Попової, яка виступила на захист традиційного розуміння граматичної безособовості російського безособового речення: «семантика не може бути критерієм протиставлення особових та безособових речень. Відмінність між активним та неактивним семантичним суб'єктом не може бути підставою граматичної односкладності речення, тому що наявність підмета, активного або пасивного (студент решил задачу – задача решена студентом), є граматичною ознакою двоскладності речення... Не можна змішувати односкладність і двоскладність речення з його одночленністю та двочленністю в сучасному розумінні

цих термінів, тому що це терміни різного плану аналізу тексту: граматичного та «семантико-комунікативного». Тому, приходиться до висновку І. О. Попова, «усі речення, що наводяться Т. Б. Алісовою як безособова паралель особовим, не є безособовими» [216, с. 257–259].

Безособові речення різних мов схожі в семантичному плані, характеризуються односкладністю, обумовленою відсутністю актантів, і різні в синтаксичному плані, вони можуть бути як односкладними (в російській та українській мовах), так і двоскладними (в англійській, німецькій та ін.). Таким чином, розрізняється односкладність / двоскладність синтаксична й семантична. Синтаксично односкладні / двоскладні речення характеризуються відсутністю або наявністю підмета, тоді як семантично односкладні / двоскладні речення характеризуються відсутністю або наявністю у висловлюванні агенса [97, с. 56].

Грунтуючись на цьому, у сучасних англійських та німецьких мовах безособові речення односкладні на семантичному рівні, тому що в них відсутній агенс, і двоскладні на синтаксичному рівні: у них наявні формальні підмети *it* та *es* і присудок, що є обов'язковим елементом безособового речення англійської та німецької мов. Із семантичної точки зору присудок безособового речення виражає безагенсний процес [97, с. 68].

У середині ХХ століття багато вчених-лінгвістів звертаються до проблем дослідження та класифікації англійського безособового односкладного речення. Першим, хто почав дослідження синтактико-семантичної природи англійських речень, був О. І. Смирницький. Він протиставляв їх особовим реченням [252, с. 47]. Надалі за роботами О. І. Смирницького з'явилися праці З. К. Тростянської, Т. О. Расторгуєвої, В. С. Денісової та ін.

Вивчаючи природу безособових речень англійської мови, З. К. Тростянська виділила два типи безособових речень: ускладнені інфінітивом або герундієм (*It is necessary (difficult) to go there*) і не ускладнені (*It rains, It is cold*). Однак у своїй класифікації дослідниця до системи безособових речень не включає речення типу «*It is said* + підрядне речення», що, на думку О. В. Гофман, не можна вважати правомірним, тому що безособові речення цього типу поширені в різних

функціонально-мовленнєвих стилях. Вивчення їхньої природи викликає зацікавленість не тільки з граматичної, але й з логічної точки зору, тому що в них закріплені загальні категорії мислення, і вони мають багато спільного з іншими типами безособових речень [97, с. 70].

В. С. Денісова, на відміну від З. К. Тростянської, досліджує безособові речення, утворені за моделлю «іт + дієслово + ускладнювальний компонент (інфінітив, герундій, їхні комплекси або підрядне речення)». Автор розглядає основні моменти функціонування зазначеного типу безособових речень у різних функціонально-мовленнєвих стилях. На думку деяких учених, цінність її дослідження полягає в розкритті та розвитку семантичної класифікації запропонованого типу безособових речень [108, с. 8].

Безособові дієслова в словниковому складі сучасної англійської мови являють собою нечисленну групу, яка значно скоротилася протягом історії англійської мови. Особово-безособові дієслова відрізняються від безособових тим, що можуть вживатися як в особових, так і в безособових реченнях. У безособовому вживанні особово-безособові дієслова характеризуються неможливістю співвіднесення з агенсом [97, с. 72].

У сучасній англійській мові безособові речення розрізняються за своєю семантикою та структурою. На думку Н. Ю. Шведової, доцільною є класифікація безособових речень за семантичною ознакою з урахуванням вивчення структури й лексичного наповнення структурних місць [292, с. 458–483].

На підставі досліджень В. С. Денісової О. В. Гофман формує класифікацію безособових англійських речень:

1. Абсолютно-безособові;
2. Оказіонально-безособові;
3. Квазі-безособові.

На думку В. С. Денісової, загальне в цих різновидах безособових речень в структурному плані – наявність однакового ядра. Значення цих речень єдине: усі вони є безособовими й уживаються в мовленні для позначення дії або стану відособлено від творця або носія [108, с. 64].

Усі три типи безособових речень об'єднані одним семантичним принципом – інактивністю семантичного суб'єкта, але вона виявляється в кожному типі по-різному. Так, якщо в абсолютно безособових реченнях суб'єкт ніколи словесно не виражається, хоч і мислиться як ситуація, збіг обставин, то в okazіонально-безособових реченнях він може мати спеціальну форму вираження у вигляді непрямого додатку; а в квазі-безособових реченнях суб'єкт мислиться як невизначена особа (іноді він може бути виражений опосередковано). Відповідно, абстрагованість дії або стану суб'єкта в цих типах безособових речень виражається неоднаково. Крім загальних ознак, притаманних цим типам, кожен тип має свої індивідуальні ознаки [108, с. 65].

Найбільш високий ступінь абстрагованості дії або стану у *абсолютно-безособових речень*. Чеський лінгвіст Р. Ружичка, слідом за Д. М. Овсянником-Куликовським, зазначає, що на абсолютну безособовість цих речень вказує той факт, що вони являють собою ядерне речення й не піддаються трансформації [236, с. 22]. За морфологічною природою присудка абсолютно-безособові речення можуть бути дієслівними та іменними, а за семантикою вони поділяються на два підтипи, які виражають дію й стан [97, с. 79].

Okazіонально-безособові речення відрізняються від абсолютно-безособових складністю структури. Вони часто являють собою складнопідрядне речення, яке складається з двох компонентів – безособового ядра й ускладнювального компонента (підрядного речення) [342, с. 289]. Безособове ядро okazіонально-безособових речень поряд з «недієвим» станом залежно від лексичного значення предикатива висловлює також модальне або оцінювальне ставлення особи до дії, що виконується, або стану, названого в ускладнювальному компоненті [97, с. 90]. Отже, okazіонально-безособові речення є односкладними за граматичним (синтаксичним) оформленням, вони можуть бути ускладнені підрядним реченням або комплексом безособових форм дієслів [97, с. 94].

Квазі-безособові речення близькі до особових, точніше, до неозначено-особових речень. За своєю структурою безособове ядро англійських квазі-безособових речень збігається зі структурою абсолютно-безособових речень

дієслівного утворення. Однак, на відміну від останнього, безособове ядро квазі-безособових речень, подібно безособовому ядру оказіонально-безособових речень, виражає семантично незакінчене, неповноцінне поняття, яке потребує уточнення, доповнення. Функцію такого роду «уточнювача» виконує підрядне речення, і в результаті утворюється складнопідрядне речення [108, с. 64]. Англійські квазі-безособові речення функціонують у вигляді складнопідрядного речення. Присудок квазі-безособових речень англійської мови передається перехідними й неперехідними дієсловами, що виражають процес. За формою зазначені речення безособові, а за змістом – особові.

У німецькій мові категорія безособовості здавна привертала увагу дослідників. Безособові речення німецької мови досліджували М. Х Фриберг, Н. І. Шатт, Ц. Н. Шрайберг, Г. Хельбіг, Г. Штарке. Пошуки в цій галузі проводилися на матеріалі багатьох досліджень в індоєвропейських мовах, але особливо цікавими є роботи з порівняльно-зіставного вивчення романських і германських мов. Якщо говорити мовою Р. Гійома, то успіх цього типу речень полягає в мисленні сучасного суспільства й людини зокрема, тобто в абстрактному сприйнятті простору й часу. Абстрагуючи своє сприйняття й мислення, людина переносить реалії навколишнього світу до середини себе та виражає їх у своєму мовленні за допомогою абстрактних граматичних форм (безособових речень) [97, с. 71].

В. Г. Адмоні охарактеризував безособові речення як особливий логіко-граматичний тип. На відміну від буттєвих речень, у безособових реченнях конкретний характер має форма буття, а суспільно-невизначений характер властивий «виконавцеві» цієї форми буття, який найчастіше виражається у формі безособового номінативного *es* [4, с. 56].

М. Х. Фридберг, Н. І. Шатт, а пізніше – і Ц. Н. Шрайберг розглядали речення з безособовим номінативним *es* як речення, де *es* вживається в ролі вступного слова, і наголошували, що *es* у цьому випадку не перекладається, тобто в українській мові такі речення вживаються як особові речення [282, с. 8]: *Es lebte einmal eine alte Frau.*

Безособове *es* зустрічається також у функції «передбачувального» займенника в реченнях, за якими вжито підрядне речення або інфінітивний зворот із часткою *zu*, де *es* указує на підмет або додаток. Українською мовою *es* не перекладається.

Формальний характер двоскладності неозначено-особових і безособових речень відзначає також К. Р. Крушельницька: «Підмет *man* та *es* не позначають ніякої реальної особи або предмета. *Es* вказує на безособовість, на те, що підмет усунуто не тільки з мовлення, але й із думки» [165, с. 165].

Як зазначають Л. Зюттерлін і А. Вааг, підмет у подібних реченнях не називається навмисно, хоча міг би називатись більш чи менш конкретно, а речення *Man klingelt* за значенням майже рівноцінне реченню *Es klingelt* і відрізняється від нього лише більш особистим характером висловлювання [339, с. 134].

Особливий тип формально-безособових речень у німецькій мові являють собою безособово-пасивні конструкції. Вони виражають «іманентний процес», відрізняючись від інших пасивних структур тим, що можуть бути утворені від перехідних і від неперехідних дієслів. Структурною особливістю безособового пасиву є те, що при відсутності підмета немає ніяких ознак спрямованості дії.

Такі одночленні пасивні конструкції завжди виражають дії людей (тобто містять сему «особа агенса»), неозначених або означених осіб і є за змістом неозначено-особовими. На думку Г. Хельбіга і Г. Штарке, доцільно взагалі відмовитись від терміну *безособовий пасив* [97, с. 101].

Питання щодо безособових речень у чеській мові привертало увагу лінгвістів з початку ХХ століття, але більш ретельне їх вивчення припадає на середину ХХ століття. Питанням безособовості чеського односкладного речення займалися такі лінгвісти, як М. Комарек, Й. Бауер, М. Грепль, Р. Трост, Р. Мразек, М. Кубік та інші.

Зазначимо, що, незважаючи на спорідненість чеської, російської та української мов, чеська мова більше тяжіє до двоскладного ладу речень.

Р. Мразек речення зі зворотною формою дієслова поділяє на диспозиційні та недиспозиційні. У диспозиційних реченнях виражена схильність / несхильність особи до психічної чи фізичної дії / стану; недиспозиційні речення не мають такої ознаки й виражають лише дію [186, с. 102–108].

У чеській мові поширене вживання односкладних безособових недиспозиційних речень, а односкладні деагентні диспозиційні речення, на думку Й. Бауера і М. Грепля, «порівняно рідкісні й обмежені» [311, с. 71].

Французька славістка М. Гіро-Вебер, що вивчала структуру чеського односкладного речення в порівнянні з російським, зазначала, що речення, де активний діяч неконкретизований, а дієслово вживається у формі третьої особи однини теперішнього часу або у формі середнього роду в минулому часі, які традиційно належать до власне безособових конструкцій, поширені в російській мові, а в чеській мові позицію підмета часто займає займенник *to, cosi* [76, с. 136].

Головне значення, що виражено безособовими структурами, пов'язане зі станом, який, у свою чергу, є наслідком чуттєвого сприйняття суб'єкта дії. Речення з категорією стану належать до безособових, які, «завдяки своїй виразності та стислості, становлять особливий інтерес» [256, с. 154], вони поширені в чеському літературному мовленні й характерні для книжного стилю.

Чеський лінгвіст М. Комарек відстоював самостійність категорії стану, до якої він відносив слова типу *líto, škoda, třeba* (жаль, шкода, потрібно) та інші [331, с. 1–25]. Але в богемістиці існують інші погляди на зазначену групу слів. Так, П. Карлік, М. Нікула, З. Русінова відносять слова подібного роду до особливих груп прислівників – стану (*adverbial stavová*) та модальності (*adverbial modální*) [330, с. 340]. Із критикою твердження про самостійність категорії стану не тільки в чеській, але й у російській мовах виступав Ф. Травничек. З іншого боку, лінгвіст А. Ісаченко обґрунтував ідею існування категорії стану або предикативів у низці слов'янських мов [144, с. 282].

У сербській та хорватській мовах, на думку лінгвістів А. Г. Кречмера та Г. Невекловського, розрізняють три типи безособових конструкцій:

1. Предикат виражено безособовим дієсловом із незайнятою глибинною суб'єктною валентністю;
2. Предикат – особова форма дієслова з рефлексивним компонентом *se*, агенс анонімний;

3. Ядром предикатива є прислівник або іменник в адвербіальній функції, дієслово виступає у формі інфінітива, узагальнений логічний суб'єкт. До безособових належать і конструкції з модальними маркерами типу *treba* – нужно. До власне безособових семантично близькими є неозначено-особові та узагальнено-особові конструкції [164, с. 29].

Отже, існують різноманітні типи безособових речень, властиві аналізованим мовам. Основне їх призначення— репрезентація дії або стану, абстраговано від виконавця або носія. Безособові речення дозволяють повністю усувати з мовлення творця дії або носія стану й висувати на перший план дію або стан. Особові конструкції не завжди задовольняють цю потребу, тому що іноді дозволяють вилучати виконавця дії або носія стану, якщо ж не дозволяють, то дія все одно не досягає такого ступеня відволікання від суб'єкта, як у безособових конструкціях [97, с. 127].

2.2.5. Інфінітивні речення. Інфінітивні речення в системі односкладних конструкцій являють однотипні структури, що виражають широке коло модальних значень.

У науковій думці існують різні підходи до визначення односкладних інфінітивних речень. Ці речення є досить своєрідними, тому їх важко привести до певної структурної схеми. Протягом тривалого часу низка лінгвістів, серед яких – Ф. І. Буслаєв, О. О. Потєбня, Д. М. Овсяннико-Куликовський, Є. М. Галкіна-Федорук, О. Г. Руднєв, В. Л. Георгієва, З. Д. Попова та ін., вважали інфінітивні речення безособовими та не виділяли в окремий тип.

За свідченням науковців, які працювали над проблемою походження інфінітивних речень, у хронологічному плані інфінітивні речення є найдавнішими поміж інших типів односкладних речень. Вони існують з доісторичних часів, але проблема їхнього виникнення дотепер залишається невирішеною [177, с. 14].

На думку Ф. І. Буслаєва, інфінітив за своєю природою зберіг окремі ознаки іменного походження і тому може виконувати функцію не тільки присудка, але й

підмета й додатка [44, с. 264], що спричинило проблему кваліфікації інфінітивних речень як дієслівних чи іменних.

Проте О. О. Потебня з цього приводу зазначає, що «інфінітив тільки був колись іменем, але не залишився ним, говорячи іншими словами, він є іменем в етимологічному та родом дієслова в синтаксичному відношенні» [220, с. 338–340].

О. О. Шахматов інфінітивні речення виділив як особливий тип односкладних безособових речень. «Такі речення, – писав він, – за головного члена мають інфінітив, який викликає уявлення про ознаку, що поєднується з певною особою (а саме 2-ю) або неозначеною». Лінгвіст розглядав ці речення ширше, виділяючи *інфінітивні безпідметові речення* та *інфінітивно-дієслівні безособові речення*. Поєднання ж у реченнях інфінітивів із безособовими дієсловами, предикативами й іменниками О. О. Шахматов кваліфікував головними членами двоскладних речень [288, с. 81].

Погляди О. О. Шахматова підтримали Є. М. Галкіна-Федорук, О. Г. Руднев, О. І. Войнова та інші.

Визнання інфінітивних речень як самостійного типу односкладних речень викликало обгрунтовані заперечення в Є. М. Галкіної-Федорук. «Виступаючи в реченні основним членом односкладних речень і виражаючи значення імперативу, необхідності, можливості й неможливості, інфінітив утворює особливі *модально-безособові речення*, у яких виступає незалежним членом речення ... Отже, – стверджує вона, – функції незалежного інфінітива вичерпуються функцією присудка односкладних речень, оскільки в них немає прямої вказівки на особу, бо незалежний інфінітив не ускладнений значенням особи, числа й роду» [66, с. 200–207].

Робота над питанням відношення інфінітивних речень до безособових конструкцій знайшла своє відображення в працях О. Г. Руднева, – учений відносить інфінітивні конструкції до одного з типів безособових речень: «інфінітивними називаються вони тому, що в ролі єдиного головного члена речення – присудка – виступає інфінітив. Форма інфінітиву не передбачає носія дії, оскільки позначає тільки назву дії... Найважливіша ознака безособових речень – відсутність підмета та вказівок на зв'язок із ним [233, с. 58].

Аналогічні твердження можна знайти в працях О. І. Войнової, яка стверджувала, що «незалежність інфінітива не може слугувати достатньою підставою для протиставлення інфінітивного речення безособовому; багато типів безособового речення є незалежними формами, порівняємо: а) *Мені їхати*; б) *Мені сумно*; *Світає*; *Йому не спиться*» [56, с. 13].

На думку А. П. Загнітко особливої уваги заслуговують односкладні речення, головний член яких виражений поєднанням безособово-предикативного слова типу *можна*, *слід*, *варто*, *треба* та інфінітива. При цьому безособово-предикативний компонент розглядається як цілісний при домінуванні семантики безособовості, а тому й саме речення кваліфікується як безособове. Учений розглядає такий тип реченнєвих структур як синкретичні, у яких поєдналась безособова семантика із семантичним наповненням першого компонента значенням інфінітива. У силу цього подібні речення витлумачуються як безособово-інфінітивні [118, с. 536].

Незалежно один від одного на різних етапах вивчення С. Я. Гехтляр та А. П. Загнітко виділяють ще один різновид безособово-інфінітивних речень цієї групи – це структури, у яких головний член виражений заперечним займенником *нікому*, *ніким*, *нічим*, заперечним прислівником *ніде*, що виконують роль посилювальних часток і представляють модальну сему неможливості здійснення дії та інфінітивом, наприклад: *Нікому сьогодні йти працювати*; *Это были тяжелые минуты, которых мне не забыть никогда* (Н. Лесков) [74, с. 73; 118, с. 537].

Розглянувши погляди різних лінгвістів на статус інфінітивних речень, Ю. Т. Долін зазначає, що «...інфінітивні речення – це все ж особливий різновид безособового речення в російській мові. Враховуючи чисто «інфінітивну» структурну схему речень типу *Всем соби́раться в доро́гу*; *Не разгова́ривать!*, більш правильним буде «іменувати» їх як інфінітивно-безособові речення» [110, с. 46].

Лінгвісти О. М. Пешковський, Л. А. Булаховський, В. В. Бабайцева, Н. К. Перцева, Є. О. Седельніков, О. С. Скоблікова, К. А. Тимофеев, І. О. Молозовенко, О. В. Падучева, Г. П. Арполенко, З. К. Тарланов та інші виділяють інфінітивні речення в окремий структурно-семантичний тип односкладних речень.

О. М. Пешковський першим інтерпретував інфінітивні речення як самостійний тип речень, у яких інфінітив не сполучається з безособовим дієсловом чи дієсловом-зв'язкою; йому належить термін *інфінітивні речення* [206, с. 381].

Про інфінітивні речення О. М. Пешковський зауважував, що в них присудок «зображує діяльність без діяча або діяльність, відірвану від свого діяча», і визначав їх як «речення, у яких підмет усунуто не тільки з мови, але й із думки» [206, с. 382].

При цьому він також відзначав, що в таких реченнях «є норма, і член, що позначає діяча. Член цей – давальний відмінок іменника при інфінітиві, і цей давальний тут треба відрізнати від давального, що залежить від інфінітива в загальному порядку (*як мені сказати йому про вас?* – при звичайному словопорядку перший давальний – давальний дійової особи, другий – звичайний)» [206, с. 381].

Своє визначення інфінітивних речень дає К. А. Тимофєєв: «Специфічною синтаксичною особливістю інфінітивних у власному розумінні цього слова речень є вживання в їхньому складі незалежного предикативного інфінітива». «У цьому їхня відмінність від тих односкладних речень, у складі яких є залежний (той, що примикає) інфінітив, наприклад: *Ему нужно работать* і т. п.» [268, с. 262]. Лінгвісту належить перша ґрунтовна характеристика інфінітивних речень, що стало поштовхом та підґрунтям для багатьох учених, які досліджували проблему інфінітивних та безособових односкладних речень. Дослідник виділяє 3 групи інфінітивних речень:

- 1) власне інфінітивні речення без частки «би»;
- 2) власне інфінітивні речення з часткою «би»;
- 3) дієслівно-інфінітивні речення (з дієсловом «бути») [34, с. 195].

Поділяючи погляди О. М. Пешковського, К. А. Тимофєєв заперечує «безособовість» інфінітивного речення, але зовсім з іншої позиції. Учений вважає, що немає підстав розглядати інфінітивні речення як безособові, тому що, згідно з його поясненням, у складі присудка інфінітивних речень відсутня безособова форма дієслова. На його думку, «особовість» або «безособовість» інфінітива – насамперед морфологічне поняття, а інфінітив, із морфологічної точки зору, стоїть поза категорією особи [270, с. 14].

Близькою до зазначеної вище є інтерпретація та класифікація інфінітивних односкладних речень як самостійного типу в другому томі Академічної граматики російської мови 1954 року під редакцією В. В. Виноградова та Є. С. Істриної [101, с. 43].

Продовжуючи вчення О. М. Пешковського про інфінітивні речення як особливий тип односкладних речень, В. В. Виноградов зазначає, що в безособових реченнях модальне значення (необхідності, можливості, неможливості та ін.) реалізується перш за все лексично – безособовим дієсловом або словами категорії стану, до яких належить інфінітив. В інфінітивних реченнях модальність визначається «самою формою інфінітива та інтонацією, а посилюється й диференціюється частками» [50, с. 396–418].

Внесок у розвиток синтаксичної теорії односкладних речень, особливо інфінітивних, здійснили Є. М. Тулапіна та Г. П. Арполенко. На їхню думку, варто всі інфінітивні речення поділити на дві групи: інфінітивні речення з ускладненою основою та інфінітивні речення з неускладненим інфінітивом [177, с. 2; 34, с. 195].

Досліджуючи лінгвістичні праці О. М. Пешковського, Г. О. Шевцова та В. В. Бабайцева також розглядають інфінітивні речення як самостійний структурно-семантичний тип [118, с. 537; 15, с. 106].

О. С. Скоблікова цілком справедливо зазначає: «У безособових реченнях умови й можливості здійснення дії оцінюються тільки в принципі, у порядку простої констатації. В інфінітивних реченнях перспектива дії характеризується виявленням активного вольового або емоційного ставлення мовця. Майже завжди вони розкривають діяльний пошук рішень: спонукання до дії, питання з метою з'ясувати доцільність дії або умов її вчинення; експресивне ствердження її бажаності, доцільності, необхідності, неможливості. У зв'язку з цим інфінітивні речення відрізняються від безособових більшою спеціалізованістю цільового призначення: багато з них вживаються тільки в спонукальному, питальному, розповідному або бажаному (оптативному) значенні. Саме з відмінностями комунікативного призначення пов'язані різновиди інфінітивних речень» [249, с. 24].

До числа інфінітивних Г. О. Золотова відносить речення, підмет яких представлено інфінітивом у поліпредикативному реченні, що містить оцінку названої інфінітивом дії, типу *Сидеть* *здесь глупо* (К. Паустовский). До цієї ж групи, виходячи з теоретичних позицій Г. О. Золотової, слід віднести й речення, підмет яких представлено інфінітивом зі значенням дії чи стану, що викликає певний психічний стан суб'єкта, вербалізованого або невербалізованого. Каузальний стан у таких реченнях представлено словами на – о, що містять разом зі станом, й оцінку цього стану, наприклад: *Поставить оперу – трудно* (К. Паустовский) [133, с. 139].

Ідеї О. С. Скоблікової знайшли своє відображення та подальший розвиток у працях С. Я. Гехтляр та В. І. Казаріної. С. Я. Гехтляр розподіляє всі «безпідметові» речення, присудок яких виражений незалежним інфінітивом, на три модальних типи відповідно до того, що структура одних призначена (в прямому вживанні) для подання модального плану реальності, другий тип, як правило, виражає модальність спонукання. Зміст речень третього типу пов'язаний із гіпотетичною модальністю [74, с. 54]. В. І. Казаріна виділяє два типи інфінітивних речень з реальною модальністю – розповідні й питальні та речення з ірреальною модальністю, які характеризуються наявністю семи *волевиявлення, спонукання* до означеної дії або *бажаність, переважність* дії, що представлена інфінітивом. [150, с. 211].

Семи *волевиявлення, спонукання* формують наказові речення зі значенням категоричного спонукання, активного й «суворого», оформленого у вигляді наказу, заклику, настанови, наприклад: *Разойтись! Нечего тут стоять!*» – крикнул он на толпу (Л. Толстой) [150, с. 217]. Подібні речення ми знаходимо й у польській мові, наприклад: *Wstać! – nagle wrzasnął Loniek. – Ty, matka twoja, jak władzę przyjmujesz!* [146, с. 3].

Що стосується болгарської мови, то, як зазначає С. О. Кабанова, там використовується еквівалентна інфінітиву конструкція *да+презент* у контексті самоадресації запропонованої потенціальної дії, наприклад: *–Да го надоя ли? Ами Иванчо? – захленчи Пена. – И Иванчо ще надоиш...* (Є. Пелін) [146, с. 3].

У сербській та хорватській мовах конструкція *да*+презент може вживатись у ситуації вираження можливої дії з негативним результатом, наприклад: *И да хотче, куда би могао бежати? Да се дави у вртлозима Бегеја?* (М. Црњавский) [146, с. 4].

На думку багатьох авторів чеських граматик, як відзначає З. Дворакова, односкладні речення з модальними значеннями представляють самостійну групу, яка за своєю структурою близька до речень зі зв'язувально-іменним головним членом. Схему конструкцій у більшості випадків представляє дієслово-зв'язка у сполученні з модальною предикативною одиницею та інфінітивом, який є ядром речення. Окрім конструкцій із дієсловом *бути* вживаються ще деякі мовні конструкції, які загалом відповідають схемі. Значення необхідності (або заперечення необхідності) висловлюють речення: *Je (po)třeba trénovat paměť; Bylo by záhodno promluvit si s nimi o celém problému; Je nutno se ptát; Není radno si zahrávat s ohněm* [107, с. 32].

Можливість або неможливість передається такими реченнями: *Vždyt' se dá pomoci i jinak; Nedá se s ním mluvit; Lze se na něj spolehnout; Nelze s tím nic dělat.*

Відтінок модальності несуть також інші конструкції, наприклад: *A tady je na místě vrátit se k osudné muzikalitě; Je čas odejít; Je načase vzít si do parády chodby.* Іноді використовується модальний прикметник, наприклад: *Bude nutné přihlásit se ke zkoušce; Není možné zrušit objednávku; Bylo potřebné zeptat se na nádraží* [107, с. 32].

Як вважають М. Грєплє та П. Карлік, межа між реченнями з модальною предикативною одиницею та модальним прикметником є досить тонкою. Речення другого типу вже переходять до двоскладних, а роль підмета виконує інфінітив [325, с. 118]; а на думку Й. Бауєра, до групи конструкцій зі значенням модальності можна віднести конструкції з дієсловами сприйняття почуття, які сполучаються лише з інфінітивом, наприклад: *V lese bylo slyšet houkání sovy; Jen v rožku prostěradlových závějí bylo vidět visačku* [311, с. 45].

У німецькій мові односкладні речення інфінітивного класу представлені в літературі найчастіше поодинокими інфінітивами в спонукальній функції. Г. Пауль та Х. Брінкман трактують їх як примітивну форму спонукальних речень, непридатну для оповідань [336, с. 159; 315, с. 147].

Л. Зюттерлін визначає їх поряд з іншими односкладними реченнями як засіб вираження підвищених емоцій подиву, наказу, питання і т. п. [339, с. 139].

Н. П. Рибалкіною і В. М. Лещинською опубліковані спеціальні дослідження про односкладні інфінітивні речення німецької мови, оцінюючи їх як структури, що «зустрічаються в мові патетичній і рясніють частими різкими збудженими інтонаціями». Автори зазначили, що особливістю таких структур є відсутність розповідних речень [241, с. 220; 172, с. 157]. В. М. Лещинська виділяє два типи інфінітивних структур у німецькій мові – модальні та називні. До перших вона відносить такі речення, у яких усунуто суб'єкт дії, до других – речення, у яких усунуто предикат дії [172, с. 158].

На думку О. В. Гофман, цей критерій не може бути надійним, оскільки не має ніяких граматичних підстав, а розрахований лише на чуття дослідника, крім того, він ставить під сумнів самостійність інфінітивних речень, наближуючи їх до неповних. Інтонаційна ознака, запропонована для класифікації Н. П. Рибалкіною, також є неприйнятною в умовах граматичного аналізу [97, с. 130].

Односкладні інфінітивні речення німецької мови менш різноманітні в структурному відношенні, оскільки конструктивний центр інфінітивних структур практично завжди посідає останнє місце, має стабільні категоріальні характеристики й не диференціюється в плані типової дистрибуції. У цьому типі односкладних речень немає різких структурних відмінностей, які могли б бути покладені в основу виділення підкласів [97, с. 130].

На підставі комунікативної спрямованості та структурно-семантичних властивостей автори англійських граматик виділяють такі функціонально-семантичні типи інфінітивних речень:

1) емоційно-оцінні інфінітивні речення, наприклад: *To be a boy again* (Galsworthy);

2) вступні інфінітивні речення, наприклад: *To be precise, it was two bars* (Spark) [20, с. 215].

Виходячи з аналітичності англійської мови, неможливо говорити про широкий спектр інфінітивних речень, де дуже часто імпліцитному суб'єкту рефлексивних

інфінітивних односкладних речень російської або української мови відповідає експліцитний суб'єкт двоскладних речень англійської мови, виражений займенниками першої особи, наприклад: *Ну что с тобой сделать за это?* (М. Булгаков) – *Now what do you propose to do about it?* [97, с. 131].

На думку Й. Вачека, у силу своєї подвійної природи інфінітив наочно демонструє тенденцію англійської мови до номінативної предикації. Подібний феномен був названий комплексною конденсацією, а особлива роль у його реалізації відводиться інфінітивним конструкціям, використання яких дозволяє надавати значний обсяг інформації, уникаючи вживання складних поліпредикативних способів організації висловлювання [340, с. 337–339].

Щодо оптативних інфінітивних речень, що виражають сильне бажання, потребу мовця, часто всупереч можливостям, то вони передаються односкладними англійськими реченнями, наприклад: *Надавать администратору по морде, или выставит дядю из дому, или подстрелить кого-нибудь...* (М. Булгаков). – *Punch a man on the nose, kick an old man downstairs, shoot somebody...* (Bulgakov) [97, с. 132].

Інфінітивні речення з епістимічним значенням, що структурно й інтонаційно передають відтінки суб'єктивно-епістимічної модальності – упевненість мовця в здійсненості / нездійсненості, необхідності, неминучості, зумовленості повідомлення, на думку Л. С. Бархударова й Д. А. Штелінга, в англійській мові передаються двоскладними модальними дієслівними конструкціями з підметом у формі 1-ї, 2-ї або 3-ї особи або двоскладними конструкціями з формальним підметом *one*, наприклад: *You only have to give the order* (Bulgakov); *One can't teach him* [20, с. 235].

Кілька груп інфінітивних речень, звернених до другої особи як до потенційного виконавця дії, об'єднуються приналежністю до волюнтативного типу мовлення. В англійській мові – це двоскладні модальні дієслівні конструкції з особовим займенником у якості підмета, наприклад: *Can't I even put salt in my soup* (Bulgakov); *How much should I pay you?* (Bulgakov) [97, с. 134].

У волюнтативній функції приписки, попередження, настанови (невизначеного адресата, до запитання), за твердженням В. С. Храковського та О. П. Володіна,

використовуються інфінітивні речення в ділових текстах, технічних інструкціях, анотаціях, дезактуалізація ж знімає експресивність з інфінітивного спонукання до потенційної дії [286, с. 198]. Як у власне волюнтативних реченнях, так і в реченнях з волюнтативною функцією настанови в англійській мові використовується наказовий спосіб, наприклад: *Select level location and inflate top ring*.

Лінгвісти, що займаються проблемами французької мови, по-різному трактують термін *інфінітивні речення*. Так, наприклад, С. В. Палятинська розглядає інфінітивні речення, які, на думку автора, поділяються на одночленні та двочленні [200, с. 4].

Л. В. Ілія вважає інфінітивними сполучення з інфінітивом після дієслів сприйняття *regarder, voir, sentir, écouter, entendre* (дивитися, бачити, відчувати, слухати, чути) [139, с. 195].

Французькі лінгвісти М. Гревис, М. Па стверджують, що лише інфінітив підрядних речень може утворювати інфінітивне речення [326, с. 563; 215, с. 256].

Цікавою є робота І. Н. Софійської та М. В. Трухіна, де пропонується розмежовувати інфінітивні речення, інфінітивні звороти, інфінітивні конструкції. Під інфінітивними реченнями автори розуміють словосполучення, які мають смислову закінченість, повну предикативність та інтонацію, характерну для речення [257, с. 64].

О. А. Рощупкіна під цим терміном розуміє двоскладне речення, де іменник виконує роль підмета, а інфінітив – присудка, і разом вони виступають у ролі доповнення до дієслова сприйняття [232, с. 201].

Під терміном *інфінітивні речення* А. К. Гізантуліна розуміє односкладні конструкції, головний член яких виражений незалежним інфінітивом. Інфінітивні речення у французькій мові часто бувають емотивними, важливу роль при цьому відіграє інтонація. Особливістю цих речень є те, що позначення осіб відсутнє або виражається прямим чи непрямым додатком, вираженим особовим займенником. Інфінітивні речення у французькій мові можуть бути непоширеними, і частіше за все вони передають емоційно-експресивні відтінки: *La sauver de quoi, imbécile!* (Ibidem) [75, с. 50–53].

2.2.5. Генітивні речення. Особливе місце серед односкладних речень посідають так звані генітивні речення. Питання генітивних речень як самостійної одиниці односкладних речень порушували цілий ряд видатних учених-синтаксистів: О. О. Шахматов, П. О. Лекант, В. М. Павлов, В. І. Казаріна, Ю. Т. Долін.

Речення, головний член яких виражено тільки формою родового відмінка, О. О. Шахматов включав до особливої групи *іменних генітивних речень* і вказував на те, що кількісне значення даного родового відмінку «пояснюється впливом речень кількісного типу, причому у відповідності з кількісним прислівником, начебто замість нього є повторення родового відмінка», наприклад: *Ишь, книг-то, книг-то!* – *сказал другой мужик, выносивший библиотечные шкапы князя Андрея* (Л. Толстой) [288, с. 59–61].

Пізніше вчення О. О. Шахматова знайшло своє відображення в працях Н. С. Валгіної, яка виділяла такі речення в особливу генітивну групу односкладних речень, близьких до номінативних [45, с. 189].

Під впливом концепції О. О. Шахматова П. О. Лекант поділяє генітивні речення на стверджувальні й заперечні. Під генітивними стверджувальними він розуміє речення буття, представлені одним кількісним родовим відмінком типу *Воды-то! Деревьев! Домов! Снега!* До заперечних генітивних речень учений абсолютно справедливо відносить речення, структурна основа яких представлена двома компонентами – іменником у формі родового відмінка та препозитивною часткою *ни*, наприклад: *Ни звука; Ни тени кокетства; Ни слова правды.* П. О. Лекант також убачає в семантиці заперечних генітивних речень наявність семи буття, яка служить підставою співвіднесення цього різновиду з номінативними реченнями [171, с. 57–66].

Н. Ю. Шведова на сторінках «Граматики современного русского литературного языка» віднесла генітивні речення до односкладних речень іменного класу. Для речень із вербалізованим кількісним компонентом вона пропонує схему Adv_{quantit} (або N_{quantit}) Gen й акцентує увагу на тому, що в реченнях цього типу зворотній порядок розташування компонентів – із винесенням у початкову позицію родового відмінка, підкреслюваного інтонаційно, протиставляється компоненту з

кількісним значенням. Дослідниця наводить приклади речень з прямим порядком компонентів: *Много дел; Масса людей; Видимо-невидимо народу; Вдоволь хлеба*; та зворотнім: *Жителей – тысяча; Музыкантов – пять; Погожих дней – считанное число* та інші. Для речень з родовим кількісним з імпліцитно наведеною кількістю пропонується структурна схема Gen_{quantit} [103, с. 561–562].

На думку В. М. Павлова, який детально проаналізував цей структурно-семантичний тип речень у російській мові, генітивні конструкції не є різновидом безособових речень. Учений приходить до такого теоретичного висновку: «Ці речення не слід розглядати як безособові. Ми маємо справу з яскравим прикладом асиметричного відношення форми й функціонально-семантичних характеристик» [199, с. 161].

Доповнюючи концепцію щодо генітивних речень як окремого семантико-синтаксичного типу односкладних речень, В. І. Казаріна зазначає, що кількісна характеристика існуючих предметів і явищ у таких реченнях може бути представлена експліцитно, предикативною лексемою зі значенням кількості (*Фонарей видимо-невидимо*), а може бути експліцитно й не представленою. При цьому іменники у формі родового відмінка можуть мати при собі постпозитивну частку – *то*. Значення кількісної характеристики передається інтонацією, наприклад: *Народу-то, народу-то! – проговорил он, качая головой.* (Ф. Достоевский). Позиція кількісного компонента може бути представленою фразеологізованим реченням, наприклад: *Теперь я весь погружён в репетиции – работы по горло* (С. Аксаков). На думку вченої, генітивні речення є приналежністю розмовного стилю, у текстах художньої літератури вони використовуються в основному в діалогічній та емоційно забарвленій монологічній мові. При імпліцитності кількісної характеристики предмета (предметів) емоційне забарвлення змістовної структури речення посилюється [150, с. 197–198].

У сербській та хорватській мовах безособові генітивні конструкції мають різне значення, оскільки мова йде про семантику наявності / відсутності конкретного предмета або чогось непередметного. Разом з тим заперечення одного предмета / властивості спричиняє ствердження іншого шляхом використання

конструкції з іншою (рідше – аналогічною) синтаксичною структурою, що говорить про явище граматичної синонімії на рівні предиката речення, наприклад: *Петар је, као и Ђурђе и Трифун, био добио велику парцелу, толико земље, као у не-ком спахилуку, али је тамо било пусто. На тој земљи, на Донецу, сем мирисне, високе, траве, багрења и липа, није живе душе било. Каткад би се само неки коњаници појавили, на видику* (М. Црњанський) [146, с. 3].

Учені-сербокроатисти зазначають, що в реченнях з генітивним додатком виражаються значення наявності / відсутності, достатку / нестачі, збільшення / зменшення, нестачі того, що позначено генітивом, наприклад: *Унутра, по кућама, није било убица, него жена и љубавних гнізда* (М. Црњанський) [146, с. 3].

2.2.7. Вокативні речення. Так звані *вокативні речення* посідають особливе місце в типології односкладних речень.

Під вокативними реченнями розуміють речення-звертання, ускладнені вираженням нерозчленованої думки, почуття, волевиявлення [17, с. 434]. За твердженням М. В. Ломоносова, цією фігурою «можна радити, засвідчити, обіцяти, погрожувати, хвалити, насміхатися, втішати, бажати, прощати, співчувати, наказувати, забороняти, просити вибачення, оплакувати, скаржитися ... до кого слово від запропонованої матерії звертається» [174, с. 267].

Першим, хто виділив вокативні речення як самостійні, був О. О. Шахматов. Він писав: «Сюди належать сполучення, у яких головним і єдиним членом є звертання, ім'я особи, до якої звернена мова, якщо це ім'я вимовлене з особливою інтонацією, що викликає складне уявлення, у центрі якого стоїть зазначена особа; у цій думці може бути виражений докір, сумнів, обурення. Порівняємо: *Коля!*, сказане тоном докору чи закиду викликає думку: *навіщо ти це зробив, навіщо так вчинив, як тобі не соромно?*» [288, с. 86].

Когорта синтаксистів, серед яких такі вчені, як О. С. Попов, І. К. Кучеренко, Г. П. Торсуєв, В. В. Бабайцева, П. С. Дудик, Р. М. Гайсина, К. Ф. Шульжук,

І. Р. Вихованець, І. І. Слинько та В. І. Казаріна надалі за О. О. Шахматовим розглядають вокативні речення як особливий тип односкладних речень,

Вокативні конструкції О. С. Попов визначає як такі, «що поєднують назву особи, до якої спрямоване висловлення, із передачею самого цього висловлення [211, с. 37]. Він поділяє всі вокативні конструкції «з погляду їхніх функцій та складності змісту» [211, с. 37–38] на три групи: 1) найпростіші вокативні речення, що містять заклик, прохання чи вимогу відгукнутися, відповісти; 2) вокативні речення, що представляють собою реакцію на слова чи дії співрозмовника; 3) вокативні речення, які є двоскладними неповними: з одного боку, це емоційно забарвлені звертання, що виражають цілу думку, з іншого – це неповні речення без підмета, що постають унаслідок упізнання осіб: обидва ці моменти виявляються одночасно» [211, с. 37–38].

На емоційному забарвленні, як одній із превалюючих характеристик вокативних речень, акцентує увагу І. К. Кучеренко: «у вокативних реченнях спонукання може ускладнюватися додатковим відтінком, набуваючи характеру прохання, благання ... з виразним захопленням, співчуттям, докором, обуренням» [168, с. 70–71].

Вокативні речення як самостійний тип виділяє й В. П. Пронічев. На його думку, якщо назва адресата співвідноситься з об'єктивною реальністю, має конкретний об'єкт співвіднесення – дійсну або умовну особу, до якої мовець звертається, – то звернення може мати предикативність і містить закінчену думку [225, с. 59].

Аналізуючи погляди О. О. Шахматова на вокативні речення, П. С. Дудик називає подібні конструкції «реченнями-звертаннями» за їхнім синтаксичним статусом; а основний їхній зміст становить спонукання, адресоване особі, до якої спрямоване звертання [113, с. 264]. Учений вирізняє три групи зазначених речень: 1) звертання-речення, за допомогою яких когось кличуть, просять; 2) звертання-речення з виразною спонукальною функцією – попереджувальною, заборонною, наказовою тощо; 3) звертання-речення, що виражають інші реакції мовців, їхні глибинні переживання, настрої [113, с. 39–40].

Р. М. Гайсіна тлумачить вокативне речення через механізм його виникнення, вона зазначає: «речення, що стоїть після звертання, ніби розшифровує – виражає конкретніше й розчленовано елемент повідомлення, вкладений мовцем у звертання. Якби не було цього речення, звернення відіграло б ту саму роль. Тому звернення й речення, що слідує за ним, можна вважати мовними дуплетами. Природно, один з мовних дуплетів може втрачатися, у такому разі звертання бере на себе цілком те змістовне навантаження, яке повинно було б мати наступне речення. Так, унаслідок контамінації звертання з певним емоційним чи інтелектуальним змістом постає особливий тип речення – вокативне речення» [62, с. 13].

«Специфіка вокативних речень у тому, що вони не потребують додаткового розкриття змісту за допомогою контексту, оскільки такий зміст концентрується в них, хоча словесно він зазвичай не виражається, а зрозумілий з інтонації, яку має це речення», – констатує К. Ф. Шульжук [302, с. 10]. Учений поділив вокативні речення на спонукально-кличні та оцінні, зауваживши: «якщо в спонукально-кличних реченнях передусім виражається ставлення до того, що пов'язане з особами, до яких звертається мовець, то в оцінних реченнях яскравіше виявляється значення кваліфікації адресата» [302, с. 10].

Типологія вокативних речень І. Р. Вихованця близька до типології К. Ф. Шульжука; учений виділяє два типи вокативних речень: 1) вокативні речення-заклики, у яких названо адресата мовлення, щоб привернути його увагу; 2) вокативні речення, що виражають емоційну реакцію на слова та дії співрозмовника [54, с. 61–62].

Виділяє вокативні речення в окремий тип односкладних речень В. І. Казаріна, але вона вважає їх структурами, що за формою співпадають із номінативними. Дослідниця стверджує, що головний компонент вокативного речення представлений називним відмінком зі значенням особи, до якої звертається мовець, наприклад: *Глаза у Семёновны округлились. – Тимоша! – обрадовалась она. Хороший ты мой! Не забыл?* (П. Проскурин) і поділяє вокативні речення, слідом за К. Ф. Шульжуком та І. Р. Вихованцем, на два функціонально-семантичних типи [150, с. 270].

Однак останнім часом розуміння вокативних речень значно розширилося, тому що до їх складу, крім звернень, стали включати привітання, представлення, побажання та прощання [163, с. 239].

У зарубіжній лінгвістиці Г. П. Торсуєв, підтримуючи погляди О. О. Шахматова, обґрунтував і довів експериментальним шляхом висновки про те, що звертання, ужите в текстовому оточенні, і звертання, ужите ізольовано, тобто вокативне речення, являє собою самостійний комунікативний тип речення [272, с. 242].

Далі за Г. П. Торсуєвим В. П. Пронічев, дослідник чеської та хорватської мов, приходить до висновку, що між вокативними реченнями та іменними односкладними реченнями немає істотних відмінностей ні в об'єктивному змісті, ні в синтаксичній структурі, ні в граматичних ознаках [225, с. 86].

У чеській мові існує таке поняття, як речення з кличним відмінком. І такі речення утворюють особливу групу односкладних речень.

Як зазначає З. Дворакова, ядром окличних речень є іменник у кличному відмінку або в називному відмінку у функції кличного, наприклад: *Zdeňku! Pono! Pane králi! Pane Nováku; Holka nešťastná!* У нелітературній мові часто спостерігається називний відмінок замість кличного, наприклад: *Pane starosta; pane doktor; pane Koudelka.* У літературній мові такі конструкції стилістично марковані [107, с. 34].

2.2.8. Номінативні речення. Питання про номінативні речення (від латинського *nominativus* – називний відмінок) у синтаксичній науці належить до числа «старих», недостатньо розроблених та дискусійних, хоча наявність речень цього типу не викликає сумнівів. Автори всіх академічних граматик, вузівських підручників та навчальних посібників, а також шкільних підручників визнають наявність речень цього типу [150, с. 220].

О. О. Шахматов уважав номінативні речення самостійним структурно-семантичним типом у системі односкладних речень: «Речення, як *зима, мороз,*

пожар, виражають наявність названих явищ або предметів у теперішній час, у цю хвилину, визнали ми односкладними й притому повними...» [288, с. 51].

Односкладність номінативних речень учений обґрунтував таким чином: «...якби історично зазначені речення навіть і сходили до *зима есть, мороз есть*, то наразі вони все ж можуть бути розглянуті як односкладні речення, бо для повноти їхнього значення не потрібна вставка 3-ї особи однини дієслова *есть*; по-друге, сама граматична форма цих речень, їхній наголос, їхня супроводжувана емпазою вимова з очевидністю виокремлює їх, як односкладні речення, від двоскладних речень, подібних таким, як *была зима, мороз*; для вираження наявності в теперішньому часі, мабуть, споконвіку ім'я супроводжувалося емпазою, що робило зайвим його розчленування» [288, с. 51–52].

В українській лінгвістиці вперше про односкладні номінативні речення згадав М. Ф. Сулима у своїй праці «Українська фраза. Коротенькі начерки» [261, с. 28]. Схожі погляди мали М. Перегінець, О. Синявський, К. Німчинов [118, с. 525].

Щодо статусу номінативних речень у слов'янських мовах з-поміж лінгвістів у тридцяті роки ХХ століття не було одностайності. Одні мовознавці, наприклад Л. Боровой, стверджували, що в російській мові називні речення «відмерли», оскільки були типовими тільки для декадентської літератури [31, с. 207]. Інші лінгвісти, до яких належали Л. О. Булаховський, І. Перельмуттер, К. Німчинов, О. Синявський, схилились до думки про стилістично-експресивну маркованість односкладних називних речень, що є ознакою віршованої мови [118, с. 525].

Ш. Баллі вважав, що односкладні номінативні речення вперше постали в усно-розмовній мові й через неї з'явилися у нормативно-писемній традиції. Він підкреслював, що «явища, властиві усномовним виявам, майже завжди сприймаються або наслідуються писемною мовою, і ... в остаточному наслідку ця славнозвісна граматики «писаного» пояснюється науково тільки вивченням граматики «мовленого» [19, с. 58].

Прагне встановити причини появи номінативних речень та напрями їх еволюції Ю. Шерех, він уважає, що «називні речення могли формуватися з рядів однорідних членів... Чи це низка підметів, чи низка означень, – називні речення

можуть розглядатися як результат розпаду внаслідок того, що окремі члени ряду набирали такої повноцінності, яка не могла миритися з їхнім перебуванням в основному первісному реченні» [293, с. 31]. Ю. Шерех намагається віднести до номінативних односкладних речень і конструкції, у яких наявні обставинні компоненти спеціалізованого / неспеціалізованого типу. У своїй праці «До генези називного речення» конструкція *ремінна торба через плече* і конструкція *брить на потилиці* кваліфікуються Ю. Шерехом як односкладні номінативні речення на тій підставі, що постпозитивні компоненти збуджують увагу [293, с. 317].

Одним із питань, що привертало увагу дослідників упродовж усієї історії вчення про номінативні речення, але не знайшло загально визнаного рішення, є питання про синтаксичну функцію називного відмінка [150, с. 226].

О. О. Потєбня рекомендував визначати синтаксичну функцію єдиного називного відмінка з опорою на контекст, який дозволить кваліфікувати його або як підмет, або як присудок. Він писав: «так у випадках, коли в реченні наявний тільки називний іменника, ми з контексту розрізняємо, чи стоїть цей відмінок як підмет з недомовленим присудком або як предикативний атрибут, частина складеного присудка з передбачуваним підметом і дієсловом (зв'язкою)» [217, с. 79].

Д. М. Овсянико-Куликовський називний номінативних речень кваліфікував як *підмет*. Аналізуючи рядки вірша А. О. Фета «Шепот, робкое дыханье», він писав: «не вставляючи дієслів (що зіпсувало б увесь вірш), ми, однак, супроводжуємо ці іменники розумовим відчуттям дієслівної присудковості тільки з того, що вони подані нам як підмети» [190, с. 54].

І. Ф. Анненський, навпаки, вважав називний номінативного речення *присудком*. У статті, присвяченій «Синтаксису російської мови» Д. М. Овсянико-Куликовського, інтерпретуючи цей вірш, учений писав: «Підметом я вважаю не назване, а живе відчуття ночі. Поет розбирається в ньому поступово і по мірі цього предикційне своє відчуття. Були б перед нами суб'єкти – вони були б подані для предикційовання, і вірш втратив би не тільки привабливість, але й сенс» [10, с. 226].

Щодо синтаксичного статусу словесно вираженого головного члена в номінативному реченні, то слідом за О. О. Шахматовим у науці за ним закріпилася роль підмета [110, с. 55].

Вивчаючи погляди О. О. Шахматова, О. М. Пешковський прийшов до висновку, «що, як і в інших типах односкладних речень, головний член у номінативному реченні – присудок». На думку О. М. Пешковського, номінативні речення в російській мові – це «всі ті речення, у яких присудком є називний відмінок іменника й у яких за самою їхньою природою не може бути ні підмета, ні дієслівного присудка» [206, с. 377].

Підтримує підхід О. О. Шахматова до спільного вираження суб'єкта й предиката в одному члені бездієслівних структур І. І. Мещанінов, і вважає, що «у закінченому висловлюванні *пожар* наявні понятійні категорії суб'єкта й предиката, але немає граматично виражених понять підмета та присудка» [182, с. 107–108].

В. В. Виноградов у своєму критичному розборі «Синтаксиса русского языка» О. О. Шахматова вбачав у шахматовській класифікації односкладних речень одну з логічних суперечностей у його синтаксичному вченні: «Підведення головного члена в багатьох односкладних реченнях під граматичні поняття підмета й присудка позбавлене будь-яких синтаксичних підстав», – стверджував він [59, с. 82]. Також у цьому критичному розборі В. В. Виноградов висловлював ідею синтаксичної нерозчленованості речень типу *Была зима; Будет зима*. «Речення *Была зима*, – писав В. В. Виноградов, – для сучасної свідомості таке ж одночленне, як і *Зима*. Це проста назва явища, що належить до минулого, звичайна констатація явища в минулому». На думку вченого, у таких реченнях «ніщо не говорить про синтаксичну розчленованість на підмет та присудок» [59, с. 96].

В. В. Виноградов, а пізніше й Н. Ю. Шведова висували поняття предикативної основи речення, яка може включати в себе як два головних члени, так і один. Функція модальності й часу спостерігається в називних реченнях типу *Мороз! Тишина!*, що містять лише одне уявлення або поняття, співвіднесені з дійсністю. Вираження буттєвості невіддільне від предикативності [97, с. 137].

Наслідуючи вчення О. О. Шахматова, Н. Ю. Шведова, О. С. Скоблікова та В. А. Белошапкова на різних етапах розвитку вивчення номінативного речення називний відмінок номінативних речень називають головним членом без диференціації на підмет та присудок, вважаючи його «третім головним членом речення» [103, с. 57; 24, с. 91].

У монографії «Суждение и предложение» Є. М. Галкіна-Федорук виділяє два типи номінативних речень *підметові* та *присудкові*, наголошуючи при цьому на складність їхньої диференціації. «Розмежувати номінативне підметове речення та номінативне присудкове речення не завжди легко. Але чи можна відмовлятися від аналізу тільки тому, що він важкий? – запитує автор» [64, с. 40–50]. У підручнику для університетів «Современный русский язык. Синтаксис» лінгвіст підтверджує свою позицію, зауважуючи, що головний член номінативного речення може бути або підметом, або присудком [150, с. 229].

Є. М. Галкіна-Федорук для підметових номінативних речень відзначає рівну констатувальну інтонацію та зниження тону. «Ланцюжкові» номінативні речення, тобто речення, що складаються з декількох номінативних речень, мають особливу перелічувальну інтонацію, наприклад: *Вечер. Заняття кончаются. Скоро ужин* (Помяловский).

До присудкових номінативних речень дослідниця відносить такі речення, де єдиний називний відмінок є присудком. До їхнього числа належать декілька різновидів речень, які є неповними мовленнєвими реалізаціями різноманітних структурно-семантичних типів простого речення: *Ну что же, война* (Симонов, Русские люди); *Он отрекся от старого товарища. – Подлец* [65, с. 311–312].

Явища лапідарності мовлення, еліптичності за наявності ситуативних умов дозволяють будувати речення з одним складом, одним головним членом, який синтаксично є то підметом, за явної можливості відновити присудок, то присудком, за можливості відновити підмет, унаслідок чого багато зазначених типів номінативних речень дуже близькі до неповних, хоча й не є ними [65, с. 312].

В. В. Бабайцева, відзначаючи багатофункціональність називного відмінка в номінативному реченні, а звідси – його синтаксичну неоднозначність і

неможливість визначити його синтаксичну роль, виходячи лише з граматичних показників, вважає за необхідне враховувати характер висловлюваної думки й комунікативні завдання речення. В одних випадках називний відмінок зближується з підметом, у інших – з присудком. На думку В. В. Бабайцевої, «головний член не можна кваліфікувати, якщо речення не має чіткого логіко-синтаксичного членування» [15, с. 120].

З. З. Коржак зазначає: «...коли називний відмінок формує основу односкладного речення, він не лише постає знаком підмета, але й комплексно позначає нерозчленовану мовленнєву ситуацію. До семантичної схеми цієї ситуації, крім об'єктивної інформації про певний фрагмент дійсності, входить і суб'єктивна інформація, яка супроводжує сам процес відображення, умовно названий логічною модальністю, часову віднесеність змісту повідомлення та особисту оцінку мовцем фрагмента, що позначається» [161, с. 18].

А. П. Загнітко вважає, що головний член номінативних речень не виступає морфологізованим, оскільки іменник за своєю природою (синтаксичною) багатофункціональний. Тому не можна визначити його синтаксичну роль, беручи за визначальне тільки його морфологічні характеристики. Необхідно враховувати характер вираженої думки та комунікативні завдання речення [118, с. 538].

Слідом за О. О. Шахматовим та О. М. Пешковським у низці навчальних посібників з російського синтаксису стверджується, що засобом вираження предикативності в номінативному реченні є особлива предикативна інтонація [110, с. 58].

Так, наприклад, О. Г. Руднев у своєму навчальному посібнику писав: «у номінативних реченнях, де єдиним організуючим центром є підмет, інтонація слугує основним граматичним засобом мовленнєвого розкриття реальної дійсності» [233, с. 44].

Наголошує на ролі інтонації в номінативному реченні О. М. Гвоздев, не позначаючи головний член номінативного речення ні як підмет, ні як присудок. Називними, або номінативними реченнями, він вважає такі «речення, що називають предмети, явища, стани і стверджують, що вони існують зараз; головний член у

таких реченнях виражається називним відмінком іменника, вони мають інтонацію розповідного або окличного речення, наприклад: *Тишина. Мороз. Снег лежить. Мы стоим, слушаем* (Инбер). Тут *тишина* і *мороз* вимовляються зі звичайним для розповідного речення спокійним зниженням голосу; вони дають опис наявного оточення» [72, с. 96].

Подібної точки зору дотримувалися й деякі чеські вчені-русисти. Автори «Синтаксиса русского языка» (Praha 1974) Кібік М. і Лоуш М. стверджували, що в російських номінативних реченнях «спосіб віднесення предиката до дійсності сигналізовано інтонацією...» [45, с. 184].

Відзначимо, що в Граматиці-70 структурні межі номінативних речень як односкладних речень було значно розширено за рахунок включення до їхнього числа речень з обставинними та об'єктними детермінантами [110, с. 69]. І речення типу *На улице тишина* у зазначеній граматиці кваліфікуються як односкладні за їхньою синтаксичною формою – з детермінуючим обставинним другорядним членом *на улице* [103, с. 560].

Таке широке розуміння категорії номінативного речення знайшло також відображення на сторінках навчального посібника П. О. Леканта, у якому стверджується, що «речення з детермінуючими обставинними та об'єктними другорядними членами є односкладними. Тотожність головного члена зазначених речень за формою та значенням із головним членом «класичних» номінативних дає підстави для широкого розуміння категорії номінативних речень (із включенням до неї речень типу *В доме шум; У нее жар*». Наявність детермінуючих другорядних членів є істотною для структури речення. На відміну від членів, які утворюють з головним словосполучення, вони не поширюють іменник як лексико-граматичну одиницю, а являють собою структурний елемент речення, що допомагає висловити суттєві елементи змісту (пор.: *Глибока тиша — Навкруги глибока тиша*) [170, с. 26].

На думку автора, детермінанти мають самостійне (просторове, часове, суб'єктне та ін.) значення і завдяки цьому, вирізняють номінативні речення з детермінантами від номінативних речень із прислівними членами типу *Пізня осінь* [253, с. 315].

Щодо конструкцій із постпозитивними поширювачами, І. М. Сушинська наголошувала, що «їхні кваліфікаційні параметри як односкладних речень зберігаються за умови наявності перераховувальної інтонації, вказівної частки, певного контексту» [263, с. 10].

Зазначимо, що питання наявності в структурі номінативних речень поширювальних компонентів тривалий час було дискусійним. Досить довго були поширені погляди, що такі компоненти належать до групи присудка, а тому не можуть поширювати ядро номінативної конструкції, але у зв'язку з розвитком учення про детермінанти традиційне визначення поширювальних компонентів називних речень було переглянута. Як зазначає І. М. Сушинська, детермінантам було надано статус факультативних членів речення з уточненням, що не «всі детермінанти варто кваліфікувати як факультативні, оскільки за умов їхнього вилучення втрачається й будова, і семантика речення», до таких належать темпоральні та локативні детермінанти, які виконують адвербіальну функцію щодо всього висловлювання й слугують своєрідним фоном, експозицією до нього [263, с. 10].

Ідеї Н. Ю. Шведової та авторів Граматики-70 розвивав В. Ю. Копров. Речення з локалізатором він також характеризує як поширений варіант безактантних номінативних речень [150, с. 250].

На думку В. І. Казаріної, класичні номінативні речення є різновидом буттєвих речень з невербалізованою позицією буттєвого предиката й локативного суб'єкта – вмістилища предметів і явищ навколишнього реального світу, вони мають ту саму трикомпонентну структурну схему «де є щось»: буття неможливе поза простором; позначуванням схеми є та сама пропозиція «буття», представлена смислами *локативний суб'єкт – буття – існуючий об'єкт* [150, с. 248].

Номінативні речення, представлені як повною, так і неповною мовленнєвою реалізацією структурної схеми, широко використовуються в текстах художньої літератури, виконуючи певну композиційну функцію, починаючи собою оповідання або завершуючи його [150, с. 253].

Дослідниця односкладних речень у слов'янських мовах С. О. Кабанова вважає, що номінативне речення представлено структурою з головним членом, вираженим іменником у називному відмінку, кількісно-іменним сполученням або займенником. Подібні речення позначають наявність, буття, існування предмета, явища, стану, позначеного іменною, рідше – займенниковою формою, наприклад: *Беларускія краявіды... Перазвонны азёр и бароў*. [146, с. 225].

Автори «Граматики болгарської літературної мови» виділяють в окремий тип номінативні односкладні речення: «бездієслівні речення, у яких єдиний головний член виражений іменником, називаються іменні односкладні речення», за значенням виділяють номінативні речення буттєві та вказівні, наприклад: *Аз се загледах през дълбокия прозо-реџ навън. Селски двор. Плевня със стряха* [98, с. 97].

Неоднозначно оцінює Ю. С. Маслов можливість виділення номінативних речень в окремий розряд; речення буттєвого типу з іменником в абсолютній формі, що слугує для опису обстановки, і «так звані номінативні речення, які виступають у «номінативно-інформативній функції», належать до висловлювань, що не мають предикативної структури» [179, с. 383–384].

О. Г. Кречмер та Г. Невекловський, дослідники сербської та хорватської мов, також виділяють в окремий тип односкладні номінативні речення, наприклад: *Ноћ, Beskrajno prostranstvo* [164, с. 97].

Щодо чеської мови, то на думку З. Двораковой, ядром недієслівних односкладних речень є вислів недієслівного характеру, що не поєднується зі зв'язкою. В іменних односкладних реченнях чеської мови суть повідомлення передається за допомогою слів іменного характеру – за допомогою іменників, прикметників або прислівників. Модальність речень змінюється з інтонацією, а категорію часу не можна висловити буквально. Головним членом речень є іменник у називному відмінку; речення можуть бути розповідними або питальними. Значення, що ними передається, визначається конкретною мовленнєвою ситуацією. До іменних речень належать ситуативні конструкції, наприклад: *Můj dům; Sklep*; різноманітні найменування, наприклад: *Konzulát České republiky; Máj; Malostranské povídky* або конструкції, що використовуються під час ознайомлення або

представлення, наприклад: *inženýrka Doleželová; Ivan Zahradníček; generální ředitel; moje vnučka*. Часто зустрічаються іменні речення з емоційною забарвленістю, а експресивність деяких з них міститься в самій природі іменника, наприклад: *Auto! Poplach! Nástup! Drzoun! Podvodnice! Krása! Taková ostuda! Taková krásná holčička! Jen žádný křik a rámus!*. Слід зазначити, що близькими до таких речень є генітивні конструкції [107, с. 32].

Дослідниця зауважує, що до іменних односкладних речень у чеській мові відносять також речення з прикметниками, і головне завдання таких речень – давати емоційну оцінку, наприклад: *Překrásné! Jak výstižné! Poněkud zvláštní*. У ролі оцінювального слова можуть виступати й інші вислови, наприклад: *Fajn! Bezva! Nad má očekávání!* Якщо нейтральний середній рід прикметника може бути замінено чоловічим або жіночим родом, речення стає еліптичним, наприклад: *Drzý! Docela vtipný. Po všech čertech krásná!* [107, с. 33].

До іменних односкладних речень належать також адвербіальні речення та речення з оцінювальним прислівником, наприклад: *Správně. Špatně*, або окличні: *Skvěle! Bravo!* До односкладних адвербіальних речень відносять також речення, що виражають згоду або незгоду, наприклад: *Ano. Samozřejmě. Zajisté! Ne. Bohužel. Kdepak* [107, с. 33].

Зазначимо, що серед лінгвістів, що вивчають слов'янські мови, існує розбіжність щодо виділення номінативних речень, що представляють собою назви газет, творів, оголошень, підписів під творами мистецтва тощо, несуть інформацію про називання відповідного предмета, а не про його буття в часі. Саме ця остання ознака дає підставу не відносити подібні інформативні конструкції до речень [146, с. 225].

О. С. Сазонова у своїй дисертації зазначає, що так звані номінативні речення існують в англійській мові, але їхні види належать до різноманітних типів: змістовно й формально односкладні та змістовно односкладні, але формально двоскладні. Серед змістовно й формально односкладних в англійській мові дослідниця виділяє предметні, які, у свою чергу, розпадаються на два підвиди:

1) з однокомпонентним підметом, наприклад: *Night; October; A warm midsummer day;*

2) із двокомпонентним підметом, що складається із займенникового дублера підмета *there* в позиції перед буттєвим дієсловом та іменної групи в позиції за буттєвим дієсловом, наприклад: *There are several books on the table.* У подібних реченнях мова йдеться про буття / небуття або існування / неіснування якогось предмета, а саме будь-який предмет, живу істоту, подію реальної дійсності, що виражено в мові іменником [153, с. 48]. Таким чином, ці речення й зі змістовної, і з формальної точки зору належать до односкладних предметних. У них буттєве дієслово є екзистенціальним компонентом головного члена й не може інтерпретуватися як присудок [243, с. 37].

До змістовно й формально односкладних також належать розповідні ознакові речення типу *Cold and wet outside*, що зазвичай зустрічаються в художній літературі при описі погодних умов [243, с. 38].

До речень, що в змістовному плані є односкладними, а у формальному – двоскладними – належать речення з так званим «безособовим *it*», наприклад: *It's a long way to Denver* [243, с. 33].

2.2.9. Конструкції, що за формою збігаються з номінативними реченнями

2.2.9.1. Власне називні речення. Коли йдеться про такі конструкції, насамперед мають на увазі назви, наприклад, книг, журналів, часописів, картин, музичних творів, різних установ, торгових точок, топонімів, гідронімів і т. п., наприклад: «Собор» (назва роману О. Гончара), «Диво» (назва роману П. Загребельного), «Три богатиря» (картина В. М. Васнецова), кафе «Сапфір», Донбаський державний педагогічний університет та ін.

Ставлення лінгвістів до синтаксичних конструкцій, що представляють собою різні назви, неоднозначне.

Називний «заголовку» О. О. Потебня відносив до номінативних речень, визначаючи його синтаксичну функцію як присудок [220, с. 79].

Точку зору О. О. Потебні підтримали Є. М. Галкіна-Федорук та В. В. Бабайцева. Усі конструкції зі значенням найменування установ, заголовків книг, географічні назви тощо вони вважали реченнями, що висловлюють судження існування та вживаються для того, щоб визначити, виділити будь-який предмет або явище, вказати на нього, розкривши його призначення найменуванням. Такі речення Є. М. Галкіна-Федорук віднесла до категорії номінативних речень [65, с. 307], а В. В. Бабайцева до *власне називних* номінативних речень [15, с. 137]. Пізніше В. В. Бабайцева переглянула свою позицію щодо *власне називних* номінативних речень і описала ці конструкції в розділі «Називний теми», мотивуючи це тим, що «назви книг лише умовно можуть розглядатися як речення, тому що вони не мають необхідних для речення комплексів диференціювальних ознак, але, включені до процесу мовлення, у певних ситуаціях набувають статусу речення [17, с. 430–434].

Своєрідність називного назви О. С. Скоблікова вбачає в тому, що ці конструкції, будучи засобом специфічно письмового спілкування, виконують роль самостійних комунікативних одиниць, багато з яких не відрізняються за функціями від речень типу: *Батько!*; *Ідальня*; *Магазин*, що використовуються в усному спілкуванні з метою інформації про безпосередньо спостережувані явища та кваліфікації цих явищ», тому називний назви дослідниці відносить до *називних* речень [249, с. 166–167].

І. Р. Гальперін пише, що назва (заголовок) – імпліцитна, максимально стиснута змістовно-концептуальна інформація і, як усе стиснуте, вона прагне до розгортання, розпрямлення [70, с. 134].

Вивчаючи роль заголовка в організації тексту, І. О. Сиров вважає його комунікативною одиницею й виділяє п'ять основних функціонально-семантичних типів заголовків: інформативно-концептуальний, інформативно-троповий, конспективний, ремінісцентно-смісловий та номінативно-образний [264, с. 62].

Конкретизуючи думку В. В. Бабайцевої щодо *називного теми*, Ю. Т. Долін зазначає, «що при вирішенні цього питання необхідно чітко розмежовувати номінативну й комунікативну функцію того чи іншого слова-назви. Якщо, скажімо, слово *аптека* функціонує як напис на вивісці, то воно залишається словом і ніякої

предикативності при цьому не висловлює. Якщо ж це слово, потрапляючи в певний текст, функціонує як «предметне» номінативне речення, то воно виконує комунікативну функцію і за допомогою синтаксичного нуля висловлює предикативність» [110, с. 73].

Провівши аналіз праць багатьох учених-синтаксистів, А. П. Загнітко дійшов висновку, що назви книг, часописів, картин тощо це не просто слово, а речення. Вони набувають комунікативного навантаження в процесі спілкування й характеризуються констатувальною інтонацією [118, с. 539].

2.2.9.2. Номінативний теми. Визначення цього виду номінативних конструкцій є досить суперечливим у мовознавчих джерелах. Перш за все дискусія точиться навколо питання про синтаксичний статус зазначеної конструкції. До кола науковців, які вважають їх різновидом номінативного речення, входять О. Г. Адмоні, О. Г. Руднєв, В. В. Бабайцева, Т. П. Степанова, А. П. Загнітко.

Серед поглядів учених немає також одностайності в найменуванні такої конструкції: одні дослідники слідом за О. М. Пешковським використовують термін *називний представлення*, а інші слідом за О. М. Поповим – *називний теми*.

Іноді називний представлення називають *називним словесним*, що вживається з метою зосередити увагу слухача на слові, зазначеній лексемі [150, с. 261].

За називним представленням обстоює статус номінативного речення О. Г. Руднєв, але, у якому немає висловлювання, а є лише постановка питання про особу, предмет, явище для роздумів, для обговорення з представленням їх собі [234, с. 48–49].

Визнаючи називний представлення самостійною комунікативною одиницею, що є специфічним різновидом номінативного речення, В. В. Бабайцева не погоджується із запропонованим терміном *називний теми* на тій підставі, що зміст *називного представлення* не можна звести тільки до позначення теми наступного висловлювання, оскільки його зміст багатший за понятійне значення імені, бо комунікативним призначенням називного представлення є прагнення позначити наявність подання в думках мовця (того, що думає) й викликати узагальнено-

чуттєвий образ названого предмета у свідомості співрозмовника (читача). Крім того, *називний представлення* є вираженням слаборозчленованої думки: представлення – один компонент думки, твердження про його існування у свідомості шляхом називання його – інший компонент думки. Отже, автор робить висновок, що, як і в інших різновидах номінативного речення, у *називному представлення* виражається логіко-психологічне судження [15, с. 138–139].

О. С. Скоблікова вважає, що *називний теми* «являє собою окрему одиницю спілкування, зі специфічним комунікативним призначенням і широким загальним змістом», тобто фактично дослідниця визнає їх реченнями і вказує на близькість *називного теми* до звичайних номінативних речень. Властива цьому типові речень «недомовленість» визначається тим, що його вживання характеризується прямою установкою на підтекст: воно має на меті викликати роздуми, спонукати співрозмовника осмислити властивості й роль названого предмета [249, с. 167].

Проаналізувавши значну кількість праць лінгвістів щодо проблематики *називного представлення*, Т. П. Степанова робить висновок, що семантика називного представлення є багатоконпонентною. Її основу формують наочно-чуттєвий компонент, на який у структурі тексту нашаровується сема роздумів, емоційна сема й питально-спонукальна сема, реалізації яких в усному мовленні сприяє інтонація, а в письмовій – пунктуаційне оформлення. У конструкціях з тире іменник у називному відмінку втрачає деякі властивості називного представлення: наочно-чуттєва основа слова послаблюється й зазначена конструкція наближається до номінативних речень, наприклад: *Ваш* *взгляд* – *его* *мне* *подстеречь*... *Но* *уклоняете* *вы* *взгляды* ... (О. Блок) [259, с. 56].

А. П. Загнітко *номінативний теми*, подібно до інших різновидів номінативних речень, вважає реченням, «оскільки він являє собою інтонаційно самостійну комунікативну одиницю – через неї мовець повідомляє про наявність у свідомості уявлення й викликає аналогічну асоціацію у свідомості співрозмовника. Від інших різновидів номінативних речень він відрізняється тільки констатацією уявлення про предмет, а в типових різновидах номінативних речень стверджується буття, наявність предмета або його необхідність та ін., наприклад: *Син!* *Дванадцять* *років*,

а вже біжить на поміч (М. Стельмах). У номінативному теми наявне уявлення про предмет, що потім може розгорнутися й уточнитися. Термін *номінативний теми* або *називний теми*, на думку автора, найточніше відбиває функціональне призначення таких конструкцій» [118, с. 539].

2.3. Висновки до розділу 2

Односкладні речення привертали увагу лінгвістів ще з XVII ст., хоча вони й не були виділені в окремий структурно-семантичний тип.

У мовознавстві XIX ст. – початку XXI ст. концепції односкладності в синхронічному аспекті реалізувалися в таких підходах: логіко-граматичному, психологічному, формальному, структурно-семантичному, структурному й функціональному.

Представники Харківської лінгвістичної школи (О. О. Потебня, Д. М. Овсянко-Куликовський та ін.), застосовуючи психологічний підхід, досліджували питання про природу й сутність односкладних речень, намагалися з'ясувати специфіку структурної побудови безпідметових речень. На основі оцінки синтаксичного статусу головного члена утворилася класифікація односкладних конструкцій (безсуб'єктні, відносно-безсуб'єктні, номінативні).

Психологічний підхід у дослідженні односкладних конструкцій використовували й молодогораматика, однак єдиної думки щодо статусу односкладних речень дослідники не дотримувались. Так, Г. Пауль, спираючись на обов'язкову двоскладну структуру простого речення, не виділяв односкладні речення в окремий тип, але не міг заперечувати їхнього існування. Іншої точки зору на односкладність простих речень дотримувався К. Бругман, виділяючи чотири типи односкладних речень: вигуківі, вокативні, імперативні та безособові.

Інтенсивно вчення про односкладні речення почало розвиватися на початку XX ст.. О. М. Пешковський виділив інфінітивні речення в окремий різновид односкладних синтаксичних конструкцій, хоча всі інші речення з «опущеними

членами» він вважав неповними, а підгрунтям для утворення речення вважав присудковість.

Термін *односкладні речення* належить О. О. Шахматову. Він диференціював односкладні речення за природою головного члена (формально ототожнений із підметом або з присудком). Односкладні речення О. О. Шахматов поділив на чотири групи: 1) безприсудково-підметові; 2) присудково-безпідметові; 3) вокативні; 4) безособові. Концепція О. О. Шахматова суттєво вплинула на подальший розвиток синтаксичної науки.

Проблему односкладності речень досліджено в студіях В. В. Виноградова, Є. М. Галкіної-Федорук, Л. А. Булаховського, А. М. Гвоздєва, О. С. Мельничука, П. С. Дудика, Н. Ю. Шведової, П. О. Лєканта, Н. Л. Іваницької, Л. О. Кадомцевої, В. С. Юрченка, В. В. Бабайцевої, О. Г. Руднєва, В. А. Белошапкової, Н. С. Валгіної, Є. С. Скоблікової, І. Р. Вихованця, Ю. Т. Доліна, В. І. Казаріної, Е. М. Осіпової та ін. Було розширено поняття односкладного речення, виділено нові (додаткові) типи односкладних речень.

Важливе місце в синтаксичних дослідженнях посіло питання про засоби вираження головного члена односкладних речень. В. В. Виноградов не погодився з підходом О. О. Шахматова й диференціював односкладні речення з урахуванням семантико-морфологічної ознаки головного члена.

Деякі вчені визнали суперечливим звернення В. В. Виноградова тільки до специфіки головного члена односкладних речень, – це могло призвести до поєднання всіх типів односкладних речень. Є. М. Галкіна-Федорук акцентувала увагу на необхідності розрізняти поняття підмета й присудка двоскладних та односкладних речень для принципу класифікації останніх.

Одним із ключових у подальший період стає поняття предикативності. У межах деяких інтерпретацій мінімальна структура речення може бути репрезентована й однією граматичною формою, у якій предикативність набуває вираження й називає той чи інший предмет, явище, дію (М. Івич, О. М. Гвоздев, П. С. Дудик, Н. Л. Іваницька та ін.).

Розвиток структурного синтаксису став поштовхом до створення типології односкладних речень на підставі характеру їхніх парадигм. Було виділено три типи односкладних речень: 1) речення з власною парадигмою (повною або неповною); 2) речення зі змішаною парадигмою (повною або неповною); 3) речення, у яких відсутня парадигма (Н. Ю. Шведова).

Представники трансформаційної граматики, досліджуючи односкладні речення на основі функціонально-семантичного критерію, використовували термін *однойдерні речення* й основними вважали дієслівні конструкції (безособові, інфінітивні, власне інфінітивні, інфінітивні речення з ускладненою основою); номінативні кваліфікувалися як мовленнєві висловлення (В. С. Юрченко, І. І. Слинко, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська та ін.).

Морфологічний принцип класифікації односкладних речень був основним наприкінці ХХ ст. та на початку ХХІ ст. Ряд синтаксистів (П. О. Лекант, В. В. Бабайцева, І. Р. Вихованець, В. А. Городецька, М. В. Мірченко, А. П. Загнітко) спирається на морфологічну природу головного члена. На різних етапах розвитку цієї концепції виділялись дієслівні, інфінітивні, іменні (іменникові, номінативні, прономінативні), прислівникові, дієвідмінювані, партиципні односкладні речення.

В інших слов'янських мовах (чеській, хорватській, польській, білоруській) відзначаються ті ж типи односкладних речень, що і в російській та українській, при цьому вчені не завжди дотримуються термінологічної єдності, і коло речень, які підводяться під відповідний розряд, містить різну кількість структур (Р. Мразек, С. Заза, П. Карлік, М. Комарек, У. К. Андрієнко, М. С. Явневич, М. Минович, М. Стевановіч та ін.).

Односкладні речення англійської та німецької мов разом з неповними та еліптичними розглядаються як відступ від двоскладної схеми, а, отже, й від норми й не відносяться до самостійних синтаксичних одиниць. Але мовний матеріал переконує, що односкладні речення германських мов є самостійними синтаксичними одиницями поряд із двоскладними, мають широке коло використання й потребують ретельного вивчення.

Ряд лінгвістів (О. І. Смирницький, В. Л. Каушанська, Р. Л. Ковнер, Л. С. Бархударов, С. О. Штелінг, Б. С. Хаймович, Б. І. Роговська, Б. О. Ільш, Г. Г. Почепцов, В. Д. Аракін, І. П. Іванова, В. В. Бурлакова, О. О. Болгова, М. Я. Блох та ін.) схиляється до визнання односкладних речень в англійській мові. Вони розглядають двоскладність / односкладність речень із чисто формальної точки зору.

Найчастіше класифікація англійських односкладних речень ґрунтується на шахматовському вченні. Більшість учених виділяє номінативні речення. Деякі дослідники (Н. А. Кобріна, Е. А. Корнєєва, Б. А. Ільш, Р. Л. Ковнер, У. Чейф, Ю. С. Ігнатюк) до числа односкладних відносять також інфінітивні та безособові.

У німецькому синтаксисі теорія односкладності не є достатньо розробленою. Класифікація недвоскладних структур базується на двоскладній структурі речення й в основному представлена дослідженнями минулих років. Прихильники теорії односкладності в німецькому мовознавстві (К. Ф. Беккер, І. Хейзе, Г. Пауль, Х. Брінкман, В. Мюс, О. Бехагель, К. Бругман, Х. Ю. Херингер, Г. Хельбіг) розглядали односкладні речення не в поєднанні з загальною теорією речення, а в розмежуванні з нею і вважали їх прикладами відходу від характерних властивостей комунікативних одиниць.

У французькому мовознавстві односкладні речення відносять до типу речень зі скороченою синтаксичною структурою й розподіляють на односкладні повні та неповні. Вони класифікуються за морфологічною, синтаксичною й семантичною ознаками (М. Рігель, Ж.-П. Пела, Р. Ріул, М. Вільме та ін.).

Італійська мова характеризується наявністю дієслівних та іменних односкладних речень (С. Баттаглія, В. Перніконе, А. Манзоні, А. Дуро та ін.).

Дослідження односкладних речень в індоєвропейських мовах (у лінгвоісторіографічному аспекті) дозволяє зробити висновок, що в зазначених мовах існує велика група синтаксичних одиниць, які слід кваліфікувати саме як односкладні структури з притаманними їм такими ознаками, як наявність одного конструктивного центру, інформативність, зрозумілість поза контекстом; відсутність формальних ознак, що вказують на еліптованість одного з членів.

Відповідно до характеру судження та способу вираження головного члена односкладні речення поділяються на дієслівні та іменні. Визнається наявність таких типів односкладних речень, як особові (означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові), безособові, інфінітивні, номінативні, генітивні та вокативні.

РОЗДІЛ III

ТЕОРІЇ, АЛЬТЕРНАТИВНІ КОНЦЕПЦІЇ ОДНОСКЛАДНОСТІ, В МОВОЗНАВСТВІ XIX ст. – ПОЧАТКУ XXI ст.

Грамматична проблема односкладності / двоскладності речення виходить далеко за межі власне синтаксичної теорії. Це значною мірою лінгвософська проблема, яка глибоко криється в природі людського спілкування, оскільки думку формує не слово само по собі як номінативна одиниця, а адресоване слово, тобто предикативна одиниця, що вимагає зворотної реакції [33, с. 86]. У другій половині XX ст. повернення до ідей логіко-граматичного синтаксису М. І. Греча, О. Х. Востокова, Ф. І. Булаєва та ін. з їхнім визначенням речення як двочленного судження зумовило відмову від поняття «односкладне речення», а всі прості речення слов'янських мов підводились під категорію двоскладності або взагалі позбавлялися статусу речення чи вважалися неповними синтаксичними утвореннями.

3.1. Альтернативні варіанти розв'язання проблеми односкладності / двоскладності речення

Питання про односкладні речення, їхній граматичний статус та природу головного члена в лінгвістиці розв'язувалося по-різному.

Розгорнуту теорію речення першим представив М. В. Ломоносов у своїй «Риторичі». *Реченням* він називає те, що в «Российской грамматике» називається «мовленням». Теорія речення в «Риторичі» тісно пов'язується з логічною теорією судження. «Складні ідеї, – пише М. В. Ломоносов, – складаються з двох або багатьох простих ідей, що між собою сполучені й утворюють довершений розум. А якщо складена ідея утворюється з багатьох простих, тоді нерідко поєднуються деякі з них сполучниками та прийменниками. Таким чином, складені ідеї за логікою називаються роздумами, а коли словесно або письмово повідомляються, тоді їх реченнями називають» [174, § 33–34]. У реченнях виділяють дві основні частини: підмет і присудок. Підмет і присудок можуть виражатися окремими словами, але

можуть складатись і з групи слів [53, с. 45]. «Прості ідеї, що до термінів теми пришукані, повинні сполучатися одна з одною, як підмет та присудок, і так утворювати речення стверджувальні або заперечні» [174, § 37].

Увесь наступний період в історії розробки російського синтаксису до 20 – 30-х років XIX ст., до появи граматичних порад М. І. Греча та «Русской грамматики» О. Х. Востокова, повинен називатися ломоносівським [53, с. 46].

Як представник логіко-граматичного напрямку, М. І. Греч вважав, що неповні речення утворюються внаслідок пропуску головних членів речення, а саме – підмета й присудка або зв'язки. При цьому речення з нульовою дієслівною зв'язкою теперішнього часу він вважав неповним не тому, що враховував парадигму речення, а тому, що, як і всі представники логіко-граматичного напрямку, ототожнював структуру речення зі структурою судження, де зв'язка є обов'язковою складовою частиною [105, с. 243–374]. Згідно з цим вченням, речення повинно складатися з трьох частин: підмета, присудка та зв'язки. П. С. Білярський іронізував над логічною безпорадністю опису судження та речення в граматиці М. І. Греча, він вважав, що *єсть* не зв'язка, а частина складеного присудка, «...сприймаючи дієслово *єсть* за вираження буття предмета, слід було б зробити висновок, що ним приписується предмету саме буття, а не кількість або приналежність – саме чисте буття, коли дієслово *бути* стоїть саме при підметі, і буття, що визначене будь-якою якістю, обставиною, коли воно супроводжується іменами. Таким чином, дієслово *бути* було б присудком, і третій член М. І. Греча злився б, за своїм логічним значенням, із другим, у якому він складає головну, істотну частину» [53, с. 52–53].

У граматиці О. Х. Востокова прямо сказано, що речення складається тільки з двох частин: підмета та присудка, до якого належить допоміжне дієслово *єсть*. Відповідно до пануючих у ту добу поглядів на будову російського речення, О. Х. Востоков вважає наявність дієслова обов'язковою ознакою речення. Отже, усі речення, за Востоковим, – дієслівні. Там, де відсутнє дієслово, потрібно завжди мати на увазі допоміжне дієслово, наприклад: *Надобно (єсть) работать* [53, с. 51]. Таким чином, з іменем О. Х. Востокова пов'язується нове розуміння будови найбільш уживаних типів двочленних, або «двоскладних», речень у російській мові [53, с. 54].

Ф. І. Буслаєв, як представник логіко-граматичного напрямку, визначав речення як двочленне логічне судження, що виражене словами; основним синтетичним актом логічних операцій є судження, «вся сила судження, – пише Ф. І. Буслаєв, – міститься в присудку, без присудка не може бути судження». «Міць судження, – розмірковує він далі, – ...визначається в граматичному присудку не назвою дії або властивості, які приписуються підмету, а самим способом узгодження присудка з підметом, що виражається сполученням дієслова, яке складає присудок або входить до нього як вагома частина» [44, с. 8]. За словами Ф. І. Буслаєва, «вчення про синтаксичне використання дієслова буде разом із тим і синтаксисом присудка» [44, с. 343]. Але в ці межі нелегко вставити все різноманіття сучасних типів речень (*Жизнь – это борьба; Мертвая тишина; На улице – ни шороха, ни звука* і т.п), тому Ф. І. Буслаєв використовує вчення про опущення різних членів речення. Можуть опускатися, згідно з цим вченням, навіть основні елементи речення, наприклад, іменник у підметі «або дієслово (в присудку) переважно тоді, коли при них бувають такі визначальні їх слова, при яких становиться зайвим підмет або присудок» [44, с. 284].

Таким чином, логічне судження вважалося тільки двочленным, а ознакою речення як синтаксичної одиниці, з точки зору представників логічного напрямку, була обов'язковою двочленність структури.

Виходячи з такого уявлення про речення, лінгвісти логіко-граматичного напрямку кваліфікували односкладні речення як неповні.

Протиріччя в співвідношенні логічних та граматичних категорій, що різко виступали в синтаксисі Ф. І. Буслаєва, не могли не бентежити російських лінгвістів й викладачів російської мови. Питання відношення граматичного вчення про речення до логіки займало провідне місце в російських синтаксичних посібниках до останніх десятиліть ХІХ ст. Серед праць, що були присвячені теорії синтаксису в цей період, заслуговує на увагу книга В. І. Класовського. Жвавий інтерес до вивчення всього різноманіття синтаксичних конструкцій, і, насамперед, різних типів речень, сприяв виявленню глибоких протиріч між універсальною єдністю структури логічного судження та різноманітністю граматичних структур речення. Автор вважав, що пояснення різниці між двома категоріями речення – особових,

розчленованих, та «безособових», нібито позбавлених підмета, є невідкладним для розгляду. В. І. Класовський особливе значення в структурі судження приписує підмету. А питання про структуру речення як вираження судження, проблема підмета та способів його граматичного вираження набувають особливого інтересу та значення [51, с. 284].

Порівнюючи приклади типу *Я не сплю* і *Мне не спиться*, автор стверджував: «Із першого погляду видно, що 1) словами *мене* і *я* говориться про одну особу і 2) особі цій в обох випадках приписується одна ознака» [154, с. 23]. На його думку, так звані «безособові речення» – «більш ніж стилістична розкіш, більш ніж ідіоматичні звороти тієї чи іншої мови: вони ціле відображення цілісної системи космологічного об'єктивізму, системи світоглядів, за якими природа не роздвоюється на творця й твір. Тут, говорячи граматичною мовою, підмет або представляється у вигляді неозначеного поняття «дещо», або у вигляді несміливого, немов ненавмисного натяку на особову причину всіх явищ» [154, с. 29].

Таким чином, відмінності між типами безособових та особових речень В. І. Класовський пояснює відмінностями народних уявлень, які відклалися в них. Самі ці уявлення, на думку В. І. Класовського, «здавна живуть поруч». Абстрактно-метафізичний, антиісторичний і разом із тим універсально-логічний підхід до пояснення генезису різних типів речень у російській мові тут очевидний [51, с. 288].

За В. І. Класовським, усі взагалі речення стосовно до підмета можна поділити на такі розряди:

1) **Відкриті** (ініціатива суб'єкта, як дійової особи, панує над предикатом), із підметом у називному відмінку, наприклад: *Птиця летает; Закон наказує*; *Закон наказує*; *Ету книгу мене читають* – або в орудному відмінку, наприклад: *Законом наказан преступник; ета книга многими читается*.

2) **Прикриті** (предикатом). Їхня стала ознака – відсутність 1-ї та 2-ї особи. Тут виділяються групи: а) із називним підмета (того, що мається на увазі): *Его убило громом* (підмет, що мається на увазі, – дещо, якась істота); *Угораздило тебя* (підмет, що мається на увазі, – щось, це); *Холодом меня обдало* (це, дещо); *Наехало гостей* (велика кількість – багато); б) із підметом – родовим, наприклад: *Будет с тебя*

(этого); *Хлеба хватило ровно на пять дней; Помощи не приходило; Только на словах тебя и стало* і т.д.; в) із підметом – давальним, наприклад: *Мне хочется, вертисся, плачется, легко можно, мне пора, весело* і т.д.; г) із підметом – орудним, наприклад: *граблено, бито, ходжено* (мною, будь-ким) і т.ін. Більш того, у цих групах нерідко зустрічаються речення з двома підметами, наприклад: *Мне следовало ехать; Собак стало не слышать* (підмет, що мається на увазі, другий – *мене, тебе, им*).

3) **Приховані**, у яких підмет вміщено в дієслово-присудок, наприклад: *Рассветает* – світанок відбувається або здійснюється; *Тошнит* – нудота проймає (його, мене); *Морозит* – мороз діє; *Смеркается* – морок стягується з усіх боків і т.ін. [154, с. 33–35].

Визнання Ф. І. Буслаєвим усіх типів російських речень дієслівними К. С. Аксаков вважав суперечливим і речення типу *можливо, корисно, приємно* кваліфікував як «безособові речення – особлива категорія речень» [5, с. 538]. Лінгвіст категорично заперечував користь таких граматичних понять, як «скорочення» речень. На думку К. С. Аксакова, Ф. І. Буслаєв, спираючись на традиційні основи формально-логічного синтаксису, впадає в типову на той час для загального стану синтаксису довільність та поверховість. Ф. І. Буслаєв прагне втиснути все різноманіття живих засобів синтаксичного вираження у вузькі формально-логічні межі [53, с. 87].

Висунув ідею предмета судження та відмінність його від суб'єкта судження М. І. Каринський: «Легко можна подумати в такому випадку, як це часто й буває, що суб'єктом судження слугує те поняття або уявлення, яке з абсолютно загальними рисами виступає перед нашою свідомістю, коли ми чуємо термін, що означає суб'єкт. Насправді це далеко не так. Істинним суб'єктом судження завжди виступає неозначено мислимий предмет», який «...ставиться в судженні нашою думкою як деякий *X*, чогось такого, що в межах цього судження залишається невичерпаним із багатьох боків, і що може бути вичерпано сповна у своєму змісті лише в цілій низці суджень. Певне уявлення, яке безпосередньо поєднується з терміном підмета, має на меті тільки вказати на цей предмет, тільки зробити натяк на те, на що спрямована думка, чому мають намір приписати певне визначення» [152, с. 88–89]. Тому

формально-логічним суб'єктом судження є поняття про будь-який предмет судження. Поняттям про ознаки предмета судження є предикат [65, с. 20].

Представники психологічного напрямку в лінгвістиці також не виділяли односкладні речення. Основною ознакою речення О. О. Потебня називав присудковість, а конститутивним членом речення – присудок як першопочаткову етимологічну форму, якою виступає дієслово [220, с. 65]; тому він вважав, що в індоєвропейських мовах речення неможливе (крім випадків опущення дієслова) без *verbum finitum* (тобто дієслова у вузькому значенні без додавання до нього дієслівних форм), що само собою *vb. finitum* складає речення [220, с. 77-78]. Саме з обов'язковою ознакою предикативності О. О. Потебня пов'язував уявлення про двоскладність речення [65, с. 23]. Він зазначав, що «речення немислиме без підмета та присудка; визначальне з визначаючим, доповнюване з доповнюючим не утворюють для нас речення. Але підмет може бути тільки в називному відмінку, а присудок неможливий без дієслова (*verbum finitum*), ми можемо не виражати це дієслово, але ми відчуваємо його присутність» [221, с. 110].

Ідеї О. О. Потебні стосовно розуміння речення, що не знайшли чіткого тлумачення в його власних роботах, були розроблені Д. М. Овсяннико-Куликовським, який розумів речення як «слово або таке впорядковане поєднання слів, яке пов'язане з особливим рухом думки, відомим під назвою «предиціювання» («присудковість») ... без дієслова або, принаймні, без дієслівності нема речення» [190, с. 50].

Дійсно, односкладні речення, головний член яких виражено називним відмінком іменника (номінативне речення), визнавались неповними. На думку Д. М. Овсяннико-Куликовського, у таких реченнях усувається дієслово, дієслівність сприймається самим іменником, який виявляється іменником віддієслівним.

Представники історико-психологічного й формально-граматичного напрямів, як і представники логіко-граматичного напрямку, вважали, що найважливішою частиною речення є присудок, що в ньому вся сила висловлювання, що без присудка не може бути речення.

У тих випадках, коли єдиний головний член односкладного речення виражається називним відмінком, він, незалежно від виконуваної ним функції,

розглядався представниками цих напрямів як присудок, а речення в цілому визнавалося неповним реченням, де підмет випущено [234, с. 42].

Психологізм вплинув на синтаксичні пошуки П. Ф. Фортунатова та його підхід до односкладних речень. Учений вважає, що процес мислення складається з утворення почуття співвідношення між уявленнями як частинами однієї суцільної думки, яка формує судження [279, с. 116].

Судження, на думку П. Ф. Фортунатова, – це зв'язок двох уявлень – суб'єкта й предиката. Обидва компоненти, психологічний суб'єкт та психологічний предикат, знаходять вираження в реченні. Тому, якщо один з компонентів не виражено, і він залишається позамовним, таке речення слід вважати неповним. У неповних реченнях одне з уявлень, згідно з вченням П. Ф. Фортунатова, може не мати словесного вираження. «Наприклад, слово *пожежа*, і притому не тільки у вигуку, під впливом випробуваних мною відчуттів, але й у мовленні спокійному, може вживатися як речення, саме як неповне речення; у психологічному розумінні, що виражається в цьому реченні в мовленні, психологічним підметом є, наприклад, уявлення того полум'я, диму, які я тільки-но бачив, а до психологічного присудку, до другої частини тієї самої думки, входить уявлення слова *пожежа*. Абсолютно так само, зрозуміло, й інші слова можуть бути вираженням у мовленні психологічних присудків у тих психологічних судженнях, або реченнях у думці, які мають психологічними підметами безпосередні уявлення відомих предметів; наприклад, кожне з таких слів, як *будинок, лампа, дерево, птах* і т. ін., може бути в мовленні реченням, саме реченням неповним у зазначеному сенсі цього терміна» [280 с, 450–451]. Це означає, що П. Ф. Фортунатов, підходячи до характеристики односкладного речення з психологічної точки зору, розглядає підмет і присудок не як вираження в мові взаємозв'язку явищ реальної дійсності, а з точки зору сполучення безпосереднього сприйняття явища з словесним позначенням його в мові (реченні) [234; с. 42].

Окрім неповних речень, П. Ф. Фортунатов виділяє слова-речення, диференціюючи їх на особові та безособові. Прикладом особового слова-речення є *Йди*, у якому підмет представлено особовою формою дієслова. Безособові слова-

речення – це речення типу *Смеркає, Вечоріє та ін.*, у яких дієслово містить у собі предмет думки [279 с, 167–169].

У 50-х роках минулого століття в лінгвістичних колах поновився інтерес до основ логіко-граматичного синтаксису, що спричинило перегляд односкладних речень як самостійної категорії взагалі.

Багато українських та зарубіжних мовознавців, відмовляючись від загальноживаної опозиції односкладне речення / двоскладне речення, саме поняття односкладного речення ставлять під сумнів та заперечують. При цьому до проблеми двоскладності всіх без винятку речень української та російської мов науковці підходили з різних боків.

Заслуговують на увагу наукові погляди В. Г. Адмоні, Є. О. Седельнікова, М. В. Панова, М. Гіро-Вебер, Н. Ю. Шведової, Н. Д. Арутюнової, І. І. Слинько, О. С. Мельничука, Г. О. Золотової, К. Г. Городенської, І. Р. Вихованця, В. М. Бріцина та інших мовознавців.

В. Г. Адмоні в 1955 році після виходу II тому Академічної граматики російської мови (1954) опублікував теоретичну роботу «О двусоставности предложения», де він вважав проблему односкладного речення російської мови як одну з «проклятих» питань мовознавства. Автор пише, що «завдяки своїй соціальній природі акт мовленнєвого спілкування завжди є двоскладним. А це свідчить про те, що мовна одиниця, яка формує акт мовленнєвого спілкування, речення, повинна бути у своїй основі двоскладною, хоча це не завжди може набути свого чіткого вираження» [2, с. 140]. Далі він зазначає: «Двоскладність акту мовленнєвого спілкування найглибшим чином пов'язана з двоскладністю думки-міркування. Будь-яка завершена думка за своєю природою двоскладна, утворювана поєднанням суб'єкта (того предмета чи явища, яке визначається в думці-міркуванні) та предиката (того компонента, яким визначається суб'єкт). Але двоскладність думки означає, що й речення – мовна одиниця, яка висловлює закінчену думку, – повинна бути у своїй основі двоскладною через свою роль у процесі мовленнєвого спілкування, набуває тут додаткові та виключно важливі стимули в плані своєї структурної двоскладності» [2, с. 140].

Підсумковуючи аналіз граматичної структури речень типу *Прийду; Даю тобі слово; Говорять; Працюю; Світає; Сумно*, В. Г. Адмоні характеризує їх як речення двоскладні, оперуючи поняттям «морфологічної двоскладності речення», та робить теоретичний підсумок, що «двоскладність є природною й характерною рисою будь-якого речення російської мови» [2, с 157].

Є. О. Седельніков у статті «Структура простого речення з точки зору синтагматичних та парадигматичних відношень» також стверджує, що «речення завжди бінарне, тобто є синтагмою, у якій один член виконує функцію ототожнення (підмет), а інший – функцію розрізнення (присудок)» [244, с. 68].

Розвиваючи ідеї трансформаційного синтаксису, автор статті робить висновок, що «характерною особливістю російської мови є наявність у ній таких форм і моделей речень, у яких один із членів синтагми, що їх утворює, представлений нулем» [244, с. 69]. Широко використовуючи поняття синтаксичного нуля, поняття нульового підмета та присудка, Є. О. Седельніков кваліфікує всі речення як двоскладні структури за їх синтаксичною формою [110, с. 17].

Ідея синтаксичного нуля в його широкому трактуванні була покладена в основу лінгвістичного нарису «Русский язык» М. В. Пановим. «В основі будь-якого речення, – стверджує вчений, – лежить предикативне словосполучення...іменник у називному відмінку + відмінюване дієслово (один з цих членів може бути замінений нулем)» [203, с. 106]. Речення, що традиційно відносять до односкладних означено-особових, неозначено-особових, узагальнено-особових, номінативних та безособових, він кваліфікує як двоскладні речення з нульовим підметом.

Своє ставлення до зазначених речень М. В. Панов обґрунтовує тим, що «наприклад, неозначено-особове значення дієслова може реалізовуватися тільки при «відсутності» підмета. Значущу відсутність підмета слід розглядати як особливий показник, тому в реченнях з неозначено-особовою, узагальнено-особовою та безособовою формою дієслова необхідно визнати наявність підмета, вираженого нулем» [203, с. 106]. Односкладними (однокомпонентними) реченнями в цьому лінгвістичному нарисі визнаються лише інфінітивні речення типу *Мовчати! Досить спати!*

Треба відзначити, що особливо інтенсивно шахматовське вчення про граматичну двоскладність / односкладність речення переглядалося в 70-і – 80-і роки ХХ століття у зв'язку із «семантичним вибухом» у лінгвістиці, зокрема в синтаксисі. Так, у 1969 році Н. Д. Арутюнова робила спроби повернутися до ідей логіко-граматичного синтаксису Ф. І. Буслаєва [12, с. 42].

Н. Д. Арутюнова, як представник логіко-орієнтованого підходу, виділяє чотири логічних типи речення, які визначаються ходом думки від реми до теми та категоріями, які думка пов'язує. Речення, що побудовані на основі формальних однокомпонентних відмінювано-дієслівних схем, віднесені до логічного типу *речення характеристики*, де відношення предикації пов'язують суб'єкт та ознаки, що в ньому виділяються. У таких реченнях може бути повідомлення про ознаки, стани, відношення окремих предметів, явищ, подій, понять, наприклад: *Погода сьогодні гарна; Оленка весь день пише; Шевченко – автор «Кавказу»; Зошит – на полиці.* У зазначеній концепції мовний зміст не відмежований з достатньою чіткістю від позамовного, а це призводить до того, що в один тип потрапляють досить різні й за конструктивним складом, і за семантикою речення: і предметні, й ознакові, і процесуальні – як односкладні, так і двоскладні [13, с. 76].

І. О. Мельчук намагався тлумачити односкладні речення через набір відповідних структурних схем. Він визначав «односкладність як конструктивно-предикативну характеристику типу простого речення, що реалізується у відповідних структурних схемах, які формуються на основі властивих синтаксичній системі закономірностей передбачуваного й непередбачуваного поширення недиференційованого головного члена другорядними» [181, с. 28].

На думку Д. М. Шмельова, предикативні відношення можна спостерігати не тільки в підметово-присудкових конструкціях, але й у конструкціях типу *У неї радість; Кататися весело; Дощу не було* тощо, але він вважає зазначені конструкції двокомпонентними, якщо відмовлятися від уявлення про підметово-присудкову двоскладність [298, с. 145–146].

Критику *теорії односкладності* простих речень у російській мові знаходимо в статті французької вченої-славістки М. Гіро-Вебер «К вопросу о классификации

простого предложения в современном русском языке». Використовуючи такі поняття, як *синтаксичний підмет, нульовий підмет, двоскладна неузгоджена модель*, дослідниця робить висновок про синтаксичну двоскладність будь-якого простого речення в сучасній російській мові [77, с. 65–75].

Від граматичної опозиції двоскладне речення / односкладне речення відмовились й автори «Русской грамматики» 1980 року. У розділі «Простое предложение» Н. Ю. Шведова представила перелік однокомпонентних і двокомпонентних структурних схем речень. Це стало відмовою від наміченого в теоретичних «Основах построения описательной грамматики современного русского литературного языка» (М., 1966) плану побудови розділу «Синтаксис словосочетания и простого предложения», у якому чітко були окреслені двоскладні та односкладні речення з їхніми структурними схемами [110, с 18].

В українській лінгвістиці парадигматику односкладних речень запропонував І. І. Слинко; він зазначав, що «всі речення слід аналізувати на двох рівнях – на рівні узагальнених зразків-моделей і на рівні реальних речень. Моделі речень можуть бути найелементарніші – непохідні та з різноманітними перетвореннями – похідні» [250, с. 50–51]. Далі автор, поділяючи речення на одно- і двокомпонентні та спираючись на логіко-семантичний підхід, констатує, що «на рівні непохідних моделей однокомпонентних утворень немає зовсім. Вони виникають на рівні похідних моделей і становлять суто мовне явище – скорочення до дієслівного чи прислівникового предиката або на рівні стилістично-комунікативних варіантів... на рівні реальних речень межі між двокомпонентними й однокомпонентними моделями в багатьох випадках стираються» [250, с. 53].

Наприкінці минулого століття традиційне поняття односкладного речення в російському синтаксисі підлягало критичному перегляду в працях Г. О. Золотової «Очерк функционального синтаксиса русского языка» (М., 1973) та «Коммуникативные аспекты русского синтаксиса» (М., 1982), у статті «О некоторых теоретических результатах работы над «Синтаксическим словарем русского языка», а також в інших її статтях.

Автор стверджує, що, «реалізуючи мовленнєво-розумовий акт сполучення імені предмета та імені ознаки, речення принципово є двоскладним» [129, с. 54]. «Традиційний поділ речень на двоскладні та односкладні, – вважає Г. О. Золотова, – інформує нас про наявність / відсутність у реченні імені в називному відмінку. Ця ознака структури речення явно не належить до характеристик, які визначають сутність явища, оскільки багато моделей виражають компонент, який предичіюється іншими засобами, а роль і спосіб оформлення компонента даним поділом ігнорується» [127, с. 503]. За оцінками дослідниці, «недоліки цієї звичної класифікації – відрив форми речення від змісту предикативно-мовленнєвого акту, втіленого в моделі, невирішеність питань розподілу головних членів і відмежування головних від другорядних, змішування явищ мови та мовлення – значно переважають здобутки» [127, с. 504].

Теза Г. О. Золотової «про принципову двоскладність російського речення» була покладена й в основу книги під авторством Г. О. Золотової, Н. К. Онипенко та М. Ю. Сидорової «Коммуникативная грамматика русского языка» (М., 1998).

Ідею нульового підмета, слідом за М. В. Пановим та І. О. Мельчуком, підтримав у теоретичному плані Є. М. Ширяєв. У своїй статті «Московская лингвистическая школа и синтаксис», розвиваючи погляди М. В. Панова, Є. М. Ширяєв намагається ввести в синтаксис нову опозицію в царині російського простого речення – речення з вербальним підметом / речення з нульовим підметом [295, с. 123]. А це вже явна відмова від шахматовської синтаксичної опозиції двоскладне речення / односкладне речення, тому що ця «нова» синтаксична опозиція можлива лише в рамках двоскладного за синтаксичною формою речення [110, с. 32].

Дослідивши погляди різних учених на поняття нульового підмета, Ю. Т. Долін вважає, що синтаксичний нуль, як і нуль морфологічний (мається на увазі перш за все нульове закінчення), виводиться лише на парадигматичному рівні, тому що він повинен виражати будь-яке граматичне значення. Наприклад, нульова зв'язка в реченнях типу *Он врач; День сегодня жаркий* або нульовий присудок у реченнях типу *На улице тишина* виражають граматичне значення дійсного способу

теперішнього часу. На синтагматичному рівні синтаксичний нуль не виводиться, тому що він не виражає ніякого граматичного значення, а лише значення називного відмінка підмета [110, с. 31].

О. М. Ломов, розвиваючи концепцію двоскладності / односкладності М. І. Каринського, синтезує сучасні погляди та теоретичні уявлення вченого щодо номінативно-прагматичної парадигми. О. М. Ломов зазначає, що «у двоскладних реченнях фіксується існування / неіснування відношення *визначальне-визначаюче*, що пов'язує два семантичних об'єкта. Як визначальне, тобто підмет, зазвичай виступає якийсь граматичний предмет, а визначаюче, тобто присудок, може називати явище, що інтерпретується в мові або як предмет, або як ознака, або як процес, що зумовлює виявлення предметного, ознакового та процесуального варіантів двоскладної моделі. Подальша диференціація вже виділених семантичних варіантів двоскладної моделі перебуває в прямій залежності від функції, яку виконують предмет і процес, що перебувають у позиції присудка. Предмет-присудок може бути представлений або як тотожний у якомусь відношенні предметові-підмету, або як такий, що знаходиться з ним у різноманітних (локальних, часових, причинних і т. ін.) відносинах, або як підсумковувальний у відповідних одиницях виміру його складові частини. Процес-присудок може бути інтерпретований як активний або пасивний» [173, с. 38–40].

Спираючись на погляди О. М. Ломова, О. С. Сазонова вважає, що будь-яке речення називає якусь констатувальну ситуацію, яка має інтерпретаційно-мовний характер і зводиться до вказівки на те, що щось існує. Назва розглянутого явища, що трактується як існуюче або, навпаки, неіснуюче, проводиться не прямо, а через існуючі в мові змістовні схеми, придатні для номінації безлічі абстрактно-рівних явищ, узагальнених за тією чи іншою ознакою мовного плану [243, с. 16].

За концепцією О. М. Ломова односкладність представлена як змістовна, а не формальна категорія, яка передбачає, що будь-яке односкладне речення несе вказівку на існування / неіснування окремо взятого семантичного об'єкта, який інтерпретується або як предмет, або як ознака, або як процес, тобто з урахуванням частиномовних категоріальних ознак, відображених у головному члені. При цьому

процес додатково диференціюється за функціями: розрізняють активний і пасивний процес [173, с. 41–42].

В українському мовознавстві наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. можна спостерігати також активне опрацювання теоретичних засад семантико-синтаксичного рівня речення. Це було висвітлено в працях К. Г. Городенської, І. Р. Вихованця, Н. Л. Іваницької, М. В. Мірченка, В. М. Бріцина та інших мовознавців.

На думку К. Г. Городенської, односкладну конструкцію слід кваліфікувати на рівні її формально-синтаксичної структури, «тому що на власне семантичному – вона завжди двоскладна» [94, с. 50]. Дослідниця вважає, що корелятами означено-особових, узагальнено-особових та неозначено-особових речень є семантично елементарні речення, утворені предикатом дії чи предикатом стану й непередикатним компонентом із семантичними функціями діяча або носія стану. Саме семантичну структуру безособових речень формують семантично найпростіші речення, головний компонент яких становлять різні типи предикатів стану й носії цих станів. Семантичною основою називних речень є елементарні конструкції з предикатом загального фізичного стану й носієм цього стану [94, с. 52].

І. Р. Вихованець означено-особові, неозначено-особові та узагальнено-особові речення кваліфікує як двоскладні з нульовим підметом, бо ці конструкції мають або потенційно спроможні мати суб'єктну синтаксему, зумовлену валентністю відповідного предиката [55, с. 75–76].

Спираючись на формально-синтаксичний підхід, В. М. Бріцин вважає доцільним переглянути методологічний підхід до аналізу односкладних речень, адже «у своїй більшості односкладні речення є односкладними лише формально з погляду порівняння їх із двоскладними підметово-присудковими конструкціями. У таких реченнях щільно переплітаються, а іноді синкретично поєднуються лексична й граматична семантика, наявна синтаксична омонімія й метонімія...» [33, с. 94]. Через це, на думку дослідника, такі синтаксичні одиниці потребують детального вивчення на всіх рівнях реченнєвої структури.

Отже, перше десятиліття ХХІ ст. пов'язане із дослідженням односкладного речення в співвідношенні різнорівневих ознак. М. В. Мірченко вважає, що такий аналіз структури односкладного речення передбачає зіставлення «формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних ознак як форми та змісту реченнєвого знака, а, отже, і дослідження співвідношення між'ярусної симетрії – асиметрії» [185, с. 274]. К. Г. Городенська, К. О. Косенко, О. В. Годз та інші дослідники присвятили свої праці дослідженню кореляції формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних параметрів односкладних речень української мови.

Проблема односкладності та двоскладності речень української та російської мов має тривалу історію дослідження, але серед поглядів учених-лінгвістів, що схиляються до принципової двоскладності речень, не існувало й не існує єдиної точки зору. Сучасний етап розвитку синтаксичної науки передбачає дослідження односкладного речення в зіставленні формально-синтаксичних та семантико-синтаксичних параметрів.

3.2. Питання про означено-особові речення

Чимало лінгвістів вважає означено-особові структури двоскладними – це Ф. І. Буслаєв, О. М. Пешковський, Л. А. Булаховський, М. М. Баженов, О. С. Скоблікова, К. Г. Городенська, Д.-Н. Зієп, І. Р. Вихованець, А. П. Загнітко.

На основі теорії прихованого підмета Ф. І. Буслаєв відносив такі речення до двоскладних повних. Він уважав, що функцію підмета виконує не окреме слово, а дієслівна флексія. Але ця концепція руйнує поняття члена речення, тому що дієслівна флексія лише частка того самостійного слова, яке можна вважати членом речення [97, с. 49].

Речення без займенникового підмета *я/ ти/ ми/ ви* О. М. Пешковський вважав неповними двоскладними з випущеним підметом, який виділяється з контексту або ситуації, він описав ці речення в складі дієслівних особових непоширених із простим присудком, вказуючи на те, що форми присудка 1-ї і 2-ї особи нерідко вживаються без підмета, оскільки «присудок тут є цілком самостійним і не потребує

підмета» [97, с. 146]. Але в такому розумінні структурно-замкнута модель типу *Люблю тебе, Петра твореньє...* розчиняється в структурно-відкритих моделях неповного речення, іншими словами, не проводиться розподіл між моделями, у яких для смислової повноти необхідні обидві структури, і моделями, у яких одна зі структур висловлювання структурно не потрібна. І, як наслідок, втрачається відмінність не тільки в граматичному оформленні двоскладних і односкладних речень, але й у їхньому функціонально-комунікативному призначенні [197, с. 11].

Автори «Курсу сучасної української літературної мови» поділяють погляди О. М. Пешковського й також вважають зазначені речення неповними двоскладними, елементи *я, ти, він (вона, воно), ми, ви*, на їхню думку, є аналітичними морфемами-префіксами, основним призначенням яких є вираження особи дієслова, тобто такі компоненти розгортають (формально виражають та окреслюють) особу дієслова, актуалізують особу-діяча. Речення ж типу *Сміло сядьмо в човни швидкокрилі* (П. Грабовський) вони вважають повними двоскладними, оскільки «вжиті у своєму прямому значенні, форми наказового способу в сучасній мові виявляють підмет безпосередньо своїм особовим закінченням», і тому «при них окремий підмет відсутній, і, оскільки це є нормою сучасної мови, це не перетворює речення на неповне» [35, с. 37–38].

Д. В. Колеснікова «руйнує» граматичну специфічність означено-особових односкладних речень тим, що поширює категорію означено-особових речень на всі двоскладні конструкції, тому що в них суб'єкт судження (діюча особа або предмет) виражений окремим словом, тобто розкритий із граничною ясністю [197, с. 11]. Конструкції *Бачити не хочу* та *Я не хочу бачити* відрізняються не лише граматичною формою (односкладне / двоскладне), але й інформативним навантаженням, яке вони несуть, їх можна кваліфікувати не як тотожні, а як співвідносно синонімічні одна одній.

Означено-особові речення повними двоскладними вважав М. М. Баженов, і зазначав, що «речення з опущеним підметом при присудкові, вираженому дієсловом у наказовому способі, а також у першій або другій особі теперішнього чи майбутнього часу, слід вважати повними реченнями: у цих випадках дієслівна

форма вже містить у собі цілком означену вказівку на діючу особу (*я, ти, ми, ви*), і для точного розуміння речення немає необхідності в контексті» [278, с. 185].

Намагалася поєднати дві протилежні позиції в одну О. С. Скоблікова; означено-особові речення вона визначала як односкладний варіант двоскладних речень. Аналізуючи дані конструкції, дослідниця дійшла висновку, що «речення ці за семантикою й структурою дуже близькі до особових двоскладних. Майже завжди відповідну інформацію можна передати двоскладною конструкцією, включивши до речення підмет *я, ти, ми* або *ви*. Достатність одного головного члена зумовлена тут причинами чисто граматичними. Вона повністю залежить від морфологічних ознак присудка: дієслівні форми 1-ї та 2-ї особи своїми закінченнями вказують на досить визначену особу. Підмети *я, ти, ми* або *ви* стають при них інформативно збитковими...таким чином при відсутності підмета особове речення може залишатися повним та оцінюватися односкладним у дуже вузьких граматичних межах зі всієї сукупності двоскладних речень, підметами в них можуть бути будь-які іменники та займенники-іменники, односкладну паралель можуть мати тільки ті, у яких підметами є займенники *я, ти, ми, ви*, а присудок стоїть у формах теперішнього, майбутнього часу або наказового способу» [249, с. 104–105].

У зв'язку з розвитком семантичного синтаксису формально-синтаксичну структуру означено-особового речення розглядають у взаємозв'язку з його семантико-синтаксичною структурою, яку формує предикат й аргументи, зумовлені його валентністю. На думку К. Г. Городенської, предикат, як обов'язковий і центральний компонент, передбачає виробника дії або носія стану. Це означає, що «семантично елементарне речення, крім предиката, обов'язково включає аргумент із семантичною функцією діяча або носія стану. Саме наявність цих двох основних компонентів дає підставу кваліфікувати семантично елементарне речення завжди двокомпонентним, двоскладним» [94, с. 67]. Далі вчена зазначає, що базовою синтаксичною одиницею для так званого означено-особового речення є формально-граматичне двоскладне речення, яке характеризується збігом його власне-семантичної та семантико-синтаксичної структури [94, с. 68–69]. Утворена конструкція не відрізняється від співвідносного двоскладного речення, де

виконавець дії або носій стану виражається займенниками *я, ми, ти, ви*. Це дає підстави говорити про означеність виконавця дії або носія стану в такому реченні, на що вказує особова форма дієслова [94, с. 69].

Конструкції з лексично вираженим дієслівним простим присудком у формі 1-ї та 2-ї особи теперішнього та майбутнього часу й наказового способу Д.-Н. Зієп кваліфікував як перехідний тип між двоскладними та односкладними реченнями [121, с. 6].

І. Р. Вихованець також вважає структури з лексично вираженим дієслівним присудком у формі 1-ї та 2-ї особи теперішнього й майбутнього часу та наказового способу та нульовим підметом двоскладними [55, с. 95].

Щодо речення *Сміло сядьмо в човни швидкокрилі* (П. Грабовський), яке автори «Курсу сучасної української літературної мови» вважають повним двоскладним, А. П. Загнітко зауважує, що «повним воно є щодо окреслення суб'єкта «своєю семантикою, дієслово прогнозує його», а на формально-граматичному рівні такі речення є односкладними, оскільки головний член подібних реченнєвих структур не тотожний статусу присудка двоскладного речення. Це мотивується тим, що головний член репрезентує предикативні ознаки речення нерозчленовано. Якщо в реченні не названо підмет, що відповідає третій особі однини, яка в системі дієслова є несамотійною й повністю у своєму семантичному вимірі спрямована на позицію підмета, що актуалізує й окреслює семантику особи, то таке речення слід кваліфікувати як неповне двоскладне [118, с. 530]. А отже, автор, так само як й О. С. Скоблікова, намагається поєднати дві протилежні позиції в одну.

3.3. Питання про неозначено-особові речення

Учення про синтаксичний нуль, що виникло у 60-ті роки ХХ століття, сприяло перегляду традиційного підходу до односкладних речень взагалі й до неозначено-особових зокрема.

І. О. Мельчук, розуміючи під синтаксичним нулем знак, що має в значенні означувального нульову лексему, але є повноцінним означуваним, у статті «О

синтаксическом нуле» пише про те, що в мовах, де особовий присудок як-небудь узгоджується з підметом, «не буває безпідметових особово-дієслівних речень, хоча, зрозуміло, можливі неповні речення, які не мають ні особового присудка, ні підмета. Якщо ж у реченні є особове дієслово, то воно повинно з чимось погоджуватися, а це «щось» – завжди підмет, в тому числі виражений нульовою лексемою» [181, с. 359]. Стосовно речень типу *Ивана пригласили к трем часам*, то автор вважає їх звичайною активною конструкцією з нульовим підметом, яка синтаксично не відрізняється від конструкцій із ненульовим підметом [181, с. 358].

Усунення підмета, незайнятість його місця лексичними наповнювачами, на думку Н. Д. Арутюнової, не спричиняє ліквідації позиції підмета, оскільки сама форма та функціональний зміст синтагматично підпорядкованого елемента – присудка – сигналізує про наявність з'єднаної з ним синтаксичної позиції. Це дозволило лінгвісту зробити висновок, що специфічною рисою структури східнослов'янського речення є його двочленність [12, с. 41].

Такий самий підхід до структурної організації неозначено-особових речень міститься й у працях Г. О. Золотової. На її думку, невиразність суб'єкта в особових реченнях не дає підстави відносити їх до односкладних, тому що ця невиразність сигналізує або про один із способів представлення мовцем суб'єкта, або про контекстну неповноту [124, с. 165].

У статті «О принципах классификации простого предложения» дослідниця пише: «Неозначено-особові речення теж повідомляють про особу дії, але назва діяча опускається за непотрібністю або через незнання. Це завжди третя особа, в однині чи множині». Отже, Г. О. Золотова робить висновок, що неозначено-особові речення не становлять структурний різновид односкладних речень, а є комунікативно-стилістичним варіантом двоскладних речень, які повідомляють про дію особового суб'єкта третьої особи [126, с. 19].

М. В. Мірченко тлумачить зазначені конструкції як «модифікацію двоскладного речення з лексично не вираженим займенниково-іменниковим простим підметом і лексично вираженим присудком» [185, с. 275].

В українському мовознавстві І. Р. Вихованець та К. Г. Городенська обґрунтували семантичну двоскладність речень із наявним дієслівним присудком у 3-й особі множини теперішнього й майбутнього часу й у формі минулого часу множини та невираженим підметом.

Спираючись на основи семантичного синтаксису, К. Г. Городенська так звані неозначено-особові речення кваліфікує як «трансформи семантично двоскладних речень, виконавець дії або стану яких виражений словами неозначеної семантики, здебільшого займенниками *хтось, дехто*. У процесі перетворення власне семантичної структури таких речень у семантико-синтаксичну конструкцію синтаксема суб'єкта дії редукується й у формально-синтаксичній структурі речення не дістає лексичного вираження, що спричиняє утворення формально-граматичного односкладного речення» [94, с. 69].

Звертаючись до неозначено-особових речень, для яких властиве актуальне часове значення предиката, В. М. Бріцин засвідчує, що «коло синтаксем, здатних набувати ознак предикативно характеризованого члена, є досить обмеженою. За семантикою цих синтаксем у складі неозначено-особових речень учений виділяє два різновиди синтаксичних структур. Перший різновид становлять речення, у яких облігаторними є різноманітні лімітативно-просторові синтаксеми, наприклад: *У полі співають; Біля подвір'я працюють*. Ці речення, на думку автора, перебувають у синонімічних зв'язках зі складними реченнями на зразок: *Ті, хто перебувають у полі, співають; Ті, хто перебувають біля подвір'я, працюють*. У них предикати місцеперебування виступають засобом просторового обмеження, уточнення кола осіб, які виконують певні дії, названі в головній частині. Ця функція зберігається в предикатних синтаксем місцеперебування й у простому формально односкладному реченні» [33, с. 88].

На відміну від проаналізованого різновиду неозначено-особових речень, автор виділяє інший різновид, для якого властива дезактуалізація предикативних зв'язків між виконавцями дії та самою дією. Таку функцію висунення на центральну предикативно характеризовану позицію в неозначено-особових реченнях найчастіше має аргумент при перехідних дієслівних предикатах, наприклад: *Дерево*

вже рубають; Брата зустріли. У таких реченнях предикати дії стають засобом позначення процесів, що відбуваються з денотатами підвищення в ранзі колишніх прямих об'єктів. Між новим суб'єктом і предикатом встановлюються актуалізовані предикативні відношення, зміст яких дає відповідь на запитання *Що відбувається (відбулося)? або Що відбудеться (відбулося)?*, пор: *Що відбувається з деревом? – Його вже рубають; Що відбулося з братом? – Його зустріли.* Таке трактування семантико-синтаксичних відношень в аналізованому різновиді речень у В. М. Бріцина значною мірою спирається на підвалини розгляду семантики речення, закладені в працях У. Чейфа. Зокрема, розглядаючи речення з перехідними предикатами, В. М. Бріцин відзначав семантичну біфункціональність останніх: стосовно агентивів – це предикати дії, що ж до об'єктивів, то вони актуалізують свою додаткову функцію позначення процесів [33, с. 88].

Учений зазначає, що на відміну від підметово-присудкових речень, де виділення центрального аргумента спирається на формально-граматичний показник, яким є форма називного відмінка, розрізнення проаналізованих двох різновидів неозначено-особових речень ґрунтується на актуальному членуванні. Тому в реченнях із перехідними дієслівними предикатами визначення актуалізованого центрального аргумента цілком залежить від того, яка синтаксема виноситься в позицію теми – лімітативно-локативна чи об'єктна. Отже, автор вважає, що в неозначено-особових односкладних реченнях із формального погляду актуальне членування повною мірою розкриває свої розрізнявальні властивості [33, с. 89].

3.4. Питання про узагальнено-особові речення

Незважаючи на те, що узагальнено-особові конструкції були виділені багатьма лінгвістами як незалежний тип односкладних речень, реальність існування цих синтаксичних конструкцій у цілому ряду синтаксистів викликає заперечення.

Р. Ружичка на основі спорідненості узагальнено-особових речень із двоскладними («у них мислиться реальна особа») відобразив їх структуровою схемою $X \leftrightarrow P$ [235, с. 144].

Н. Ю. Шведова в праці «Парадигматика простого предложения в современном русском языке (опыт типологии)» стверджувала, «що абсолютно неправомірним є виділення особової синтаксичної категорії так званих узагальнено-особових речень: усі вони – звичайна форма синтаксичного індикатива двоскладного речення; але ця форма в зазначеному вигляді (переважно безпідметовість, форма 2-ї особи однини дієслова-присудка) закріпила за собою функцію афористичного вираження визначеного кола життєвих істин; до будови речення ця функція відношення не має» [291, с. 74].

Висував критичні зауваження щодо узагальнено-особових речень І. П. Распопов. У своїй статті «К характеристике конструктивных типов простого предложения в современном русском языке» він писав: «нерідко поряд із особовими, неозначено-особовими та безособовими реченнями особливим структурним типом виділяють узагальнено-особові речення, які виражають дію, що стосується або всіх людей взагалі, або є звичайною, повторюваною. Вказане значення дії може бути притаманне окремим реченням. Але чи не пов'язано це з якимись специфічними особливостями їхнього конструктивного устрою, чи закріплюється в означених типізованих конструктивних схемах цих речень?» На це питання автор дає заперечну відповідь: «Таких схем у сучасній російській мові немає. А отже, ми не маємо права виділяти узагальнено-особові речення в особливий розряд синтаксичних конструкцій в одному класифікаційному ряді з особовими, неозначено-особовими та безособовими реченнями. У реальності момент узагальнення – це лише додатковий момент, який при визначених обставинах може бути повідомлений реченнями різноманітного типу без зміни їхнього конструктивного складу та устрою» [227, с. 33–34].

О. С. Скоблікова вважає, що узагальнено-особові речення не обов'язково односкладні: у них може вживатися підмет *ти* – також із узагальнено-особовим значенням. У таких конструкціях «запрошення» співрозмовника (читача) до спільних спостережень виражено більш яскраво порівняно з односкладними. І досить часто вони стикаються з особовими реченнями, які містять у собі буквально звернення до співрозмовника (читача) типу: *Если тебе самому приходилось,*

притихнув, слушать бормотание вешних вод под снегом, ты почувствуешь «чародейство и диво» этих стихов (М. Поступальская) [249, с. 112].

У сучасній російській мові, зазначає Є. О. Седельніков, узагальнено-особового значення можуть набувати й присвійні займенники, які виступають у ролі означень: *После первой же рюмки всю вашу душу охватывает обоняние, этаким мираж, и кажется вам, что вы не в кресле у себя дома...*(Чехов) [244, с. 17–25].

Дійсно, і підмет, і додаток можуть виражати особу узагальнено; але слід розрізняти узагальнене значення в лексиці й синтаксисі, пам'ятати, що «в мові є тільки загальне», «будь-яке слово (мовлення) вже узагальнює», що займенник – «загальне слово». Із цієї точки зору не може бути виправдана спроба С. В. Сятковського поширити класифікацію за семантичним принципом і на двоскладні речення, виділити серед них означено-особові, неозначено-особові, безособові. Ця семантика лежить на різних рівнях мови: лексичному та граматичному [197, с. 59].

Узагальнено-особові конструкції на засадах семантичного синтаксису наприкінці ХХ ст. – на початку ХХІ ст. постають як семантично двокомпонентні, але односкладні з формально-граматичного погляду. К. Г. Городенська, дослідивши власне семантичний та семантико-синтаксичний яруси двоскладного та односкладного речення як вихідної та похідної конструкцій, відзначила, що вони «семантично співвідносяться з двоскладними, дія або стан яких мислиться узагальнено, тобто стосується будь-якої особи, про що свідчить їхній підмет, виражений займенниками *кожен, весь* або іншими словами узагальненої семантики» [94, с. 69]; на цій підставі дінгвіст констатує семантичну двокомпонентність та формально-граматичну односкладність узагальнено-особових конструкцій.

Одна зі спроб дослідження підходу до трактування узагальнено-особових речень у руслі семантичного синтаксису належить В. М. Бріцину. Учений дійшов висноку, що «із семантико-синтаксичної точки зору узагальнено-особові речення не є однокомпонентними структурами, і в них використовується такий тип предикатів, як предикати класу дії, класу процесу, предикати на позначення властивостей, звичок, постійних занять тощо». Далі дослідник наголошує, що «в цих реченнях

можливо спостерігати встановлення предикативних зв'язків із невідметовими актантами, завдяки чому останні стають облігаторними предикативно характеризованими компонентами схеми речення» [33, с. 89]. Але разом із цим автор стверджує, що засобом виділення однієї центральної актуалізованої синтаксеми серед багатьох в узагальнено-особових конструкціях виступає актуальне членування речення, а це передбачає, що такі речення є односкладними з формальної точки зору [33, с. 90].

Як представник семантичного напрямку, Т. В. Юрчишин навіть намагається змінити термінологічну номінацію зазначених синтаксичних одиниць з «узагальнено-особових» на «речення узагальненого змісту» та тлумачить їх як окремий семантичний тип комунікативно спрямованих конструкцій різної формальної будови, компоненти семантико-синтаксичної структури яких позначені узагальненням, що узгоджується з відображенням типізованих життєвих явищ, загальних тверджень та висновків, які стосуються всіх людей безвідносно до місця й часу [307, с. 8].

В. І. Казаріна зазначає, що узагальнено-особові речення виділяються з сукупності односкладних речень через своє семантичне ядро. Суто «своїх» структурних ознак речення цього типу не мають, як структуроутворювальний компонент вони використовують словоформи, притаманні іншим типам односкладних речень у їхньому переносному значенні. Відсутність специфічних структурних ознак ставить під сумнів виділення узагальнено-особових речень як особливого структурно-семантичного різновиду односкладних речень. Доцільніше даний тип речень слід характеризувати як специфічний семантичний тип безвідметового речення, сформованого переносним значенням ряду дієслівних особових форм [150, с. 159].

Виходячи з аналізу праць Ю. Т. Доліна та Є. М. Осіпової, можна дійти висновку, що так звані узагальнено-особові речення не мають своєї синтаксичної форми та своєї особливої структурної схеми, а тому не можуть бути визнані самостійним типом у розряді односкладних речень. Узагальнений сенс можуть мати різноманітні речення за своєю синтаксичною формою – як односкладні, так і

двоскладні. Таким чином, це не просто «розмитий» тип односкладних речень, а неіснуючий тип речення [109, с. 6; 197, с. 59].

3.5. Питання про безособові речення

Безособові речення привертали й привертають увагу вчених-філологів уже понад 200 років. Здавалося б, вони детально вивчені в найрізроманітніших аспектах: логіко-граматичному, семантичному, діяхронічному. Однак питання про їхню синтаксичну форму продовжує залишатись відкритим та дискусійним [110, с. 23].

У теоретичному осмисленні безособового речення є тенденція підведення його під загальну категорію граматичної двоскладності.

Слід зазначити, що теорія «номінативізму», тобто вчення про вираження граматичного підмета формою називного відмінка іменника, піддавалася критиці в російській граматиці ще в другій половині XIX століття в працях В. В. Новаковського, В. І. Классовського та інших російських лінгвістів. При цьому також стверджувалося, що підмет у російській мові може виражатися не тільки формою називного відмінка, але й формами непрямих відмінків [51, с. 270–271].

Зокрема В. В. Новаковський пропонував таке визначення безособового речення: «Безособове речення є таким, у якому підмет або міститься в присудку й визначається через розкладання останнього на іменник одного з ним кореня, або з подібним йому значенням і на дієслово, переважно *бути*, або у вигляді додатку стоїть при запереченні та кількісному числівнику в родовому відмінку, при безособовому дієслові в давальному, а при вираженні знаряддя – в орудному» [110, с. 33].

В. І. Классовський зазначає, що за наявності своїх синтаксичних норм та законів мова не може не зважати на логіку, тому він критикує теорію номінативізму. «Розумність та міцність цієї теорії, на думку В. І. Классовського, – сумнівні, ... безособові речення типу *Рассвetaет; Тошнит; Его убило громом* і т. п. складно вважати безпідметовими, ... тут залежність свою від природи ми висловлюємо

переважно за допомогою підметів невизначених або прихованих, так би мовити, субстанцією предиката» [154, с. 27–29].

Ідея «прихованого підмета» в реченні належала ще представникові логіко-граматичного напрямку Ф. І. Буслаєву, який уважав типовим для російської мови граматичним підметом закінчення дієслова, у тому числі й безособового. Він стверджував, що «в дієсловах безособових підмет не опущений, а міститься в присудку» [44, с. 285].

В «Общем курсе русской грамматики» В. О. Богородицький, не погоджуючись із поглядами Ф. І. Буслаєва, вказував, що «морфологічні частини слів існують лише в самому слові, а не окремо від нього» [272, с. 229].

В. В. Виноградов критично оцінював ту боротьбу з «номінативізмом» підмета, що в 60 – 70 рр. ХІХ ст. вели російські педагоги, і відмічав, що вона «велась під впливом загостреного бажання примирити граматичний різновид типів речень, особливо односкладних, із логіко-граматичним ученням про двочленну структуру судження» [51, с. 271].

У своєму дослідженні «О двусоставности предложения» В. Г. Адмоні стверджує, що в російських дієслівних реченнях типу *Світає* «двоскладність виражається в структурі одного слова, за допомогою його флексії,... а підмет представлений у реченні лише опосередковано – частиною присудка, його морфемою» [2, с. 144–148]. «Там, де виступає дієслово, – вважає В. Г. Адмоні, – там потрібен і підмет» [2, с. 169]. Стосовно речень типу *Красиво; Грустно; Весело; Голодно*, – то їхню граматичну двоскладність В. Г. Адмоні обґрунтовує таким чином: «Тією мірою, якою ці форми стикаються з короткими прикметниками середнього роду на -о, вони виступають морфологічно реченнями, у яких флексія на (-о) вказує на підмет, зазначений у контексті, у ситуації і зазвичай складний за своїм характером (речення *Красиво!* можна характеризувати як речення, у якому про якийсь предмет або явище йдеться як про красиве: *Как это красиво!*)» [2, с. 145].

Інші вчені-лінгвісти двоскладність російського безособового речення намагаються обґрунтувати, взявши на озброєння поняття нульового підмета [110, с. 25].

Є. О. Седельніков у статті «Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений» з приводу речень типу *Шумит; Стучит; Светает* пише, що «підмет набуває в цих безособових реченнях нульове вираження», тобто, на його думку, вони можуть бути представлені схемою: *нуль // стучит* [244, с. 77].

Підтримуючи ідеї Є. О. Седельнікова, М. В. Панов стверджує, що значущу відсутність (підмета) «слід розглядати як особливий показник, тому в реченнях із неозначено-особовою, узагальнено-особовою та безособовою формою дієслова необхідно визнати наявність підмета, вираженого нулем» [203, с. 107].

Німецький учений-славист Р. Ружичка у своїй статті «О трансформационном описании так называемых безличных предложений в современном русском литературном языке» намагається розкрити суть російських безособових речень методом трансформаційного аналізу: «Вихідним принципом трансформаційного опису є виявлення того, чи можна звести безособові речення до ядерного чи неядерного небезособового речення. Якщо це виявиться можливим, це безособове дієслово слід розглядати як трансформ небезособового речення з певною трансформаційною історією, тобто воно може бути й трансформом трансформу ядерного чи неядерного речення...при неможливості чи нецілеспрямованості розгляду цього безособового речення як трансформу небезособового треба припустити наявність безособових ядерних речень...Розгляд найбільш великих типів так званих безособових речень показує, що єдність безособових речень у трансформаційній граматиці зникає. Вони входять за своєю структурою до різних типів небезособових речень й належать до різних розділів породжувальної граматики [236, с. 22–31].

Чеський учений-славист М. Грєплє не погоджується з поглядами Р. Ружички; на його думку, «дві конструкції, що знаходяться з точки зору трансформаційної граматики у відношенні трансформації, тобто відносно ядерного речення та його трансформи, нерідко зі структурно-функціональної точки зору являють собою два різних типи речень, оскільки будова їхніх предикативних ядер різна й відповідає різним формулам речень» [104, с. 60].

Стосовно слов'янських мов, зазначає М. Греплі, односкладність / двоскладність як ознака простого речення «виявляється найбільш важливою, вона знаходить своє чітке відображення в оформленні предикативного ядра» [104, с. 61].

Польський учений-славист З. Клеменсевич допускає реальність існування підмета у формі родового відмінка, окрім називного, у слов'янських мовах [155, с. 88].

Підтримуючи погляди представників логіко-граматичного напрямку, О. М. Мухін у праці «Структура предложений и их модели» пише про «неприпустимість абсолютизації називного відмінка як показника підмета в російській та інших мовах» [187, с. 135].

Г. О. Золотова у своїй книзі «Очерк функционального синтаксиса...» переглядає погляди, що склались у традиційному російському синтаксисі під впливом ідей О. О. Шахматова щодо синтаксичної двоскладності / односкладності простого речення при порівнянні речень типу *Я пою; Мне поется; Смеркается* подає таку їхню інтерпретацію: «Якщо виходити з відсутності / наявності суб'єкта дії, стану, то перше й друге речення об'єднуються наявністю компонента, що позначає суб'єкт або особу, тобто за ознакою особи, і протиставляються третьому реченню, що повідомляє про стан, позбавлений суб'єкта в самій дійсності, а, отже, і в структурі речення» [124, с. 160].

Далі Г. О. Золотова відзначає: «Протиставлення називного відмінка суб'єкта непрямыми відмінками з тим самим синтаксичним значенням навряд чи може бути основою для поділу речень на особові й безособові, тому що називний відмінок – лише одна з форм у функціональному ряді позначень особи, суб'єкта стану, поєднання яких із тими чи іншими способами позначення стану семантично й конструктивно обумовлено» [124, с. 161].

Для порівняння автор наводить такі приклади:

Називний: Я веселюсь. Я в тревоге. Я нездоров.

Родовий: У меня (у него) простуда. У меня тоска.

Давальний: Мне весело. Мне тошно.

Знахідний: Меня тошнит. Меня лихорадит.

Орудний: Со мной (с ним) обморок.

«Синтаксичний характер усіх наведених форм, що позначають суб'єкт стану, визначається тим, що це некеровані форми, які не підлягають іншому слову в реченні, але ця форма є одним із двох організуючих і взаємообумовлених центрів відповідних моделей... Структурно-сміслова однорідність моделей, представлених наведеними прикладами, дозволяє визнати їх моделями особових двоскладних (або двокомпонентних) речень», – пояснює дослідниця [124, с. 161].

Разом із цим Г. О. Золотова констатує, що речення типу *Темно; Смеркається; Морозит; Морозно*, які «повідомляють про деякі явища природи, що сприймаються мовною свідомістю як безсуб'єктний стан, стан сам по собі, не пов'язаний ні з яким носієм, у російській мові принципово односкладні» [124, с. 160], і далі за Д. М. Овсяннико-Куликовським називає ці речення *абсолютно безособовими*.

У своїх подальших публікаціях із російського синтаксису, керуючись тезою про «принципову двоскладність російського речення» [128, с. 27], Г. О. Золотова конструкції типу *Темно; Смеркається; Морозит; Морозно; Светает; Метет* і т.ін. намагається осмислити вже зовсім по-іншому, – як речення так само двоскладні, тому що вони «приписують названий предикативний стан його носієві – середовищу, простору, місцю, яке оточує мовця та яке часто буває названо прийменниково-відмінковим або прислівниковим локативом» [131, с. 65].

Дослідниця доводить, що речення зазначеного типу «можуть опускати ім'я носія у випадку його надмірності (так само, як і речення з особовим підметом, порівняємо: *Мне больно – Больно; Всем весело – Весело*), зберігаючи його позицію та фіксовані засоби вираження; у такому випадку двоскладна модель постає в неповній мовленнєвій реалізації» [131, с. 67].

До критеріїв класифікації двоскладності безособових речень Г. О. Золотова відносить: а) поняття неномінативного підмета, «оскільки ім'я в давальному відмінку саме має особове значення та є першим необхідним компонентом моделі, до якого належить предикативна ознака другого компонента, або другий склад моделі: *Ему весело; Мне не здоровится*» [131, с. 67]; б) поняття стихійного каузатора

дії, вираженого формою орудного відмінка: *Ветром сорвало крышу; Грозой сломало дерево; Бурей унесло лодку*. [126, с. 17].

Досліджуючи концепцію синтаксичного нуля, І. О. Мельчук стверджує, що відсутність підмета в реченні – «це по суті і є нульова словоформа – підмет» [181, с. 351]. У реченнях типу *Улицу занесло песком; Глаза резало на свету*; вчений убачає «наявність нульового підмета нуля стихії», який «семантично порожній і необхідний лише для опису узгоджених форм присудка» [181, с. 358]. І. О. Мельчук констатує: «якщо в реченні є особове дієслово, то воно повинно з чимось погоджуватись, а це «щось» – завжди підмет, у тому числі виражений нульовою лексемою» [181, с. 359].

Наслідуючи погляди Р. Ружички й розглядаючи проблему речення в трактовці різноманітних граматичних напрямів, Л. С. Бархударов пояснює: «Стосовно так званих односкладних, або одночленних речень (існування яких є улюбленим аргументом противників теорії двочленності простого речення), то вони породжуються в ході подальших трансформацій, унаслідок яких певні елементи речення (частіш за все іменна група, тобто підмет) можуть при деяких обставинах підлягати при переході від глибинної структури до поверхневої «стиранню» або заміні нулем» [23, с. 97].

Французька дослідниця М. Гіро-Вебер захищає ідею двоскладності російського безособового речення у своїй статті «К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке». На думку автора, у реченнях типу *Мне хочется есть; Времени не хватает; Мне повезло* і та. ін. форма непрямого відмінка імені та неузгоджене дієслово-присудок поєднуються предикативним зв'язком, тому що вони створюють «предикативний мінімум речення» [77, с. 65]. Звідси виводиться поняття синтаксичного підмета, який визначається як «іменний компонент у будь-якому відмінку, здатний, поєднуючись із присудком предикативним зв'язком, утворювати за допомогою певної інтонації правильне й граматично достатнє мінімальне висловлювання» [77, с. 66].

Усі російські безособові речення М. Гіро-Вебер кваліфікує як двоскладні неузгоджені моделі. У вищезгаданій статті послідовно розглянуті такі структурно-семантичні моделі російського «безособового» речення (термінологія автора):

1. Екзистенціально-заперечна модель (типу *Надежды не оставалось; Русалок не существует; Его нет*).
2. Кількісна модель (типу *Времени не хватает; Нас было трое*).
3. Деміпасивна модель (типу *Ей весело; Мне было стыдно; Отцу нездоровится*).
4. Суб'єктно-об'єктна модель (типу *У него захватило дух; Его рвет; Меня разморило*).
5. Модель з орудним знаряддя дії (типу *Дорогу занесло снегом; Рабочего зацепило электропилой*).
6. Неузгоджена модель із локальним членом (типу *На площади пусто; На дворе темнеет; Из окна дует*).

Стосовно речень типу *Темнеет; Вьюжит*, то вони кваліфікуються як «редукований варіант двоскладної неузгодженої моделі з локальним значенням» [77, с. 72].

Синтаксичні ідеї Г. О. Золотової знайшли своє відображення в статті Г. П. Дручиніної «Какой синтаксис нужен школе?», а також у статті Г. П. Дручиніної та Н. К. Оніпенко «К вопросу об односоставном предложении».

Виступаючи на захист семантичного синтаксису й рекомендуючи запровадити його в шкільну граматику, у шкільну практику синтаксичного розбору за членами речення, Г. П. Дручиніна констатувала, що «в семантичному синтаксисі підметом вважається не ім'я в називному відмінку, а предметне ім'я, що позначає носія предикативної ознаки, незалежно від його форми ... Визнання можливості висловити підмет не тільки називним відмінком, але й іншими відмінковими формами, стало причиною нового вирішення питання про двоскладність та односкладність речень, – стверджує автор. – Разом з тим розширилося коло неповних речень, у яких підмет випущено, тому що він зрозумілий із контексту або

ситуації. Наприклад, такі речення, як *Светаёт; Душно; Дует* розглядаються як двоскладні, але неповні: у них випущено підмет, що називає місце, де здійснюється предикативна ознака» [111, с. 39].

Г. О. Волохіна та З. Д. Попова у своїй книзі «Синтаксические концепты русского простого предложения», спираючись на денотативний підхід при описі речень, включають односкладні безособові речення в ті самі групи, що й двоскладні, на підставі того, які типові ситуації дійсності вони змальовують, наприклад: *Буря звалила дерево – Бурею звалило дерево; Під ногами щось хруснуло – Під ногами хруснуло; Речі пахнуть парфумами – Від речей пахне парфумами* [58, с. 47].

На думку В. М. Бріцина, безособові речення з семантико-синтаксичного боку не є односкладними утвореннями; цей висновок він робить на основі тверджень І. І. Огієнка, який уважав, що речення *Руки йому відняло; Кудись його вхопило; Вже його понесло* в давнину не були безпідметовими, бо синтаксичні структури цього типу є відгомонам давніх вірувань у надприродну силу, передусім нечисту, тому речення спочатку були двоскладними, де підметом виступав компонент *лихо* (*лихе, зле, недобре, нечисте*). Деперсоніфікація міфологічного лиха (зла) та уособлення злих сил в образах чорта, біса, дідька та ін. позначається відповідним чином і на мовних одиницях. Маємо або двоскладні речення з конкретним демонічним суб'єктом, наприклад: *Взяв чорт як своє; Принесе біс кума, та не буде ложки; що дідько вхопить, того не пустить*, або ж двоскладні структури з узагальненим суб'єктом демонічного характеру, наприклад: *Чортове пір'я м'ясо занесло*. Евфемізація демонічного наймення різного роду субстантивами *лихий, куций, нечистий* сприяє збереженню синтаксичної двоскладності, наприклад: *Лихий попутав* [33, с. 92–93].

Дослідивши різноманітні погляди вчених-синтаксистів на теорію підмета в безособових односкладних реченнях, Ю. Т. Долін не погоджується з жодною з них. Так, на його думку, поняття морфологічного підмета є неприйнятним перш за все тому, що «підмет як головний член речення – це окреме слово, а дієслівна флексія – лише частина слова» [110, с. 31].

Саме поняття нульового підмета в синтаксичній теорії вчений вважає надуманим, адже це не відповідає самій мовній реальності. Ю. Т. Долін стверджує, що нульовим може бути тільки присудок, включаючи дієслівну зв'язку [110, с. 31–32].

Поняття неномінативного підмета так само, на думку Ю. Т. Доліна, є неприйнятним, бо дослідник вважає «його абсолютно граматично незалежним» [110, с. 35]. Отже, на думку синтаксиста, усі безособові речення є односкладними за їхньою синтаксичною формою, тому що в них немає й не може бути підмета в називному відмінку.

3.6. Питання про інфінітивні речення.

Питання синтаксичного статусу інфінітивних речень залишається дискусійним і дотепер. Але якщо ця дискусійність в останні десятиріччя минулого століття велась у межах їхньої синтаксичної односкладності, то починаючи з 60-х років минулого століття, деякі синтаксисти – прибічники ідеї двоскладності речення – намагалися інтерпретувати їх як двоскладні речення.

Є. О. Седельніков у своїй статті «Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений» зазначає: «Синтагматичний аналіз інфінітивних речень показує, що давальний суб'єкта в усіх випадках виконує за відношенням до інфінітива функцію ототожнення, а інфінітив за відношенням до давального суб'єкта – функцію розрізнення, тобто давальний суб'єкта та інфінітив є членами синтагми, що утворює речення, наприклад: *Быть* (функція розрізнення) // *грозе* (функція ототожнення)» [244, с. 18]. Далі автор статті стверджує, що «форма давального відмінка в цих реченнях від інфінітивів не залежать і ними не керується. Але всі вони виступають функціями ототожнення – членами синтагми, що утворюють речення, і тому з повною підставою можуть бути визнані підметами цих речень» [244, с. 19].

Оперуючи поняттями «прямого» й «непрямого» підмета, Є. О. Седельніков стверджує, що «багато моделей речень із прямим підметом трансформуються в моделі інфінітивних речень із непрямыми підметами, наприклад: *Будет зима – Быть зиме*» [244, с. 20].

У своїх роботах Г. О. Золотова переглядає «уявлення про безособовість інфінітивних речень». Дослідниця пише, що «ніяка дія не може відбуватися без діяча. Дія – це завжди функція дійової особи. На відміну від предикативів у особовій формі, суб'єкт яких виражений іменем у називному відмінку, суб'єкт дії-інфінітиву (потенційний або реальний) виражається іменем у давальному відмінку, наприклад: *Тебе не уйти сьогодні; Не обогнать тебе течення времени*. Речення з називним суб'єкта й давальним суб'єкта протиставляються не за ознакою особовість-безособовість (і ті й інші є особовими й двоскладними); а протиставляються за ознакою залежності-незалежності дії від волі суб'єкта; при суб'єкті в називному відмінку ознака незалежності від волі не маркована, а при суб'єкті в давальному – маркована» [126, с. 17–18].

3.7. Питання про генітивні речення

Питання генітивних речень у граматиці кваліфікується неоднозначно. У вузівських і шкільних підручниках генітивні речення, як правило, не тільки не виділяються в особливу групу, але й не згадуються при викладі теоретичного матеріалу з синтаксису українського та російського речення. Недостатньо їм приділено уваги й у спеціальній літературі [150, с. 200].

До числа вчених, що відносили генітивні речення до складу інших структурних типів односкладних речень, належать О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, О. С. Істрина, С. Г. Бархударов, О. М. Галкіна-Федорук, О. М. Гвоздев, О. Г. Руднев, Н. С. Валгіна, В. В. Бабайцева, І. П. Распопов, Н. Ю. Шведова, Є. М. Осіпова та інші.

О. О. Шахматов виділяв речення, головний член яких виражено тільки формою родового відмінка, в особливу групу іменних генітивних речень. Але речення, головний член яких представлений поєднанням кількісного прислівника, у позиції якого «використовуються деякі іменники», із родовим відмінком імені, О. О. Шахматов подає в розділі «Кількісно-іменні речення» та називає їх

односкладними безособовими, але двочленними, наприклад: *Перчихин уходит, махая рукой. Несколько минут тишины* (М. Горький) [288, с. 119].

На відміну від А. А. Шахматова, О. М. Пешковський генітивні конструкції розглядав як безособові речення. При цьому їхню безособовість він пов'язував передусім із категорією заперечення. Учений писав: «Речення ці є безособовими тільки при запереченні. При усуненні заперечення вони переходять в особові: *не було ні гроша – був гріш; не чулося ані звуку – чувся звук; не буде сліз і ворожнечі – будуть сльози і ворожнеча* і т. ін., причому на місці родового опиняється підмет ... Таким чином, – приходиться до висновку О. М. Пешковський, – відсутність підмета тут пов'язана саме з цим родовим, а сам родовий – із запереченням» [206, с. 365–366].

Його вчення знайшло своє відображення в працях Є. М. Галкіної-Федорук [110, с. 47]. Дискусійним, на її думку, є питання про синтаксичну форму присудка в заперечних генітивних конструкціях типу *В комнате ни души. На небе ни облачка*: «Особливим видом заперечних безособових речень є такі речення, у яких немає ні заперечного слова *немає*, ні дієслівної форми в ролі головного члена, але які містять у своєму складі іменник у формі родового відмінка (частіше – однини) й препозитивну заперечну частку *ні*. Таке речення означає повне заперечення наявності того, що названо іменником і має значення теперішнього часу» [102, с. 41–42].

Під впливом Граматики-54 автори вузівських навчальних посібників із російського синтаксису О. М. Гвоздєв, О. Г. Руднєв та інші генітивні синтаксичні конструкції (як стверджувальні, так і заперечні) також розглядали як один із різновидів безособових речень.

Дотримуючись поглядів О. М. Галкіної-Федорук, І. П. Распопов речення зі значенням кількісної характеристики існуючих предметів (*Ребят у нею было четверо; Всех мальчиков было пять; Цветов множество; Денег мало*) вважає аналогічними реченням із присудком, що виражений сполученням безособового дієслова, яке має при собі «кількісний атрибут» типу: *Людей остается кот*

наплакал (К. Симонов); *Тут карандашей развелось видимо-невидимо* (К. Паустовский) [230, с. 123–125].

Н. С. Валгіна, хоча й зараховувала генітивні речення в особливу групу односкладних речень, уважала, що речення, представлені поєднанням родового відмінка із заперечною часткою *ні*, «хоча б формально» зближуються з безособовими заперечними реченнями, тому що категорія заперечення – категорія присудкового плану, а родовий відмінок, що з'явився в цій позиції, є наслідком еліпсиса дієслова буття, наприклад: *И кругом ни звука*; порівняємо з: *Не было ни огня*; *Нет ни огня* [45, с. 190].

Підтримуючи погляди авторів Грамматики-74, В. В. Бабайцева відносить генітивні речення до безособових; дослідниця стверджує, що конструкції «з еліпсисом дієслова буття» типу *Ні шереху, ні звуку* можна віднести до особливої групи односкладних буттєвих речень із нульовим присудком та непрямим додатком, що виконує функцію структурно обов'язкового другорядного члена речення, який виражає логічний суб'єкт [15, с. 82–83].

Еволюція поглядів Н. Ю. Шведової на генітивні речення спонукала вчену до переосмислення трактування вищезгаданих речень. Якщо в попередніх своїх роботах вона відносила їх до односкладних речень іменного класу, то вже в Грамматиці-80 Н. Ю. Шведова структурну схему N_2 (*Народу! Цветов! Разговоров!*) описує в розділі однокомпонентних схем іменного класу. Структурна схема з кількісним детермінантом $Adv_{\text{quantit}} (N_{1\text{quantit}}) - N_2$ (*Много дел; Мало времени; Довольно неприятностей*) віднесена до невідметово-присудкових двокомпонентних зі значенням «відношення між суб'єктом та його предикативною ознакою – існуванням у деякій кількості» [237, с. 96], це дозволяє дійти висновку, що Н. Ю. Шведова ту синтаксичну одиницю, що позначається родовим, визнає суб'єктом, а сам родовий – суб'єктивом без уведення цієї термінології, лексема ж з кількісною семантикою означає предикативну ознаку, предикат «кількість», тобто є предикативом [150, с. 204].

Продовжуючи займатися вивченням проблематики односкладного речення в російському синтаксисі, В. В. Бабайцева генітивні речення з кількісною

характеристикою буттєво-стверджувальних предметів зараховує до номінативних речень особливого кількісно-оціночного типу й вказує на те, що головним членом таких речень є кількісно-іменне сполучення, у якому залежний іменник називає предмет мовлення, а за допомогою займенника-числівника *скільки (стільки)*, часток та інтонації виражається кількісна оцінка, що підкреслює їхню співвіднесеність із двоскладними реченнями, наприклад: *Сколько тут было кудрявых берёз!* (Н. Некрасов) [17, с. 388–389].

На думку А. П. Загнітка, генітивні, як і номінативні речення, належать до односкладних речень іменного типу, але їхній статус як односкладних є сумнівним, оскільки вони здебільшого є ситуативно й прагматично мотивованими і їхній зміст стає зрозумілим тільки при врахуванні мовленнєвого та немовленнєвого контексту. А це дає підстави стверджувати варіантно-мовленнєвий вияв двоскладних речень у формі генітивних конструкцій [118, с. 525].

Проаналізувавши праці багатьох учених-синтаксистів про позицію генітивного односкладного речення в синтаксичній науці, Ю. Т. Долін робить висновок, що, «як і у випадку з інфінітивними конструкціями, знову спостерігаємо відмову багатьма вченими-синтаксистами при побудові системи односкладних речень у російській мові від єдиного – синтаксичного принципу. При цьому на перший план висувається то спосіб морфологічного вираження головного члена в генітивних конструкціях, то характерні особливості їхньої семантичної структури. Водночас при цьому не враховується найголовніше, – те, що при визначенні синтаксичного статусу цих конструкцій основним чинником є їхня абсолютна безпідметовість, що й характеризує всі структурні різновиди безособових речень – самого «строкатого» типу односкладних речень у російській мові». Всі ж інші фактори, на думку Ю. Т. Доліна, носять лише частковий характер. Так звані генітивні речення за своєю синтаксичною формою є односкладними безособовими реченнями, незважаючи на специфіку структури, семантики та функціонування [110, с. 48].

3.8. Питання про вокативні речення

У синтаксичній літературі не існує єдиного погляду на вокативні речення, і зазначений тип висловлювань знаходить різні синтаксичні тлумачення.

Погляди синтаксистів, які розглядають вокативні речення як окремий тип односкладних речень, представлено нами в другому розділі (див. 2.8). Нижче ми проаналізуємо концепції вчених, які вважають їх різновидом номінативного речення і відносять до нечленованих речень або не вважають їх реченнями взагалі (О. Г. Руднєв, В. Г. Адмоні, О. М. Гвоздєв, Ю. Т. Долін та ін.).

О. М. Пєшковський вважав, що звертання не може утворювати окремого речення. Більш того, «звертання не входить до складу речення, тобто не є його членом» [206, с.404–408]. Отже, О. М. Пєшковський виносив звертання за межі синтаксису.

На думку В. Г. Адмоні, на відміну від номінативних речень, у вокативному реченні його структурний компонент – звертання – «не повідомляє чогось про щось, а посідає особливе місце в процесі мовного повідомлення, служить встановленню зв'язку між мовцем і тим, до кого спрямоване мовлення» [2, с. 152].

На відміну від О. О. Шахматова, О. Г. Руднєв називає такі речення *вокативними номінативними*, тому що вони, «на відміну від звичайних звернень, не включають в себе предикативного відношення до адресата мовця», наприклад: *Мать просит дочь налить ей чашку кофе, несмотря на категорическое запрещение врача. – Мамаша... – произнесла Полина полуукоризненным, полуюмоляющим голосом* (А. Ф. Писемский) [234, с. 48].

Нетиповими односкладними конструкціями вокативні речення вважає В. В. Бабайцева. Вона стверджує, що головний член вокативних речень не можна кваліфікувати ні як підмет, ні як присудок, хоча й вказує на його здатність називатися іншими членами, що й визначає потенційну здатність вокативних речень до еволюційного переходу в розряд нечленованих слів-речень при втраті лексичної значущості іменників. Ускладнені вираженням нерозчленованої думки, почуття,

волевиявлення, вони, на думку В. В. Бабайцевої, близькі до вигуків речень [15, с. 154–158].

О. М. Гвоздєв відносить зазначені конструкції до розряду нечленованих вигуків речень, що «виражають емоційні реакції й спонукання, але вони характеризуються наявністю синтаксичної структури – для них є обов'язковою форма називного відмінка. Із цього боку вони примикають до звертань, але на відміну від останніх, становлять, більш складний зміст [72, с. 187–188].

Наголошує на самотності вокативних конструкцій лише на комунікативному рівні І. І. Слинко; він пропонує свій термін для позначення таких конструкцій – «кличні комунікати», що становлять «...не справжнє речення, а особливий засіб зв'язку з вказівкою на адресата мовлення» [251, с. 407].

Відзначає особливий характер речень-звертань М. В. Мірченко, він вважає їх «перехідними між односкладними, нечленованими та номінативними» [185, с. 58].

Ю. Т. Долін погоджується з поглядом О. М. Гвоздєва на вокативні речення й відносить їх до нечленованих речень, бо за структурно-семантичними якостями «так звані вокативні речення не вписуються в систему односкладних речень російської мови» [110, с. 74]. Підтверджуючи свої думки, Ю. Т. Долін наводить слова зі статті О. С. Попова: «На наш погляд, більш правильним буде кваліфікувати вокативні речення як синтаксично нечленовані речення в сучасній російській мові. Як відомо, у російській синтаксичній традиції досить міцно закріпилася думка, що звертання – це особлива синтаксична категорія; слова, граматично не пов'язані з членами речення. У таких реченнях «немає чітких показників модальності й часу» [110, с. 75].

У зарубіжній лінгвістиці вокатив був предметом багатьох досліджень, але до цього часу не існує єдиного, загальновизнаного розуміння цього терміна. Спочатку вокатив (звертання) розглядався як стилістичне явище, як фігура поетичного синтаксису.

На думку англійського лінгвіста Г. О. Керм, звертання виділяється особливою інтонацією та відокремленим положенням у реченні, воно має зв'язок із думкою, але не має ніякого відношення до граматичної структури [319, с. 42; 318, с. 42].

У своїх дослідженнях Г. Ліч відносить вокативи до периферійних елементів речення [332, с. 84].

Розглядаючи буттєві номінативні речення як ядерні, К. І. Юревич стверджує, що вокативні речення не мають предикативності й, отже, не можуть бути віднесені до номінативних речень [305, с. 10].

На думку Д. Крістла, вокатив – це вільний елемент, який може бути доданий до речення або видалений із нього, не змінюючи при цьому його конструкції [347, с. 220].

Чеські лінгвісти Й. Бауер та М. Грєплє включують речення з окличним відмінком до складу вигуківих речень, але також зазначають, що вони знаходяться на межі між називними та вигуківими реченнями [311, с. 47].

3.9. Питання про номінативні речення

Питання синтаксичної форми номінативного речення та його синтаксичного статусу є найбільш дискусійним у теорії односкладного речення.

Як представник логіко-граматичного напрямку, Ф. І. Буслаєв був прихильником двоскладної структури російського речення. В «Исторической грамматике русского языка» він зазначав, що в російській мові «не існує жодного речення, яке б складалося тільки з підмета. Іменникове дієслово *є* позначає особу, час та стан. Воно (дієслово) переконливе, і немає причини давати йому іншу назву, ніж присудок; він може бути випущеним згідно з ученням про опущення різних членів речення» [44, с. 258].

К. С. Аксаков не погоджується з точкою зору Ф. І. Буслаєва про можливе випущення передбачуваного дієслова *є* в номінативних реченнях. К. С. Аксаков говорить про самодостатність називного відмінка в позначенні речі своїм іменем: «Для чого тут випускати: *є*? Якщо дієслово *є* тут мається на увазі, то, мабуть, настільки, наскільки при кожному предметі мається на увазі буття; але ідея *буття* включається тут у саме розуміння предмета, не виділяється з нього; отже, вислів *мається на увазі*, у цьому випадку, буде невірним». «Це все одно, – продовжує він

свою думку, – якби визирнувши у вікно та побачивши дощ, що падає, ви сказали просто: *дощ*. Що? Мається на увазі тут дієслово *є* чи ні? Ми вважаємо, що ні. Це просто назва речі своїм іменем. – Про вчорашній день (про минуле) ви можете й повинні використати дієслово *й* скажете: *був дощ*; про завтрашній (про майбутнє): *буде дощ*, тому що тут ви не просто називаєте предмет своїм іменем – бо самого предмета немає перед вами, – а хочете вказати на відношення існування предмета до тієї хвилини, у якій ви знаходитесь: ви в одному випадку *пригадуєте*, а в іншому – *уявляєте* його. Дієслово тут, вочевидь, стає необхідним», – робить він висновок [б, с. 538–539].

Вважаю номінативні структури секундарним типом реченнєвої структури О. О. Потєбня, він ставив їх в один ряд із такими, що не містять у собі називного відмінка іменника, наприклад: *Убито! Проби! Цабе!*, бо вони всі «перебувають у залежності від теперішньої будови мови, пояснюються цією будовою, як її частини, разом з нею мають передумовою тривалий розвиток мови» [218, с. 79], і пропуск дієслова в цьому випадку «передбачається самим собою» [118, с. 525].

Підходячи до речення як вираження психологічного судження в мовленні, Ф. Ф. Фортунатов номінативні речення вважав неповними, а словоформу, що їх утворює, також називав присудком [280, с. 450].

Починаючи з 60-х рр. ХХ ст., у зв'язку з появою парадигматичної теорії в російському синтаксисі, багато учених-синтаксистів, взявши на озброєння ідею синтаксичного нуля, почали переглядати питання про синтаксичну форму номінативного речення [110, с. 55].

Слід зазначити, що в русистиці вперше це питання було поставлено на сторінках журналу «Филологические науки» в статті Є. О. Сєдєльнікова «Структура простого предложения с точки зрения синтагматических и парадигматических отношений».

Розглядаючи номінативне речення не ізольовано, не само по собі, як було прийнято в російській синтаксичній традиції, а в складі синтаксичної парадигми, як її первинного члена (*Холод – Был холод – Будет холод – Был бы холод – Пусть будет холод*), автор статті робить теоретичний висновок, що у «формі теперішнього

часу речення *Был холод* той член синтагми, що утворює речення, і виконує функцію розрізнення (присудок), виражений нулем: *Холод*». «Це можливо тому, – аргументує Є. О. Седельніков, – що в інших формах, які протиставлені в парадигматичних рядах зазначеній формі речення, 0-член отримує словесне вираження. *Холод – Был холод – Будет холод – Был бы холод – Пусть будет холод* – це різні форми одного речення, які представляють ту саму модель. Отже, номінативні речення не можуть розглядатися як односкладні». При цьому автор статті кваліфікує їх як речення двоскладні з нульовою формою дієслівного присудка *є*, показника теперішнього часу [244, с. 73].

Ця ідея знайшла своє відбиття в лінгвістичному нарисі М. В. Панова «Русский язык». Розглядаючи речення *Была теплая, ясная ночь – Теплая, ясная ночь*, він стверджує, що в основі речення лежить предикативне сполучення «іменник у називному відмінку + відмінювана форма дієслова» [203, с. 107].

Прихильниками ідеї структурно-граматичної двоскладності російського номінативного речення були такі вчені-русисти, як В. О. Іцкович, О. С. Попов, Є. М. Ширяєв та ін.

В. О. Іцкович цілком логічно міркує: «Звернемося до речень типу *Теплая летняя ночь*, єдиним головним членом яких вважають називний відмінок іменника. Такі речення належать до односкладних. Чи це так? Чи справді в них тільки один склад? Побудуємо парадигму номінативного речення: *День – Был день – Будет день – Был бы день – Пусть будет день*. Парадигма номінативного речення, як легко помітити, принципово відрізняється від парадигми безособових речень, у яких усі форми – односкладні речення. У парадигмі речення *День* усі форми (крім вихідної) – двоскладні речення. А якщо всі форми двоскладні (у всіх формах *є* й підмет *День*, і присудок – форма дієслова *бути*), то це означає, що й форма теперішнього часу містить присудок – нульову форму дієслова *бути*». На його думку, «так звані номінативні речення – це форма теперішнього часу таких двоскладних речень, у яких тільки дієслово *бути* не поширене іншими словами [157, с. 138].

О. С. Попов у своїй монографії «Подлежащее и сказуемое в структуре простого предложения современного русского литературного языка» також визнає,

що традиційні російські номінативні речення «слід вважати, з урахуванням парадигматичних відносин, двоскладними реченнями з нульовим присудком» [214, с. 107–108].

Поняття нульового дієслова зустрічаємо в книзі Н. Д. Арутюнової та Є. М. Ширяєва «Русское предложение: Бытийный тип (структура и значения)» [14, с. 27]. Номінативні речення, на їхню думку, не є особливим типом односкладного речення, а є звичайними двоскладними реченнями з нульовою формою буттєвого дієслова-присудка. Нульова форма буттєвого дієслова-присудка передає значення теперішнього часу дійсного способу. Як і будь-які речення з нульовою формою дієслова, номінативні речення включаються до системи речень зі словесно вираженими формами дієслова: *Лето – Было лето – Будет лето – Было бы лето*. Іменник у називному відмінку в номінативному реченні – підмет» [239, с. 209].

Слід зазначити, що ідея нульової форми дієслівного присудка стосовно російських номінативних речень була взята на озброєння й авторами празької Академічної «Русской грамматики», у якій читаємо: «Особливий різновид двоскладного двокомпонентного речення в російській мові становлять речення, у яких V_f реалізується в усіх формах, за винятком форми теперішнього часу, яка представлена в нульовому вигляді» [238, с. 686].

Всі дослідники російського номінативного речення погоджуються з думкою, що ці речення слугують для вираження значення теперішнього часу якогось явища чи предмета. Як зазначає, наприклад, Г. О. Золотова, наслідуючи погляди О. М. Пешковського, у статті «О взаимодействии лексики и грамматики в подклассах существительных», «теперішній час номінативних речень пояснюється тим, що це точка перетину буття предмета й сприйняття його в «теперішній момент» спостерігачем» [123, с. 89].

Не погоджуючись із поглядами тих учених, які засобом вираження предикативності в номінативному реченні вважають особливу предикативну інтонацію, С. О. Шубік у своїй статті «Категория бытийности как отличительный признак предложения» зазначає, що «помітну роль у вираженні категорії буттєвості відіграє інтонація, але не сама по собі, а в поєднанні з іншими граматичними

формами» (у даному випадку – у поєднанні з нульовою формою дієслівного присудка *є*) [301, с. 180].

Окремі дослідники російського речення навіть схильні вважати, що саме поняття граматичної предикативності взагалі не можна застосовувати до номінативного речення. Зокрема таку точку зору, , зустрічаємо в статті Н. П. Зотової «К вопросу о природе номинативного предложения». «Номінативне речення, – пише дослідниця, – уособлює динаміку, процес, що позначається в мовленні дієсловом. Проте в зазначеному реченні є динаміка, але відсутня предикація» [134, с. 12].

В. С. Юрченко, усупереч іншим ученим, приходять до повного заперечення мовного статусу номінативних речень. Він пише: «До односкладних речень мови (*langue*), перш за все до таких, як безособові (*Светает рано. На улице тепло*), доволіно «підмішувалося» односкладне речення мови-мовлення, а саме – номінативне (*Зима*)» [306, с. 103–104]. На думку вченого, номінативне речення – це суто мовленнєва, а не мовна одиниця, тому що воно «утворюється на рівні мовлення» [306, с. 171]. Тим самим лінгвіст дає зрозуміти, що номінативне речення – це речення неповноцінне, немов «другого гатунку» [110, с. 64].

Суперечливу позицію щодо синтаксичної форми номінативного речення посідає В. В. Бабайцева. З одного боку, полемізуючи з Є. О. Седельниковим, вона зазначає, що підметова роль іменника не може бути переконливою підставою для виключення номінативного речення з числа односкладних (див. розділ 2.9). А з іншого боку, автор визнає, що «буттєві номінативні речення є підметовими реченнями з нульовим присудком». [15, с. 128].

У монографії О. С. Попова щодо сумніву В. В. Бабайцевої про наявність номінативних речень із конкретно-предметним підметом (типу *Казанский вокзал*), можна знайти логічні зауваження: «Парадигматичні зв'язки деяких номінативних речень (маються на увазі речення типу *Фонарь. Станция. Вокзал.*), можливі в системі мови, відкриваються системою, не реалізуються на рівні норми, що не перешкоджає розгляду їх як речень із нульовим присудком (пор.: *Фонарь – Был фонарь – Будет фонарь*)» [214, с. 108].

Суперечливу позицію посідає й автор новітньої публікації «Место номинативных предложений в системе синтаксических единиц языка» Т. С. Кулятіна. «Номінативні речення, – пише вона, – є особливим функціональним видом буттєвих речень. Їхня особливість полягає в тому, що при наявності всіх облігаторних позицій заповнюється тільки позиція суб'єкта». «Позиція буттєвого предиката не заміщена, – продовжує свої міркування автор, – це пояснюється тим, що, як і будь-яке інше речення, буттєве речення може бути неповним. Наприклад, може бути відсутнім присудок, що й відбувається в номінативних реченнях. Крім того, відсутність дієслова «бути» (основного екзистенціального предиката) в теперішньому часі є нормою для російської мови, але при зміні цих речень щодо категорії часу з'являється дієслово: *Мороз; Был мороз* – і т. п.» [166, с. 79–80].

Із цього приводу Ю. Т. Долін зауважує: «Якщо визнати номінативне речення неповним, з точки зору елементарної логіки, – то воно за своєю синтаксичною формою є двоскладним, а не односкладним, як вважає Т. С. Кулятіна». На його думку, «поява» дієслова-присудка в минулому та майбутньому часі в синтаксичній парадигмі цього речення й відбувається тому, що в теперішньому часі це дієслово-присудок (є) теж присутнє тільки у своїй нульовій формі [110, с. 62].

Слід зазначити, що Ю. Т. Долін є прихильником теорії нульового присудка в номінативному реченні, із приводу чого він пише у своїй монографії: «нульова форма дієслівного присудка в граматичній структурі номінативного речення і є носієм його предикативності; ... якщо номінативне речення містить підмет і присудок (нехай і в нульовій формі), тобто обидва головних члени, то його при цьому ніяк не можна кваліфікувати як односкладне. А аргумент про те, що в наведеному реченні словесно виражений лише один головний член (підмет), на наш погляд, не відіграє суттєвої ролі» [110, с. 58–61].

Так звані *предметні* номінативні речення поряд із власне буттєвими номінативними реченнями розглядаються як двоскладні з нульовим дієслівним присудком: *Ночь, улица, фонарь, аптека* [110, с. 62–63].

Номінативно-вказівні речення, на думку О. Б. Сиротиніної та інших учених-русистів, слід взагалі виключити зі складу номінативних речень на тій підставі, що в «них немає буттєвості, неможлива парадигма, вони прикуті до ситуації [247, с. 82].

Дотримуючись протилежної токи зору, деякі лінгвісти кваліфікують номінативно-вказівні речення як речення двоскладні з нульовою формою дієслівного присудка на підставі їхнього можливого розташування в одній синтагматичній низці з власне буттєвими номінативними реченнями, наприклад: «*Вот и лес. Тень и тишина*» (Тургенев. Лес и степь) [110, с. 63–64].

Розглядаючи питання синтаксичного статусу номінативних речень, не можна не звернутися до хрестоматійного вірша А. Фета «Шепот, робкое дыханье». Свою статтю «Фет «бездієслівний» М. Л. Гаспаров присвятив аналізу зазначеного вірша [71, с. 203].

Полімізуючи з М. Л. Гаспаровим, Є. М. Ширяєв та Ю. Т. Долін, наслідуючи твердження Д. М. Овсянико-Куликовського, зазначають, що, незважаючи на зовнішню відсутність дієслівних присудків, «вони читачем розумово відчуваються. Це був перший крок до осмислення синтаксичної двоскладності тих «бездієслівних» номінативних одиниць, із яких складається вірш А. Фета. Із позиції синтаксичного нуля в структурі цих номінативних одиниць, А. Фет, виявляється, зовсім не «бездієслівний» [110, с. 65].

Синтаксична кваліфікація речень типу *Была зима; На улице тишина* пов'язана також із теорією номінативного речення.

Ще О. О. Шахматов у «Синтаксисе русского языка» з приводу речення *Была зима* зазначав: «щодо таких речень, як *была зима, будет мороз*, то вони повинні бути визнані реченнями двоскладними: *зима, мороз* – підмети, *была, будет* – присудки» [110, с. 65].

Автори Академічної граматики російської мови 1954 року В. В. Виноградов та Є. С. Істрина розглядають зазначені речення як двоскладні за їхньою синтаксичною формою.

Н. Ю. Шведова в «Теоретических основах построения описательной грамматики современного русского литературного языка», використовуючи поняття

змішаної парадигми, пише: «До речень зі змішаною повною парадигмою відносяться всі так звані номінативні речення. У формі теперішнього індикатива ці речення виступають як вихідний член парадигми; у формах минулого й майбутнього часу ірреальних способів у ролі членів парадигми тут виступають двоскладні речення з формою дієслова *бути* в ролі присудка: *Зима – Была зима – Будет зима*» [290, с. 51].

Пізніше Н. Ю. Шведова переглянула свою позицію щодо змішаної парадигми номінативного речення (Грамматика-70). Вона трактує її як звичайну (тобто не змішану), і речення типу *Была зима, Будет зима* трактує як односкладні за їхньою синтаксичною формою [103, с. 560]. Такої ж думки дотримується й Н. Д. Арутюнова.

Захищає шахматівський підхід із зазначеного питання І. О. Попова у своїй статті «О «двусоставности» номинативных предложений». На її думку, речення типу *Была зима; Была ночь* – це «двоскладна форма речення» [215, с. 179].

Ю. Т. Долін не погоджується з підходом Н. Ю. Шведової та Н. Д. Арутюнової й зауважує, що «це не співвідноситься з самою мовною реальністю, тому що в цих реченнях дієслівні форми *был, будет* є повноцінними дієсловами буття, а не дієслівною зв'язкою. У цих реченнях, – зазначав учений, «*был, будет* – присудки, причому дієслово означає наявність у минулому або майбутньому» [288, с. 51]. «Не можна погодитись із тим, що обидва ці речення (*Был мороз* та *Было морозно*) за своєю синтаксичною формою є тотожними, а саме – односкладними, погодитись з тим, що дієслівні форми *был* та *было* в них виконують цілком однакову функцію, що дорівнює функції морфем минулого часу – *л* – (як у реченні *Морозило*). При цьому слід ураховувати той факт, що в першому прикладі (*Был мороз*) дієслівна форма *Был*, являючись самостійним присудком двоскладного речення й, узгоджуючись при цьому з підметом, здатна формозмінюватися, тобто бути використаною й у чоловічому, і в жіночому, і в середньому роді, а також у формі множини (залежно від морфологічного оформлення підмета). Порівняємо: *Был мороз; Была зима; Было лето; Были сумерки*. У другому ж прикладі (*Было морозно*) його перший компонент *было*, як складена частина присудка односкладного безособового речення, здатності

формозмінюватися не має. Отже, на думку автора, немає вагомих підстав для перегляду синтаксичного статусу речень типу *Была зима; Будет зима* як речень двоскладних за своєю синтаксичною формою [110, с. 69].

Щодо синтаксичної структури речень типу *На улице тишина*, то, як зазначено в другому розділі нашого дослідження, багато вчених-лінгвістів визнають їх односкладними за синтаксичною формою.

О. К. Федоров не погоджується з авторами Граматики-70 та О. П. Лекантом і вважає подібні речення двоскладними. Із приводу речення *В лесу тишина* він зазначає: «Структура самого речення – наявність обставини місця *в лесу* – підказує відсутній присудок, який можливо ввести: *В лесу стоит тишина*. Отже, цей відсутній присудок є структурно необхідним, тому що від нього залежить і йому підпорядковується обставина місця» [275, с. 133].

Розглядати речення типу *На улице тишина* як різновид односкладного номінативного речення – значить, ізолювати їх від інших членів синтаксичної парадигми: *На улице была тишина – На улице будет тишина – на улице была бы тишина*. Якщо компоненти цієї парадигми вважати двоскладними синтаксичними структурами, то й речення типу *На улице тишина* є двоскладними за їхньою синтаксичною формою, – із нульовою формою присудка [110, с. 70].

Аналізуючи речення типу *Ранняя весна*, А. П. Загнітко робить висновок, що його можна тлумачити по-різному: воно може розглядатись і як двоскладне (підмет виражений називним відмінком іменника *весна*, а присудок є іменним складеним із нульовою формою дієслова *бути* в теперішньому часі дійсного способу та власне-предикативною іменною формою *ранняя*, що виражена якісним прикметником у називному відмінку), і як оцінно-буттєве номінативне односкладне речення. Їхнє тлумачення значною мірою визначається відповідним типом актуалізувальної інформації. При кваліфікації *ранняя* як реми, слідом за логіко-мотивованим підходом, на думку автора, цілком мотивованим є розгляд речення *Ранняя весна* як двоскладного [118, с. 537].

А. П. Загнітко розрізняє поширені та непоширені номінативні речення. У поширених реченнях наявні другорядні члени речення, – переважно це узгоджене

або неузгоджене означення, яке може бути препозитивним або постпозитивним, наприклад: *Замерзлий полустанок...Ліс...і знову полем бреду я...* (М. Рильський); *Сосни високі. Серпень. Спекса. Все горить яскравим сонця променем* (Є. Летюк). Переважно речення з постпозицією означення відносять до двоскладних [118, с. 538].

3.10. Питання про конструкції, що за формою збігаються з номінативними реченнями

Багато вчених-лінгвістів справедливо вважають, що не кожний номінатив слід кваліфікувати як номінативне речення. Номінативні речення слід відрізнити від конструкцій, що формально збігаються з номінативними реченнями, але не є такими. Ці конструкції представлені називним відмінком, який не формує структурної схеми речення та не є її компонентом [150, с. 255].

3.10.1. Питання про власне-називні речення. Не всі лінгвісти визнають окремим типом речень конструкції, що представляють собою різні назви.

О. О. Шахматов не надавав словам-назвам статусу речення. Автори Граматики-70 та Граматики-80, а також академічного видання «Граматики русского языка» не згадують їх, описуючи структурні схеми простого речення, а відносять до конструкцій, що за формою співпадають із номінативними реченнями, але не є ними [101, с. 70].

Із приводу цих структур О. М. Гвоздев писав: «Не є реченнями різного роду назви, що розташовані на вивісках; вони є простими назвами установ, а не висловлюваннями про них» [72, с. 99].

Не вважає слова-назви номінативними реченнями Н. Ю. Шведова, розробляючи цю тему, вона вказує, що функцію називання виконують також оголошення про наявність якого-небудь товару, які вимовляються частіше з окличною інтонацією, наприклад: – *Раки! Раки!*; – *Мидии! Мидии!*; – *Бычки! Бычки!* (А. Грин) [103, с. 71].

Аналогічний підхід і в Н. С. Валгиної. «До номінативних речень, – пише вона, – не належать різні назви, вивіски і т. ін. Вони мають форму називного відмінка, і несуть у собі функцію назви без значення буття» [45, с. 192].

Подібні твердження висловлювала й В. І. Казаріна: «найменування, які являють собою слова або словосполучення з номінативною функцією, не можна відносити до номінативних речень, тому що вони позбавлені конститутивної ознаки номінативного речення – буттєвості. Називний назви позбавлений і таких основних ознак речення, як категорії предикативності, модальності, часу й особи. Позбавлені основних ознак речення, ці конструкції не можуть виконувати комунікативну функцію й бути реченнями» [150, с. 255]. Але разом із цим вона пише, що «не можна не погодитися з тим, що, не будучи реченнями, слова-назви виконують у мові певну функцію, яка полягає в здатності висловити натяк на зміст або стисле вираження змісту тексту, того, що підлягає номінуванню» [150, с. 258].

3.10.2. Питання про номінативний теми. Питання синтаксичного статусу *номінативного теми* або *називного представлення* викликає велику зацікавленість у лінгвістичних колах. Як відзначалось у другому розділі нашого дослідження (див. 2.10.2), цілий ряд учених відносить зазначену конструкцію до номінативних речень. Але такі науковці, як О. М. Пешковський, Є. М. Галкіна-Федорук, О. С. Попов, З. К. Тарланов, П. С. Дудик, Л. О. Кадомцева, М. М. Шанський, вважають їх особливим типом двочленних (сегментованих) побудов.

Уперше називний представлення був виділений О. М. Пешковским, який охарактеризував його як слово або словосполучення, що не утворює ні речення, ні його частин [206, с. 158]. На думку вченого, у конструкціях із називним уявлення думка немов підноситься «у два прийоми: спочатку виставляється напоказ ізольований предмет, і слухачам тільки відомо, що про цей предмет зараз буде щось сказано і що поки цей предмет слід спостерігати; у наступний момент висловлюється сама думка» [206, с. 360]. Також учений підкреслює, що називний уявлення «схильний переходити в «словесний» називний, тобто нагадування не стільки про предмет, скільки про слово, що його позначає [206, с. 175].

Досліджуючи зазначені конструкції, О. С. Попов упевнений, що в називного представлення «немає категорії модальності, часу та особи», але його функціональна призначеність дозволила вченому запропонувати новий термін «називний теми» [210, с. 12].

У більш пізній своїй праці О. С. Попов пише: «Поява називного представлення є наслідком сегментування синтаксичної конструкції, яка полягає у виділенні, однаково сильному, але експресивно й логічно нерівноправному, двох членів конструкції – *теми*: початкового, поданого, бази повідомлення – *приводу*: нового, предиката, реми [213, с. 252]. Далі автор зазначає, що наявність препозитивного називного представлення в тексті прямо пов'язана з актуальним членуванням мови: «винесення» найменування теми повідомлення в препозицію стосовно вислову зосереджує увагу на ній, логічно виділяє, актуалізує її, готує слухача до сприйняття реми, тобто найбільш важливого елемента висловлювання [213, с. 252].

За характеристикою Ш. Баллі, така «тема створює атмосферу напруженості; вона вимагає вираження приводу, який здобуває своє значення завдяки такій підготовці» [19, с. 80].

До ізольованих утворень, що властиві розмовній мові, відносить зазначені конструкції Н. Ю. Шведова. «Ізольовані номінативи – це слова в називному відмінку, а також іменні словосполучення з головним словом у формі називного відмінка. Оскільки ізольовані номінативи не мають ознак речення (вони позбавлені значення буття та інтонаційної завершеності; окремо взяті, вони не виконують комунікативної функції, що властива номінативним реченням), вони існують тільки в складі синтаксичних цілих, тобто завжди стоять поряд з іншим реченням, зв'язуючись із ним логічно та інтонаційно. Однак, не існуючи самостійно, а тільки поряд з іншим реченням, вони зберігають, незалежно від будови цього речення, свою власну форму незмінною. Такі побудови відносяться або до наступного за ним речення, або до речення, що стоїть попереду. Таким чином, можна розрізнити препозитивні номінативи та номінативи постпозитивні. Формально вони схожі, а функціонально – різні» [291, с. 67].

І. П. Распопов називний представлення вважав похідною від речення семантико-синтаксичною величиною, «що зберігає роль його своєрідного сателіту» [229, с. 237].

Підкреслював суперечливий вимір номінативного теми то як реченнєвий, то як нереченнєвий П. С. Дудик [262, с. 261–262].

Порівнюючи інтонацію називного представлення з інтонацією номінативного речення, І. Н. Войтицька відзначає для номінативних речень інтонацію зі зниженням тону наприкінці. Це утворює уявлення закінченості думки, і в уяві читача вимальовується окреслена картина, а називний представлення вимовляється з підвищенням тону наприкінці. Наслідком такої інтонації є відтінок недовомовленості, роздумів. Після такого називного утворюється глибока пауза, що сприяє оформленню мовцем подальшого висловлювання [57, с. 42].

Не вважає називний представлення реченням Л. Є. Майорова; вона вказує на функціональну неоднорідність конструкцій, які підводяться під загальний термін «називний представлення» й поділяє їх на дві групи, що розрізняються функціонально, лексичним наповненням, інтонацією та оформленням у тексті:

1. Для конструкцій, що належать до цієї групи, автор залишила термін «називний предствлення», бо ці конструкції мають спеціальне художнє завдання; вони характеризуються підвищеною експресією та психологізмом і використовуються для вираження роздумів, наприклад: *Щастя... Чи воно можливе без труда, без діла, яке полюбив?* (В. Тітов)

2. Для конструкцій, що належать до другої групи, дослідниця запропонувала термін «називний теми», бо завданням конструкцій цієї групи є привертання уваги співрозмовника та зрозуміла подача інформації, наприклад: *Всесвіт. Що ми знаємо про нього?* Відтінок експресії наявний і тут, але він спричинений сегментованою будовою, якої, на думку автора, «можна уникнути».

Інтонаційні відмінності між «називним представлення» та «називним теми» полягають у тому, що називний представлення характеризується незавершеністю звучання, підвищенням тону, більшою експресивністю. Тоді як для називного теми

характерне зниження тону, завершеність звучання, нейтральність інтонації та її близькість до інтонації номінативного речення [176, с. 83–85].

Працюючи над цим питанням, Н. С. Валгіна зазначає, що називний представлення характеризується специфічною інтонацією, що відрізняє його від називного номінативного речення та сприяє актуалізації предмета мовлення. Обов'язкова тривала пауза після називного представлення є природною для оформлення мовцем наступного висловлювання, для слухача – це момент організації уваги, підготовки до подальшого сприйняття. Поява називного представлення прямо пов'язана з актуальним членуванням мовлення. Це винесення найменування теми повідомлення в актуальну позицію. Такі синтаксичні явища, на думку Н. С. Валгіної, не можуть бути віднесені до самостійних речень (номінативних), тому що, незважаючи на зовнішню ізольованість свого вживання, вони позбавлені граматичної та функціональної самостійності, бо не мають значення буття. У них відсутня інтонаційна завершеність (навіть при наявності крапки) [46, с. 195].

За спостереженнями Ю. Т. Доліна, називний представлення в більшості випадків пов'язаний із подальшим висловлюванням так званими лексичними скріпами (найчастіше займенниковими словоформами, а також іменниками). Що стосується номінативних речень, то вони подібних лексичних скріп не потребують. Науковець також відмовляє конструкціям «називного представлення» в реченнєвому статусі [110, с. 72].

Право відмовити називному представлення в статусі номінативного речення, з погляду В. І. Казаріної, зумовлено відсутністю в цієї синтаксичної конструкції семи буття – конститутивної ознаки номінативного речення. Називний представлення позбавлений і таких основних ознак речення, як категорії предикативності, модальності, часу й особи [150, с. 261].

3.11. Висновки до розділу 3

Починаючи з середини ХХ ст., а особливо в останні два десятиліття, під впливом розвитку семантичного напрямку питання про реальне існування односкладних речень як самостійного структурного типу простого речення стало гостро дискусійним. Деякі вчені намагалися повернутися до ідей логіко-граматичного синтаксису про обов'язкову двочленну структуру речення (М. І. Греч, О. Х. Востоков, Ф. І. Буслаєв).

Досліджуючи проблему двоскладності / односкладності речень російської мови, В. Г. Адмоні зазначає, що за своєю соціальною природою акт мовленнєвого спілкування завжди є двоскладним. А це свідчить про те, що речення повинно бути у своїй основі двоскладним. Українські, російські та зарубіжні лінгвісти, слідом за В. Г. Адмоні, почали відмовлятися від загальноживаної опозиції «односкладне речення / двоскладне речення», поставивши під сумнів саме поняття односкладного речення.

У 60-х рр. ХХ ст. в руслі ідей трансформаційного синтаксису з'являється принципово нова концепція – поняття синтаксичного нуля (нульового підмета та присудка), на підставі якої всі речення кваліфікуються як двоскладні структури (Є. О. Седельніков, М. В. Панов, М. Грепель, І. О. Мельчук, Є. М. Ширяєв, М. Гіро-Вебер та ін.). Лінгвісти, класифікуючи прості речення як двоскладні моделі, використовують поняття бінарності речення, синтаксичного підмета, нульового підмета, двоскладної неузгодженої моделі; намагаються ввести опозицію – речення з вербальним підметом / речення з нульовим підметом, що можливо лише в рамках двоскладного за синтаксичною формою речення.

Заслужують на увагу погляди Р. Ружички, який за допомогою методу трансформаційного аналізу намагався розкрити суть безособових речень. Принципом виявлення таких речень є можливість зведення їх до ядерного чи неядерного небезособового речення. Його концепцію підтримали З. Клеменсевич, який допускав реальність існування підмета у формі родового відмінка, та

Л. С. Бархударов (при переході від глибинної структури до поверхневої певні елементи речення підлягають «стиранню» або заміні нулем).

Логіко-орієнтований підхід до вивчення структури речень став поштовхом до диференціації речень на однокомпонентні та двокомпонентні. Цей принципово інший принцип класифікації заперечує класичні структурні схеми двоскладних та односкладних речень (Н. Ю. Шведова). Як прихильник цієї концепції, згідно з якою мовний зміст не відмежовується від позамовного, Н. Д. Арутюнова не поділяє речення на односкладні та двоскладні. Д. М. Шмельов, відмовляючись від уявлення про підметово-присудкову двоскладність, вважає будь-які конструкції двокомпонентними. І. І. Слинко, аналізуючи всі речення на двох рівнях – на рівні узагальнених зразків-моделей і на рівні реальних речень, робить висновок, що на рівні реальних речень межі між однокомпонентними та двокомпонентними моделями стираються.

Теорію принципової двоскладності російського речення розвивала Г. О. Золотова. На її думку, наявність або відсутність підмета в називному відмінку не є показником односкладності простого речення. Вивчаючи безособові речення, дослідниця використовує поняття *неномінативного підмета* та *стихійного каузатора дії*.

Розвиток семантичного синтаксису дав поштовх до активного опрацювання теоретичних засад семантико-синтаксичного рівня речення. О. М. Ломов репрезентує односкладність як змістовну, а не як формальну категорію; він вважає, що будь-яке односкладне речення несе вказівку на існування / неіснування окремо взятого семантичного об'єкта, який інтерпретується або як предмет, або як ознака, або як процес. О. М. Ломова підтримали О. С. Сазонова, К. Г. Городенська, М. В. Мірченко, Г. П. Дручиніна та ін. К. Г. Городенська вважає, що на власне семантичному рівні всі конструкції завжди двоскладні. На думку В. М. Бріцина, відсутність підметово-присудкової конструкції в реченні не є показником односкладності; такі синтаксичні конструкції потребують детального вивчення на всіх рівнях реченнєвої структури.

У слов'янському мовознавстві існують такі конструкції, синтаксична кваліфікація яких не є однозначною. Досліджуючи прості речення, деякі вчені генітивним, вокативним структурам та конструкціям, що за формою збігаються з номінативними реченнями, не надають статусу самостійних категорій односкладних речень, відносячи їх або до інших типів односкладних речень, або взагалі позбавляють статусу речення.

Вивчаючи специфіку структури, семантику та функціонування так званих генітивних речень, деякі вчені розглядають їх як різновид безособових односкладних (О. М. Пешковський, Є. М. Галкіна-Федорук, О. М. Гвоздєв, О. Г. Руднєв, Н. С. Валгіна, І. П. Распопов, Ю. Т. Долін та ін.), а інші відносять їх до конструкцій іменного типу (Н. Ю. Шведова, В. В. Бабайцева, А. П. Загнітко та ін.).

Не вважають вокативні речення самостійними синтаксичними конструкціями О. М. Пешковський, В. Г. Адмоні, В. В. Бабайцева, О. М. Гвоздєв, І. І. Слинко, М. В. Мірченко, Г. О. Керм, Ю. Т. Долін та ін.; їх відносять до нетипових односкладних конструкцій, наголошуючи на необхідності аналізу цих утворень на комунікативному, а не синтаксичному рівні.

Власне-називним конструкціям учені здебільшого відмовляють у статусі речення (О. О. Шахматов, О. М. Гвоздєв, Н. Ю. Шведова, Н. С. Валгіна та ін.).

Номінативний теми або називний представлення лінгвісти вважають особливим типом двочленних (сегментованих) побудов (О. М. Пешковський, Є. М. Галкіна-Федорук, О. С. Попов, З. К. Тарланов, П. С. Дудик, Л. О. Кадомцева та ін.).

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Односкладні речення упродовж XIX ст. – початку XXI ст. ставали об'єктом дослідження в численних монографіях, статтях, дисертаціях (у синхронічному й діяхронічному аспектах). На основі комплексного дослідження зазначених праць у дисертації запропоновано висвітлення питань становлення і розвитку вчення про односкладні речення в індоєвропейських мовах у лінгвоісторіографічному аспекті.

Учення про односкладні речення започатковано в лінгвістиці XIX ст. Уперше односкладні речення іменного типу були визнані А. В. Добіашем у 80-і – 90-і роки XIX ст. Представники Харківської лінгвістичної школи (О. О. Потебня, О. В. Попов, Д. М. Овсянко-Куликовський та ін.), застосовуючи *психологічний підхід* до мови, досліджували питання про природу й сутність односкладних речень. Зазначений підхід у вивченні односкладних конструкцій використовували й молодогораматика, однак у їхніх працях можна спостерігати протиріччя по відношенню до односкладних речень як самостійної конструкції. Так, Г. Пауль, прихильник обов'язкової двоскладної структури речення, не виділяв односкладні речення в окремий тип. Інший підхід застосовував К. Бругман, виділивши чотири типи односкладних речень: вигуківі, вокативні, імперативні та безособові.

Іntenсивно вчення про односкладні речення почало розвиватися на початку XX ст. Зокрема, О. М. Пешковський виділив в окремий різновид односкладних конструкцій інфінітивні речення. Термін *односкладні речення* вперше було введено в науковий вжиток О. О. Шахматовим. Він представив розгорнуту класифікацію типів односкладних речень за природою головного члена (ототоженого формально з підметом або присудком).

Прихильники психологічного підходу намагалися з'ясувати специфіку структурної побудови безпідметових структур. На основі оцінки синтаксичного статусу головного члена утворилася класифікація односкладних конструкцій (безсуб'єктні, відносно-безсуб'єктні, номінативні); у мовознавстві 30-х – 60-х рр. XX ст. важливе місце відводилося питанню кваліфікації головного члена односкладних речень. Головний член диференціювався з урахуванням семантико-морфологічної ознаки (В. В. Виноградов); з обов'язковою наявністю формально-

логічної категорії предмета судження (Є. М. Галкіна-Федорук, М. Івич); з точки зору вираження предикативності лише в одному головному члені, що одночасно називає той чи інший предмет, дію (О. М. Гвоздєв).

Формальне вираження предикативного зв'язку як головного критерію для розрізнення двоскладної та односкладної структури речення знайшло відображення у студіях лінгвістів середини ХХ ст. – початку ХХІ ст. (П. С. Дудик, Є. О. Седельніков, Н. Д. Арутюнова та ін.).

Проблему односкладності речень досліджено в студіях В. В. Виноградова, Є. М. Галкіної-Федорук, Л. А. Булаховського, А. М. Гвоздєва, О. С. Мельничука, П. С. Дудика, Н. Ю. Шведової, П. О. Леканта, Н. Л. Іваницької, Л. О. Кадомцевої, В. С. Юрченка, В. В. Бабайцевої, О. Г. Руднєва, В. А. Белошашкової, Н. С. Валгіної, Є. С. Скоблікової, І. Р. Вихованця, Ю. Т. Доліна, В. І. Казаріної, Е. М. Осіпової та ін. Було розширено поняття односкладного речення, виділено нові (додаткові) типи односкладних речень.

Структурний підхід став популярним у мовознавстві 40-х – 60-х рр. ХХ ст. (Н. Ю. Шведова, П. О. Лекант, Н. Л. Іваницька та ін.). На противагу традиційному підходу до вивчення синтаксичних зв'язків у реченні структуралісти користувалися формалізованим апаратом дослідницьких процедур.

Важливим досягненням структуралізму стала розробка сукупності прийомів аналізу структури речення; ідеться про ієрархічну організацію конститuentів речення, виокремлення його ядерних складників, визначенню залежності / незалежності синтаксичної форми, а також про сукупність трансформаційних правил. На підставі характеру парадигм односкладних речень було створено їхню типологію (Н. Ю. Шведова). Представники трансформаційної граматики, досліджуючи односкладні речення на основі функціонально-семантичного критерію, використовували термін *одноядерні речення* і основними вважали дієслівні конструкції (безособові, інфінітивні, власне інфінітивні, інфінітивні речення з ускладненою основою); номінативні конструкції кваліфікувалися як мовленнєві висловлювання (В. С. Юрченко, Л. О. Кадомцева та ін.).

Мовознавці другої половини ХХ ст. – початку ХХІ ст., урахувавши семантичний, структурний, формальний підходи, почали переглядати питання односкладності / двоскладності речення, а саме поняття односкладного речення поставили під сумнів.

Виникли теорії принципової двоскладності будь-якого речення (В. Г. Адмоні), синтаксичного нуля (Є. О. Седельніков, М. В. Панов, М. Гіро-Вебер та ін.), однокомпонентності / двокомпонентності речень (Н. Д. Арутюнова, Д. М. Шмельов, І. І. Слинько), неномінативного підмета (Г. О. Золотова).

Упродовж усього періоду вивчення односкладних речень лінгвісти інтенсивно займалися описом їх окремих різновидів (О. М. Пешковський, В. В. Виноградов, Є. М. Галкіна-Федорук, О. М. Гвоздєв, Л. А. Булаховський, В. В. Бабайцева та ін.), що дало змогу розкрити різноманітність односкладних речень та показало, що це не різко протиставлені один одному типи конструкцій, а будови, що мають багато спільних рис.

Поряд із загальнозживаною класифікацією односкладних речень, існують такі конструкції, синтаксична кваліфікація яких не є однозначною. Досліджуючи прості речення, деякі вчені генітивним, вокативним та конструкціям, що за формою збігаються з номінативними реченнями, не надають статусу самостійних категорій односкладних речень, а відносять їх або до інших типів односкладних речень, або взагалі позбавляють статусу речення (О. М. Пешковський, В. Г. Адмоні, В. В. Бабайцева, О. М. Гвоздєв, І. І. Слинько, М. В. Мірченко, Г. О. Керм, Ю. Т. Долін та ін.).

Зростання уваги до змісту простого речення зумовило збільшення інтересу мовознавців до активного опрацювання теоретичних засад семантико-синтаксичного рівня речення (К. Г. Городенська, І. Р. Вихованець, Н. Л. Іваницька, М. В. Мірченко, В. М. Бріцин та ін.).

В інших слов'янських мовах (чеська, хорватська, польська, білоруська) відзначаються ті ж типи односкладних речень, що і в російській та українській, при цьому вчені не завжди дотримуються термінологічної єдності, і коло речень, які підводяться під відповідний розряд, містить різну кількість структур (Р. Мразек,

С. Заза, П. Карлік, М. Комарек, У. К. Андрієнко, М. С. Явневич, М. Минович, М. Стевановіч та ін.).

Односкладні речення германських мов разом з неповними та еліптичними розглядаються як відступ від двоскладної схеми, а, отже, й від норми, й не відносяться до самостійних синтаксичних одиниць. Учені досліджують односкладні речення не в поєднанні із загальною теорією речення, а в розмежуванні з нею і вважають їх прикладами відходу від характерних властивостей комунікативних одиниць (К. Ф. Беккер, І. Хейзе, Г. Пауль, Х. Брінкман, В. Мюс, О. Бехагель, К. Бругман, Х. Ю. Херингер, Г. Хельбіг, О. І. Смирницький, В. Л. Каушанська, Р. Л. Ковнер, Л. С. Бархударов, С. О. Штелінг, Б. С. Хаймович, Б. І. Роговська, Б. О. Ільїш, Г. Г. Почепцов, В. Д. Аракін, У. Чейф та ін.).

Сучасна лінгвістика, досліджуючи проблематику односкладних речень, базується на різноманітні та комплексному поєднанні концепцій прихильників вчення про односкладні речення (Н. Л. Іваницька, Ю. Т. Долін, А. П. Загнітко, В. І. Казаріна та ін.) та прибічників теорії про принципову двоскладність речення (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, В. М. Бріцин та ін.).

Використання *комплексного підходу* дозволило вийти на якісно новий рівень узагальнень. Новітні теорії та залучення великої кількості фактів уможливили отримання певних результатів у дослідженні односкладності / двоскладності простого речення. Спроби опису сутності таких складних та багатоаспектних категорій, як односкладність / двоскладність речення, за весь період існування синтаксичної теорії характеризуються варіативністю настанов і різноманітністю підходів.

Перспективним до вирішення у подальших наукових розвідках вважаємо принцип поєднання найкращих наукових досягнень минулого з розвитком новітніх підходів до вивчення проблеми односкладності / двоскладності простих речень та у широкому залученні до аналізу матеріалу індоєвропейських та неіндоєвропейських мов.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

НАУКОВА ЛІТЕРАТУРА

1. Абрамичева О. М. Теорія і практика молодогограматизму в українському і російському мовознавстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. М. Абрамичева. – Донецьк, 2005. – 20 с.
2. Адмони В. Г. О двусоставности предложения / В. Г. Адмони // Ученые записки І ЛГПИИЯ, новая серия. Вып. 2. – Л., 1955. – С. 133–162.
3. Адмони В. Г. Структурно-смысловое ядро предложения / В. Г. Адмони // Члены предложения в языках различных типов. – Л. : Наука, 1972. – С. 35–50.
4. Адмони В. Г. Синтаксис современного немецкого языка / В. Г. Адмони – Л. : Наука, 1973. – 390 с.
5. Аксаков К. С. Опыт русской грамматики / К. С. Асаков // Полн. собр. соч. – М., 1880. – Т. 2. Соч. филол., Ч. 1. – С. 538.
6. Аксаков К. С. Опыт русской грамматики / К. С. Асаков // Полн. соб. соч. – М., 1880. – Т. 3. Соч. филол., Ч. 2. – 470 с.
7. Алисова Т. Б. Итальянский язык / Т. Б. Алисова, Т. З. Черданцева. – М. : Изд-во Московского Ун-та, 1962. – 207 с.
8. Алисова Т. Б. Семантико-коммуникативный субстрат безличных предложений // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения / Т. Б. Алисова. – М., 1969. – С. 27–36.
9. Алсуфьева Э. Н. К вопросу о так называемых односоставных обобщенно-личных предложениях / Э. Н. Алсуфьева // XIX Герценовские чтения. Филологические науки: Тезисы докладов. – Л. : Изд-во ЛГПИ им. А. И. Герцена, 1966. – С. 25–28.
10. Анненский А. Ф. Синтаксис русского языка / А. Ф. Анненский, Д. Н. Овсяннико-Куликовский // Журнал Министерства народного просвещения. Раздел «Критика и библиография». – 1903., май. – С. 220–232.

11. Арполенко Г. П. Структурні типи інфінітивних речень (На допомогу студентів-заочнику) / Г. П. Арполенко // Українська мова і література в школі. – 1977. – №3. – С. 43–51.
12. Арутюнова Н. Д. Вариации на тему предложения / Н. Д. Арутюнова // Инвариантные синтаксические значения и структура предложения. – М., 1969. – С. 29–47.
13. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: Логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1976. – 383 с.
14. Арутюнова Н. Д. Русское предложение: Бытийный тип (Структура и значение) / Н. Д. Арутюнова, Е. Н. Ширяев. – М. : Рус. яз., 1983 – 199 с.
15. Бабайцева В. В. Односоставные предложения в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Просвещение, 1968. – 160 с.
16. Бабайцева В. В. Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация / В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1981. – 271 с.
17. Бабайцева В. В. Система односоставных предложений в современном русском языке / В. В. Бабайцева. – М. : Дрофа, 2004. – 512 с.
18. Бакулина О. Безличные предложения в русском и чешском языках на материале рассказов З. Прилепина и их переводов на чешский язык: дипломная работа на соискание степени магистра / Ольга Бакулина. – Брно, 2014. – 126 с.
19. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955, – 416 с.
20. Бархударов Л. С. Грамматика английского языка / Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1960. – 422 с.
21. Бархударов Л. С. Грамматика английского языка / Л. С. Бархударов, Д. А. Штелинг. – М. : Высшая школа, 1965. – 428 с.
22. Бархударов Л. С. Структура простого предложения современного английского языка / Л. С. Бархударов. – М. : Высшая школа, 1966. – 200 с.
23. Бархударов Л. С. Проблема предложения в трактовке различных грамматических направлений / Л. С. Бархударов // ВЯ. – 1976, № 3. – С. 89–100.

24. Белошапкина В. А. Современный русский язык: Синтаксис / В. А. Белошапкина. – М. : Высш. шк., 1977. – 248 с.
25. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка (на англ.яз.) / М. Я. Блох. – 2-е изд., испр. – М. : Высшая школа, 1994. – 381 с.
26. Богородицкий В. А. Общий курс русской грамматики. Изд. 5. / В. А. Богородицкий. – М. –Л., 1935. – 576 с.
27. Болгова О. А. Назывное предложение как элемент синтаксиса / О. А. Болгова // Функциональная семантика синтаксических конструкций. – М., 1986. – С. 116–126.
28. Боровик О. И. А. А. Шахматов о синтаксисе словосочетания и синтаксисе простого предложения / О. И. Боровик // Методологія та історіографія мовознавства : матеріали міжнародної науково-практичної конференції / відп. ред. В. М. Бріцин. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – С. 42–46.
29. Боровик О. И. Лингвисты об истории развития безличных предложений / О. И. Боровик // Науковий часопис національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов : зб. наук. праць / відп. ред. В. І. Гончаров – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. – Вип. 10. – С. 41–48.
30. Боровик О. И. Словосочетание как синтаксическая единица в трактовке В. В. Виноградова / О. И. Боровик // Актуальні питання сучасної науки і освіти : матеріали Всеукраїнської науково-теоретичної та науково-методичної конференції викладачів і студентів / відп. ред. Н. М. Маторіна. – Слов'янськ : ДДПУ, 2013. – Вип. 5. – С. 45–47.
31. Боровой Л. Новые слова / Л. Боровой // Красная Новь – 1938. – № 2. – С. 202–218.
32. Бріцин В. М. Односкладні речення в українській мові. До питання методології їхнього дослідження / В. М. Бріцин // Мовознавство. – 2001. – № 3. – С. 7–14.

33. Бріцин В. М. Односкладні речення слов'янських мов у функціонально-граматичному та етнолінгвістичному аспектах / В. М. Бріцин // Мовознавство. – 2003. – № 2–3. – С. 86–95.
34. Брицын В.М. Синтаксис и семантика инфинитива в современном русском языке / В. М. Брицын / АН УССР. Ин-т языковедения им. А. А. Потебни; Отв. ред. Г. П. Ижакевич. – К. : Наук. думка, 1990. – 320 с.
35. Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка / Л. А. Булаховский. – Т. 1. – К. : Рад. шк., 1952. – 478 с.
36. Бурковская. О. И. Ученые о генетивных предложениях в русской лингвистике / О. И. Бурковская // Актуальні питання сучасної науки і освіти : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції / відп. ред. Н. М. Маторіна. – Слов'янськ : ДДПУ, 2014. – Вип. 6. – С. 90–93.
37. Бурковская О. И. Лингвисты о синтаксической форме подлежащего в безличных предложениях / О. И. Бурковская // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології : збірник наукових праць / за заг. ред проф. В. А. Глущенко. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2015. – Вип. 2. – С. 31–37.
38. Бурковська О. Й. Питання односкладності англійських речень у працях російських та зарубіжних лінгвістів / О. Й. Бурковська // Розвиток філологічних наук: європейські практики та національні перспективи: міжнародна науково-практична конференція. – Одеса : Південноукраїнська організація «Центр філологічних досліджень», 2014. – С. 76–81.
39. Бурковська О. Й. Російські мовознавці про означено-особові речення / О. Й. Бурковська // Людина як суб'єкт міжкультурної комунікації: сучасні тенденції у філології, перекладі та навчанні іноземних мов : матеріали міжнародної науково-практичної конференції. – Львів : ГО «Наукова філологічна організація «ЛОГОС», 2014. – С. 18–19.
40. Бурковська О. Й. До проблеми виділення односкладного речення в німецькій мові / О. Й. Бурковська // Сучасні дослідження з іноземної філології : збірник наукових праць / відп. ред. М. П. Фабіан – Ужгород : ПП «Аутдор-Шарк», 2015. – Вип. 13. – С. 17–24.

41. Бурковська О. Й. Проблематика номінативного односкладного речення у роботах українських та зарубіжних лінгвістів / О. Й. Бурковська // Науковий вісник південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. Лінгвістичні науки : зб. наук. праць / гол. ред. Т. М. Корольова. – Одеса : «Астропринт», 2016. – № 23. – С. 29–35.
42. Бурковська О. Й. Означено-особові речення в російському мовознавстві: лінгвоісторіографічний аспект / О. Й. Бурковська // Теоретичні й прикладні проблеми сучасної філології: збірник наукових праць / за заг. ред проф. В. А. Глущенко. – Слов'янськ : Вид-во Б. І. Маторіна, 2016. – Вип. 3. – С. 51–57.
43. Бурковська О. Й. Узагальнено-особові конструкції як незалежний тип односкладних речень в лінгвоісторіографічному аспекті / О. Й. Бурковська // Science and Education a New Dimension: Humanities and Social sciences. – V (37), I.: 137, 2017. – Budapest, 2017. – P. 7–10.
44. Буслев Ф. И. Историческая грамматика русского языка / Ф. И. Буслев. – М., 1968. – 623 с.
45. Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина. – М. : Высш. шк., 1973. – 328 с.
46. Валгина Н. С. Активные процессы в современном русском языке / Н. С. Валгина. – М. : Наука, 2003. – 304 с.
47. Вернадский В. И. Очерки и речи / В. И. Вернадский. – Петроград, 1922. – Вып. 2. – 123 с.
48. Виноградов В. В. Русский язык / В. В. Виноградов. – М.–Л., 1947. – 718 с.
49. Виноградов В. В. «Синтаксис русского языка» академика А. А. Шахматова / В. В. Виноградов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 75–126.
50. Виноградов В. В. Основные вопросы синтаксиса предложения / В. В. Виноградов // Вопросы грамматического строя. – М. : Изд-во АН СССР, 1955. – С. 396–418.
51. Виноградов В. В. Проблема сказуемости как основы предложения и углубление противоречий в понимании других членов предложения /

В. В. Виноградов // Из истории изучения русского синтаксиса. – М., 1958. – С. 284–295.

52. Виноградов В. В. Русский язык. Грамматическое учение о слове / В. В. Виноградов. – М. : Высш. шк., 1972 – 616 с.

53. Виноградов В. В. История русских лингвистических учений: Учеб. пособие для филол. специальностей ун-тов / В. В. Виноградов. – М. : Высш. школа, 1978. – 367 с.

54. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 222 с.

55. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.

56. Войнова Е. И. О соотношении инфинитивных и безличных предложений / Е. И. Войнова // РЯШ., 1958. – № 22. – С. 13–18.

57. Войтицкая И. Н. «Именительный представления» и его функции в тексте / И. Н. Войтицкая // Вопросы грамматики и лексики современного русского языка. – М. : 1975. – 297 с.

58. Волохина Г. А. Синтаксические концепты русского простого предложения / Г. А. Волохина, З. Д. Попова. – Воронеж : ВГУ, 1999. – 196 с.

59. Вопросы синтаксиса современного русского языка / отв. ред. : В. В. Виноградов. – М. : Учпедгиз РСФСР, 1950. – 413 с.

60. Востоков А. Х. Грамматика русского языка / А. Х. Востоков. – СПб. : в типографии И. Глазунова, 1831, – 408 с.

61. Востоков А. Х. Русская грамматика / А. Х. Востоков. – Изд. 12-е, СПб., 1874, – 246 с.

62. Гайсина Р. М. Средства речевого контакта в современном русском языке: автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Р. М. Гайсина. – Саратов, 1967. – 22 с.

63. Гак В. Г. Теоретическая грамматика французского языка / В. Г. Гак. – М. :Добросвет, 2000. – 832 с.

64. Галкина-Федорук Е. М. Суждение и предложение / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Изд-во МГУ, 1956. – 75 с.
65. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Синтаксис / Е. М. Галкина-Федорук. – М., 1958. – 568 с.
66. Галкина-Федорук Е. М. Безличные предложения в современном русском языке / Е. М. Галкина-Федорук. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1958. – 332 с.
67. Галкина-Федорук Е. М. Современный русский язык. Синтаксис / Е. М. Галкина-Федорук, К. В. Горшкова, Н. М. Шанский. – Москва: гос уч-пед. изд-во Мин-ва Просвещения РСФСР, 1958. – 198 с.
68. Галкина-Федорук Е. М. О двусоставных и односоставных предложениях в современном русском языке / Е. М. Галкина-Федорук // Филологические науки, 1959, № 2. – С. 108–114.
69. Галкина-Федорук Е. М. Выражение неопределенности в русском языке неопределенными местоимениями и наречиями / Е. М. Галкина-Федорук // Вопросы стилистики: Сб. статей к 70-летию со дня рождения проф. К. И. Былинского. – М. : Изд-во МГУ, 1966, – С.113–127.
70. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М., 1981. – 139 с.
71. Гаспаров М. Л. Избранные статьи / М. Л. Гаспаров. – М., 1995. – 480 с.
72. Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык / А. Н. Гвоздев. – Ч. II. Синтаксис. 3-е издание. – М., 1968. – 343 с.
73. Георгиева В. Л. К изучению типов простого предложения русского языка в советском языкознании (Безличные предложения) (электронный ресурс) / В. Л. Георгиева http://www.russofile.ru/articles/article_16.php
74. Гехтляр С. Я. Русский инфинитив: категориальная характеристика, функционирование. – С.-П., 1996. – 202 с.
75. Гизантуллина А. К. Экспрессивные инфинитивные предложения как автономные единицы синтаксической системы татарского и французского языков / А. К. Гизантуллина // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов: Грамота, 2016. № 6(60): в 3-х ч. Ч. 2. – С. 50–53.

76. Гиро-Вебер М. Классификация простого предложения и ее последствия для типологии языков / М. Гиро-Вебер // *Revue des etudes slaves*. Volume 51. [Numéro 1](#), 1978 – С. 129–137.

77. Гиро-Вебер М. К вопросу о классификации простого предложения в современном русском языке / М. Гиро-Вебер // *ВЯ*. – 1979, № 6. – С. 63–75.

78. Глущенко В. А. Сравнительно-исторический метод исследования в курсах лингвистических дисциплин / В. А. Глущенко // *Взаимодействие украинского и русского языков на территории Украины и актуальные вопросы их исследования : Материалы докладов Первых Ганических чтений 13-14 октября 1993 г. – Полтава, 1993. – Т. 1. – С. 95–96.*

79. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії українського і російського мовознавства. Харківська лінгвістична школа : навч. посібник / В. А. Глущенко. – Слов'янськ, 1994. – 69 с.

80. Глущенко В. А. Принцип историзма в трудах ученых Московской лингвистической школы / В. А. Глущенко // *Проблемы русского языка, русской литературы и методики их преподавания в школе и вузе : (для студентов пединститутов и учителей школ).* – Славянск : СГПИ, 1995. – Вып. 2. – С. 16–21.

81. Глущенко В. А. Принцип причинности в русском и украинском языкознании (70-е гг. XIX ст. – 20-е гг. XX ст.) / В. А. Глущенко // *Вопросы совершенствования учебно-воспитательной работы в школе и вузе : Сб. научных статей.* – Славянск : СГПИ, 1995. – Вып. 2. – С. 16–21.

82. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в історії мовознавства. Московська лінгвістична школа: Навч. посібник для студентів філол. спеціальностей пед. ін-тів і університетів / В. А. Глущенко. – Донецьк, 1996. – 137 с. – Бібліогр. : с. 114–135.

83. Глущенко В. А. А. С. Мельничук о принципе историзма в языкознании / В. А. Глущенко // *Проблемы русского языка, русской литературы и методики их преподавания в школе и вузе (для студентов пединститутов и учителей школ).* – Славянск : СГПИ, 1997. – Вып. 4. – С. 4–8.

84. Глущенко В. А. Принципи порівняльно-історичного дослідження в українському і російському мовознавстві (70-і рр. ХІХ ст. – 20-і рр. ХХ ст.) / В. А. Глущенко / НАН України, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні; відп. ред. О. Б. Ткаченко. – Донецьк, 1998. – 222 с. – Бібліогр.: с. 183–216

85. Глущенко В. А. Внешние причины языковых изменений в концепции ученых Московской школы / В. А. Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Научно-методич. сб. / Отв. за вып. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПИ, 2000. – Вып. VII. – С. 3–10.

86. Глущенко В. А. К вопросу о структуре лингвистического метода / В. А. Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : научно-методический сборник. – Славянск, 2001. – Вып. VIII. – С. 3–6.

87. Глущенко В. А. Закономірності розвитку мови : навч. посібник для студентів філологічних факультетів / В. А. Глущенко, В. М. Овчаренко. – Донецьк : Либідь, 2002. – 36 с : ил. – Бібліогр.: с. 28–33.

88. Глущенко В. А. Историзм и возникновение компаративистики / В. А. Глущенко // Теоретические и прикладные проблемы русской филологии : Научно-методич. сб. / Отв. ред. В. А. Глущенко. – Славянск : СГПУ, 2002. – Вып. X. Ч. 1. – С. 25–36.

89. Глущенко В. А. Лінгвістичний метод і його структура / В. А. Глущенко // Мовознавство, 2010. – № 6. – С. 32–44.

90. Глущенко В. А. Об узкой и широкой трактовках лингвистического метода / В. А. Глущенко // Образ мира в зеркале языка. – М. : ФЛИНТА, 2011. – Вып. 1. – С. 71–77.

91. Глущенко В. А. Про онтологічний компонент лінгвістичного методу / В. А. Глущенко // Життя – у слові : зб. наук. праць на пошану академіка В. М. Русанівського / відп. ред. В. Г. Скляренко. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2011. – С. 454–458.

92. Голуб О. М. Лінгвістична спадщина П. О. Бузука в сучасному контексті: автореф. дис. на наукового ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. М. Голуб. – Донецьк, 2006. – 22 с

93. Гордон Е. М. Грамматика современного английского языка: учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз / Е. М. Гордон, И П Крылова. – М. : Высш. Шк., 1974. – 329 с.
94. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць: [монографія] / К. Г. Городенська. – К. : Наук. думка, 1991. – 192 с.
95. Городецька В. А. Структура односкладного речення української мови (у порівнянні з російською): дис. ... канд. філол. наук: 10.02.01 / В. А. Городецька. – Кривий Ріг, 1997. – 174 с.
96. Горяний В. Д. Синтаксис односкладних речень / В. Д. Горяний. – К. : Рад. шк. – 1984. – 128 с.
97. Гофман О. В. Односоставные предложения в русском, английском и немецком языках в сопоставительном аспекте: автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук : 10.02.20. / О. В. Гофман. – Уфа, 2006. – 171 с.
98. Граматика на съвременния български книжовен език. – София : Издателство на българската академия на науките, 1983. – Т. 3. Синтаксис. – 465 с.
99. Грамматика английского языка: Морфология. Синтаксис (на англ.яз.) / Н. А. Кобрин, Е. А. Корнеева, М. И. Оссовская, К. А. Гузеева. – СПб : Союз, 1999. – 196 с.
100. Грамматика английского языка: Учебник для пед.институтков (на англ.яз.) / В. Л. Каушанская, Р. Л. Ковнер, О. Н. Кожевникова и др. – Л. : Учпедгиз, 1963. – 320 с.
101. Грамматика русского языка / под ред. В. В. Виноградова, Е. С. Истриной. – Т. 2. Синтаксис. Часть первая. – М. :АН СССР, 1954. – 704 с.
102. Грамматика русского языка / под ред. В. В. Виноградова, Е. С. Истриной. – Т. 2. Синтаксис. Часть вторая. – М. : АН СССР, 1954. – 444 с.
103. Грамматика современного русского литературного языка / под. ред. Н. Ю. Шведовой. – М. :Наука, 1970. – 767 с.
104. Грeплъ М. К сущности типов предложений в славянских языках / М. Грeплъ // ВЯ. – 1967, № 5. – С. 60–69.
105. Грeч Н. И. Практическая русская граматика / Н. И. Грeч. – СПб. : Изд-во Тип. СПб. воспит. дома, 1827. – 376 с.

106. Гулыга Е. В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке / Е. В. Гулыга, Е. Н. Шендельс. – М. : Просвещение, 1969. – 184 с.
107. Дворакова З. Односоставные предложения в русском и чешском языках (сопоставительный анализ на материале рассказа Дины Рубиной «Уроки музыки» и его перевода на чешский язык): дипломная работа на соискание степени магистра / Зузана Дворакова. – Брно, 2010. – 144 с.
108. Денисова В. С. Предложения с начальным «it» в современном английском языке / В. С. Денисова. – М., 1962. – 182 с.
109. Долин Ю. Т. К вопросу о синтаксическом статусе обобщенно-личных предложений в русском языке / Ю. Т. Долин // Вестник ОГУ. – 2004. – № 5. – С. 4–6.
110. Долин Ю. Т. Вопросы теории односоставного предложения (на материале русского языка). Издание 2 / Ю. Т. Долин – Оренбург : ИПК ГОУ ОГУ, 2008. – 129 с.
111. Дручинина Г. П. Какой синтаксис нужен школе / Г. П. Дручинина // Русский язык в СНГ. – 1992, № 10–12. – С 39–44.
112. Дручинина Г. П. К вопросу об односоставном предложении / Г. П. Дручинина, Н. К. Онипенко // Русский язык в школе. – 1993. – № 1. – С. 25–28.
113. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення (Просте речення: еквівалент речення) / П. С. Дудик. – К. : Наук. думка, 1973. – 288 с.
114. Дудик П. С. Из синтаксису простого речення / П. С. Дудик. – Вінниця : Вид-во Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського, 1999. – 298 с.
115. Дулиенко Г. И. Немецкий язык: учебное пособие / Г. И. Дулиенко, В. М. Лещинская. – Киев : Вища школа, 1987. – 239 с.
116. Жихарева О. Л. Проблема походження східнослов'янських мов у мовознавстві ХІХ ст. – 20–30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Л. Жихарева. – Донецьк, 2004. – 22 с.
117. Загнітко А. П. Теорія сучасного синтаксису: [монографія] / А. П. Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2008. – 294 с.

118. Загнітко А. П. Теоретична грамати́ка сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис / А. П. Загнітко. – Донецьк : ТОВ «ВКФ» «БАО», 2011. – 992 с.
119. Звегинцев В. А. Очерки по общему языкознанию / В. А. Звегинцев. – М. : Издательство Моск. ун-та, 1962. – 384 с.
120. Зеленько А. Методи й аспекти дослідження мови / А. Зеленько // Вісник Луганського державного педагогічного університету. – Луганськ : ЛДПУ, 1999. – № 5. – С. 5–14.
121. Зиеп Д. Н. Неполные односоставные предложения в современном русском языке: автореф. дисс. на соискание учен. степени канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / Данг Нгок Зиеп. – М. : Моск. гос. пед. ун-т, 1992. – 16 с.
122. Зиндер Л. Р. Современный немецкий язык / Л. Р. Зиндер, Т. В. Строева. – М. : Издательство литературы на иностранных языках., 1957. – 420 с.
123. Золотова Г. А. О взаимодействии лексики и грамматики в подклассах имен существительных / Г. А. Золотова // Памяти академика Виктора Владимировича Виноградова. – М., 1971. – С. 84–90.
124. Золотова Г. А. Очерк функционального синтаксиса русского языка / Г. А. Золотова. – М., 1973. – 351 с.
125. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
126. Золотова Г. А. О принципах классификации предложения / Г. А. Золотова // Актуальные проблемы русского синтаксиса. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1984. – С. 14–36.
127. Золотова Г. А. О перспективах синтаксических исследований / Г. А. Золотова // Известия АН СССР: СЛЯ. – 1986, № 6. – С. 501–512.
128. Золотова Г. А. О некоторых теоретических результатах работы над «Синтаксическим словарем русского языка» / Г. А. Золотова // ВЯ. – 1986, № 1. – С. 26–34.
129. Золотова Г. А. Синтаксические основания коммуникативной лингвистики / Г. А. Золотова // ВЯ. – 1988, № 4. – С. 52–58.

130. Золотова Г. А. О возможностях перестройки в преподавании русского языка / Г. А. Золотова // Русский язык в школе. – 1988, № 5. – С. 37–42.
131. Золотова Г. А. Об основаниях классификации предложения / Г. А. Золотова // Русский язык за рубежом. – 1989, № 5. – С. 66–73.
132. Золотова Г. А. Понятие личности / безличности и его интерпретации / Г. А. Золотова // Russian linguistics. International Journal for the Study of the Russian Language. Volume 24/ No 2. Juli 2000. – С. 112–113.
133. Золотова Г. А. Коммуникативная грамматика русского языка / Г. А. Золотова, Н. К. Ониненко, М. Ю. Сидорова. – М. : Наука, 2004. – 544 с.
134. Зотова Н. П. К вопросу о природе номинативного предложения / Н. П. Зотова // Вопросы синтаксиса русского языка. Вып. II. – Рязань, 1975. – С. 12–28.
135. Зубенко К. В. Принципи класифікації частин мови у європейському мовознавстві XIX – XX ст. : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / К. В. Зубенко. – Донецьк, 2014. – 20 с.
136. Иванова И. П. Теоретическая грамматика современного английского языка / И. П. Иванова, В. В. Бурлакова, Г. Г. Почепцов. – М. : Высшая школа, 1981. – 285 с.
137. Ивич М. Оппозиция: «односоставное предложение» – «двусоставное предложение» / М. Ивич // Филологические науки, 1965, № 4. – С. 180–187.
138. Игнатюк Ю. С. Безличные предложения и особенности их функционирования в современном английском языке (на материале английского языка Великобритании, США и Австралии): Автореф. дисс. ... канд. филол. наук / Ю. С. Игнатюк. – М., 1978. – 20 с.
139. Илия Л. И. Синтаксис современного французского языка / Л. И. Илия. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1962. – 384 с.
140. Ильиш Б. А. Современный английский язык: теоретический курс / Б. А. Ильиш. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Издательство иностранной литературы, 1948. – 347 с.

141. Ильиш Б. А. Строй современного английского языка (на англ.яз.) / Б. А. Ильиш. – М.-Л. : Просвещение, 1971. – 366 с.
142. Иртеньева Н. Ф. Грамматика современного английского языка: теорет. курс: учеб. для пед. ин-тов / Н. Ф. Иртеньева. – М., 1956. – 190 с.
143. Иртеньева Н. Ф. Конструкции с инфинитивом, герундием и причастием в современном английском языке / Н. Ф. Иртеньева // Иностранные языки в школе. – № 6., 1967. – С. 14–19.
144. Исаченко А. В. Грамматический строй русского языка в сопоставлении со словацким. Морфология I-II / А. В. Исаченко. – М. : Языки славянской культуры, 2003. – 880 с.
145. Іваницька Н. Л. синтаксична структура простого речення / Н. Л. Іваницька // Українська мова та література в школі. – 1971. – № 1. – С. 27–33.
146. Кабанова С. А. Типы односоставного предложения в славянских языках / С. А. Кабанова // Филология. Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского. – № 6 (2) – Нижний Новгород, 2011. – С. 222–226.
147. Кабанова С. А. К вопросу о главном члене односоставного глагольного предложения в славянских языках / С. А. Кабанова. – СПб. : Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А. С. Пушкина. – № 3, Т 1, 2011. – С. 129–138.
148. Кавалёва М. Ц. Беларуская мова: Дапам. для вучняў стар. кл. / М. Ц. Кавалёва, Л. П. Падгайскі. – 5-е выд., дапрац. – Мн. : Нар. асвета, 1991. – 271 с.
149. Кадомцева Л. О. Українська мова: Синтаксис простого речення / Л. О. Кадомцева. – К. : Вища шк., 1986. – 188 с.
150. Казарина В. И. Современный русский синтаксис: структурная организация простого предложения: Учебное пособие / В. И. Казарин. – Елец : ЕГУ им. И. А. Бунина, 2007. – 329 с.
151. Карат О. В. Діахронічні універсалії в лінгвістиці ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. В. Карат. – Одеса, 2015. – 20 с.

152. Каринский М. И. Классификация выводов / М. И. Каринский. – СПб. : тип. Ф. Г. Елеонского и К°, 1880. – 271 с.
153. Кацнельсон С. Д. Типология языка и речевое мышление / С. Д. Кацнельсон. – Л. : Наука, 1972, – 216 с.
154. Классовский В. И. Нерешенные вопросы в грамматике / В. И. Классовский. – СПб., М., 1870. – 94 с.
155. Клеменевич З. Строение подлежащего и сказуемого в польском простом предложении / З. Клеменевич // ВЯ. – 1967, № 5. – С. 87–93.
156. Клець О. О. Проблема мовних союзів: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. О. Клець. – Донецьк, 2010. – 22 с.
157. Книга о русском языке / Под ред И. С. Ильинской. – М. : Знание, 1969. – 220 с.
158. Коваль Л. М. Головний компонент односкладного речення в між'ярусних співвідношеннях: дис. ... доктора філол. наук: 10.02.01 / Л. М. Коваль. – Вінниця, 2015. – 394 с.
159. Кодухов В. И. Общее языкознание / В. И. Кодухов. – М. : Высшая школа, 1974. – 303 с.
160. Козел Н. Я. К вопросу о подлежащем и субъекте / Н. Я. Козел // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста. – М., 2002. – С. 140–142.
161. Коржак З. З. Вираження експресивності номінативних речень (на матеріалі сучасної української художньої літератури): дис. ... кандидата філол. наук: 10.02.01 / З. З. Коржак. – Івано-Франківськ, 2007. – 210 с.
162. Костинский Ю. М. Подлежащее в родительном падеже? / Ю. М. Костинский // Русская речь. – 1969, № 4. – С. 18–23.
163. Кошечая И. Г. Стилистика современного английского языка / И. Г. Кошечая. – М. : Издательский центр «Академия», 2011. – 352 с.

164. Кречмер А. Г. Сербохорватский язык (сербский, хорватский, боснийский, черногорский языки) / А. Г. Кречмер, Г. Невекловский. – М. : Языки мира: Славянские языки, 2005. – 62 с.
165. Крушельницкая К. Г. Очерки по сопоставительной грамматике немецкого и русского языков / К. Г. Крушельницкая. – М. : Изд-во литературы на иностранных языках, 1961. – 265 с.
166. Кулятина Т. С. Место номинативных предложений в системе синтаксических единиц языка / Т. С. Кулятина // Структурно-семантическое описание единиц языка и речи: Сборник статей. – М., 2006. – С. 79–80.
167. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. – Т. II. – К. : Рад. шк., 1951. – 408 с.
168. Кучеренко І. К. Вокатив як виразник функціонуючого члена і так зване звертання / І. К. Кучеренко // Проблеми синтаксису: пр. міжвуз. наук. конф. – Львів : Вид-во ЛДУ, 1963. – С. 64–73.
169. Лекант П. А. Грамматическая форма простого предложения и система его структурно-синтаксических типов в современном русском языке: автореферат докт. дисс. / П. А. Лекант. – М., 1971. – 40 с.
170. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – М., 1974. – С. 16–58.
171. Лекант П. А. Синтаксис простого предложения в современном русском языке / П. А. Лекант. – Изд. 2. – М., 1986. – 158 с.
172. Лещинская В. М. Инфинитивные предложения в немецком языке / В. М. Лещинская. – Уч. зап. Киевского университета. – Т. 16. – Вып. 5, 1957. – С. 35–56.
173. Ломов А. М. Типология русского предложения / А. М. Ломов. – Воронеж : Изд-во Воронеж ун-та., 1994. – 280 с.
174. Ломоносов М. В. Российская грамматика / М. В. Ломоносов // Полн. собр. соч. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1952. – Т. 7 – С. 380–579.
175. Ломтев Т. П. Структура предложения в современном русском языке / Т. П. Ломтев. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1979. – 198 с.

176. Майорова Л. Е. Именительный представления и именительный темы как явления экспрессивного синтаксиса: автореф. дис. ... канд. филол. наук / Л. Е. Майорова. – Л., 1984. – 22 с.

177. Маркітантова В. Ю. Дискусійні питання теорії інфінітивних речень в українському мовознавстві (електронний ресурс) / В. Ю. Маркітантова http://www.nbu.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/Npkpnu_fil/2009_18/1_04_Markitantova.pdf

178. Марченко О. Ю. Фонемна дистрибуція: історія вивчення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. Ю. Марченко. – Донецьк, 2013. – 20 с.

179. Маслов Ю. С. Грамматика болгарского языка: Для филол. фак-тов ун-тов / Ю. С. Маслов. – М. : Высш. школа, 1981. – 407 с.

180. Мельничук О. С. Развитие структуры слов'янського речення / О. С. Мельничук. – К. : Наук. думка, 1966. – 324 с.

181. Мельчук И. А. Типология пассивных конструкций: Диатезы и залого / И. А. Мельчук. – Л., 1974. – 156 с.

182. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – М.; Л. : Изд-во АН СССР, 1945. – 321 с.

183. Мещанинов И. И. Члены предложения и части речи / И. И. Мещанинов. – М., 1958. – 388 с.

184. Мещанинов И. И. Структура предложения / И. И. Мещанинов. – М.–Л., 1963. – 103 с.

185. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: [монографія] / М. В. Мірченко. – Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. – 392 с.

186. Мразек Р., Модели русских конструкций с возвратной глагольной формой / Р. Мразек. – Ceskoslovenska rusistika. 1968, № 2 – С. 102–108.

187. Мухин А. М. Структура предложений и их модели. / А. М. Мухин. – Л., 1968. – 231 с.

188. Немченко В. Н. Функционирование научного термина «метод» в современной лингвистической литературе / В. Н. Немченко // Вестник

Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского: филология. – Нижний Новгород, 2007. – № 6. – С. 278–281.

189. Ніколайчук А. С. Паратаксіс і гіпотаксіс у складному реченні: історія вивчення : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / А. С. Ніколайчук. – Донецьк, 2014. – 20 с.

190. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсяннико-Куликовский. – СПб. : Изд-во И. Л. Овсяннико-Куликовской, 1912, – 322 с.

191. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Из синтаксических наблюдений. К вопросу о классификации бессубъектных предложений / Д. Н. Овсяннико-Куликовский // Известия ОРЯС, Т. V, кн. I. – СПб., 1900. – С. 1146–1186.

192. Овсяннико-Куликовский Д. Н. Из синтаксических наблюдений. К вопросу о классификации бессубъектных предложений / Д. Н. Овсяннико-Куликовский // Известия ОРЯС, Т. V, кн. 3. – СПб., 1900. – С. 41.

193. Овчаренко В. М. Теорія «родовідного дерева» та «хвильова теорія» в українському мовознавстві (XIX ст. – 20-х–30-х рр. XX ст.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / В. М. Овчаренко. – Донецьк, 2003. – 20 с.

194. Овчарук С. А. Узагальнено-особові речення в українських прислів'ях: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / С. А. Овчарук. – Херсон, 1956. – 261 с.

195. Одинцов Е. В. К вопросу о системных отношениях безличных и номинативных предложений в русском языке / Е. В. Одинцов // Коммуникативно-смысловые параметры грамматики и текста. – М., 2002. – С. 144–145.

196. Орел А. С. Історія фонологічних систем східнослов'янських мов: лінгвістично-історіографічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / А. С. Орел – Донецьк, 2009. – 20 с.

197. Осипова Э. Н. Русский синтаксис: односоставность предложения: монография / Э. Н. Осипова; Поморский гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – Архангельск : Поморский университет, 2009. – 150 с.

198. Остін Дж. Слово як ідея / Дж. Остін // Нове в зарубіжній лінгвістиці: теорія мовних актів. – Вип. XVII. – М. : Наука, 1986. – С. 27–35.
199. Павлов В. М. Противоречия семантической структуры безличных предложений в русском языке / В. М. Павлов; РАН. Ин-т лингв. исслед. – Санкт-Петербург. : Наука, 1998. – 186 с.
200. Палятинская С. В. Номинальные предложения в современном французском языке: автореф. дисс. канд. филол. наук / С. В. Палятинская. – Киев : Киевский ун-т, 1956. – 15 с.
201. Пампура С. Ю. К вопросу о методах лингвистических исследований / С. Ю. Пампура // Современная филология: теория и практика : материалы X Международной научно-практической конференции. – М. : Спецкнига, 2012. – С. 163–166.
202. Пампура С. Ю. Етимологізація запозичень у різноструктурних мовах: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / С. Ю. Пампура. – Одеса, 2015. – 20 с.
203. Панов М. В. Русский язык. Синтаксис / М. В. Панов // Языки народов СССР. – Т. I. Индоевропейские языки. – М., 1966. – С. 55–122.
204. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1934. – 452 с.
205. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении – 6-е изд. / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1938. – 452 с.
206. Пешковский А. М. Русский синтаксис в научном освещении. – 7-е изд. / А. М. Пешковский. – М. : Учпедгиз, 1956. – 511 с.
207. Пипченко Н. М. Современный русский язык: Синтаксис словосочетания и простого предложения / Н. М. Пипченко. – Минск : БГУ, 2008. – 196 с.
208. Подкорытов Г. А. О природе научного метода / Г. А. Подкорытов. – Л.: Издательство ленингр. ун-та, 1988. – 224 с.
209. Попов А. В. Синтаксические исследования: именительный, звательный и винительный / А. В. Попов. – Ч. I. – Воронеж : В тип. В. И. Исаева, 1881. – 307 с.

210. Попов А. С. Номинативные предложения и сходные с ними по форме синтаксические конструкции в современном русском литературном языке / автореферат дисс. на соискание ученой степени канд. филол. наук: 10.02.01 «Русский язык» / А. С. Попов – М., 1958. – 18 с.

211. Попов А. С. Обращения-предложения в современном русском языке / А. С. Попов // РЯШ. – 1958, № 5 – С. 25–63.

212. Попов А. С. Именительный темы и другие сегментированные конструкции в современном русском языке / А. С. Попов // Развитие грамматики и лексики современного русского языка. – М. : Наука, 1964. – С. 258.

213. Попов А. С. Сегментация высказывания / А. С. Попов // Русский язык и советское общество. Морфология и синтаксис современного русского литературного языка. – М. : Наука, 1968. – С. 248–261.

214. Попов А. С. Подежащее и сказуемое в структуре простого предложения русского литературного языка. / А. С. Попов. – Пермь, 1974. – 116 с.

215. Попова И. А. О «двусоставности» номинативного предложения / И. А. Попова // Исследования по современному русскому языку. – М., 1970. – С. 177–181.

216. Попова И. А. Вопрос о безличности предложения. / И. А. Попова. // Исследование по славянской филологии. Сборник посв. памяти В. В. Виноградова – М. : Изд-во МГУ, 1974. – С.65–70.

217. Потebня А. А. Из записок по русской грамматике. Изд. 2-е испр. и допол. / А. А. Потebня. – Харьков : изд. кн. магазина Д. Н. Полухтова, 1888. – 647 с.

218. Потebня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потebня. – В 4 т. – Т. I–II – М. : Учпедгиз, 1958. – 536 с.

219. Потebня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потebня. – Т. 3 – М. : Просвещение, 1968. – 551 с.

220. Потebня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потebня. – Т. 4. – М. : Просвещение, 1977. – 406 с.

221. Потebня А. А. Мысль и язык / А. А. Потebня. – К. : СИНТО, 1993. – 192 с.

222. Почепцов Г. Г. Конструктивный анализ структуры предложения / Г. Г. Почепцов. – Киев : Вища школа, 1971. – 192 с.
223. Почтенная Т. Г. Определенно-личные и неопределенно-личные в современном русском языке: автореферат диссерт. ... кандидата филол. наук: спец. 10.02.01 «Русский язык» / Т. Г. Почтенная. – МГУ, 1954. – 18 с.
224. Приступа Т. І. Історія морфологічних явищ східнослов'янських мов в українському і російському мовознавстві 70-х рр. ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Т. І. Приступа. – Донецьк, 2013. – 20 с.
225. Проничев В. П. Синтаксис обращения: (на материале русского и сербохорватского языков) / В. П. Проничев. – Л. : изд-во ЛГУ, 1971. – 88 с.
226. Пудовченко И. Н. Неопределенно-личные предложения именного типа / И. Н. Пудовченко // РЯШ. – 1984. – № 1. – С. 68–70.
227. Распопов И. П. К характеристике конструктивных типов простого предложения в современном русском языке / И. П. Распопов // Филологические науки. – № 3. – 1967. – С. 33–44.
228. Распопов И. П. Строение простого предложения в современном русском языке / И. П. Распопов. – М. : Просвещение, 1970. – 192 с.
229. Распопов И. П. Номинативные предложения, именительный темы и номинативный заголовок / И. П. Распопов // Материалы по русско-славянскому языкознанию. – Воронеж, 1972. С. – 63–67.
230. Распопов И. П. Очерки по теории синтаксиса / И. П. Распопов. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1973. – 176 с.
231. Расторгуева Т. А. История развития безличных предложений в английском языке: Дис. канд. ф. н. / Т. А. Расторгуева – М., – 1954. – 361 с.
232. Рощупкина Е. А. Краткий справочник по грамматике французского языка / Е. А. Рощупкина. – М. : Высшая школа, 1990. – 239 с.
233. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. – М. : Высш. шк., 1963. – 364 с.

234. Руднев А. Г. Синтаксис современного русского языка / А. Г. Руднев. – М., 1964. – 320 с.
235. Ружичка Р. Предложение и глагол / Р. Ружичка // *Otažky slovanske syntaxe*. – Praha, 1962. – S. 140–156.
236. Ружичка Р. Трансформационное описание безличных предложений / Р. Ружичка // *Вопросы языкознания*. – 1963. – № 3. – С. 22–31.
237. Русская грамматика / под. ред. Н. Ю Шведовой. – Т. II: Синтаксис. – М. : Наука, 1980. – 710 с.
238. Русская грамматика 2. / věd. red. K. Horálek. – *Praha : Academia, Československé akademie věd, 1979*. – 1144 str.
239. Русский язык. Ч. II / Под ред. Л. Ю. Максимова. – М. : Просвещение, 1989. – 288 с.
240. Русский язык: Экспериментальные учебные материалы для средней школы / Под ред. И. С. Ильинской, М. В. Панова. Ч. 4. – М. : Педагогика, 1980. – 239 с.
241. Рыбалкина Н. П. Интонация односоставных инфинитивных предложений немецкого языка / Н. П. Рыбалкина // *Учение записки МГПИИЯ им. М. Тореца*, 1960. – Т. 20. – С. 219–255
242. Рябініна І. М. Джерела вивчення історії мови в українському та російському мовознавстві ХІХ ст. – 30-х рр. ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / І. М. Рябініна. – Донецьк, 2007. – 20 с.
243. Сазонова Е. С. Односоставные активно-процессные предложения русского языка и их английские эквиваленты: дис. на соискание степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19. «Теория языка» / Е. С. Сазонова. – Воронеж, 2004. – 205 с.
244. Седельников Е. А. Структура простого предложения сточки зрения синтагматических и парадигматических отношений / Е. А. Седельников // *Научн. докл. – Высш. Шк. : Филол. науки* – 1961. – № 3. – С. 17–25.

245. Селиверстова О. М. Семантические типы предикатов / О. М. Селиверстова. – М., 1981. – 365 с.
246. Синявський О. Норми української літературної мови / О. Синявський. – Харків : Рад. шк., 1931. – 306 с.
247. Сиротинина О. Б. Лекции по синтаксису современного русского языка / О. Б. Сиротинина. – М. : Высшая школа, 1980. – 133 с.
248. Ситняк Р. М. Діахронна семасіологія: історія і сучасний стан : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Р. М. Ситняк. – Одеса, 2015. – 18 с.
249. Скобликова Е. С. Современный русский язык: Синтаксис простого предложения / Е. С. Скобликова. – М. : Просвещение., 1979. – 236 с.
250. Слинько І. І. Парадигматика простого речення української мови (односкладне речення) / І. І. Слинько // Мовознавство. – 1980. – № 3. – С. 22–29.
251. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк та М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
252. Смирницкий А. И. Синтаксис английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во иностр. лит., 1957. – 286 с.
253. Современный русский литературный язык / Под. ред. П. А. Леканта. – М. : Высш. шк., 1982. – 399 с.
254. Современный русский литературный язык: Учебник для вузов. Изд. 6-е, стереотипное / Под ред. П. А. Леканта. – М. : Высшая школа, 2004. – 462 с.
255. Современный русский язык. В трех чч. Часть III. Синтаксис и пунктуация / авторы В. В. Бабайцева, Л. Ю. Максимов. – М. : Просвещение, 1987. – 256 с.
256. Соколова Г. Л. Безличное предложение в марийском и немецком языках / Г. Л. Соколова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота, 2013. – № 9. – Ч. 1. – С. 154–156.
257. Софийская И. Н. Словосочетания с инфинитивом и статистическое распределение их синтаксического использования в современном французском

языке / И. Н. Софийская, Н. В. Трухин // Вопросы синтаксиса современного французского языка. – Вып. 22. – М. : Изд-во Моск. област. педагог. ин-та, 1972. – С. 63–87.

258. Стародумова О. А. Синтаксис современного русского языка / О. А. Стародумова. – Владивосток : Изд-во Дальневосточного ун-та, 2005. – 142 с.

259. Степанова Т. П. Семантика именительного представления и знаки препинания при нём / Т. П. Степанова // РЯШ. – 1981. – № 5. – С. 56–60.

260. Стрелков П. С. Синтаксис простого предложения в школьном преподавании / П. С. Стрелков / Русский язык и литература в средней школе – 1934. – № 3 – С. 3. (цит. по: Современный русский язык. Синтаксис. – М. : МГУ, 1958. – 371 с.).

261. Сулима М. Ф. Лекції з української синтакси / М. Ф. Сулима. – Харків : Рад. шк., 1928. – 256 с.

262. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / за заг. ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.

263. Сушинська І. М. Структурно-функціональні різновиди номінативних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філол. наук: 10.02.01 / І. М. Сушинська. – Дніпропетровськ, 2000. – 20 с.

264. Сыров И. А. Функционально-семантическая классификация и их роль в организации текста / И. А. Сыров // НДВШ. Филологические науки. – 2002. – № 3. – С. 59–68.

265. Сятковский С. И. Неопределенно-личные предложения в современных славянских языках / С. И. Сятковский // Славянская филология. – Вып. 5. – МГУ, 1963. – С. 267–297.

266. Сятковский С.И. О принципах классификации простого предложения в современном русском языке / С. И. Сятковский // Русский язык в школе – № 3. – 1965. – С. 3–11.

267. Тарланов З. К. Есть ли в русском языке обобщенно-личные предложения / З. К. Тарланов // Филологические науки. – 1972. – № 3. – С. 86–91.

268. Теркулов В. І. Композити російської мови в ономаціологічному аспекті : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук : спец. 10.02.02 «Російська мова» / В. І. Теркулов. – К., 2008. – 38 с.
269. Тимофеев К. А. Об основных типах инфинитивных предложений в современном русском языке / К. А. Тимофеев // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Учпедгиз, 1950. – С. 257–301.
270. Тимофеев К. А. Инфинитивные предложения в русском языке: Автореф. докт. дис. / К. А. Тимофеев – Благовещенск, 1951. – 28 с.
271. Тищенко К. А. Історія української мови в науковій концепції А. Ю. Кримського : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : 10.02.01 «Українська мова» / К. А. Тищенко. – Донецьк, 2006 – 20 с.
272. Торсуев Г. П. Фонетика английского языка / Г. П. Торсуев. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1950. – 332 с.
273. Трофимкина О. И. Синтаксис современного сербохорватского языка: Словосочетание и простое предложение: Учебное пособие для студентов-славистов / О. И. Трофимкина. – СПб. : Изд-во СПбГУ, 1993. – 174 с.
274. Федоров А. К. Беседы по синтаксису русского языка. Простое предложение / А. К. Федоров. – М., 1965. – 191 с.
275. Федоров А. К. Трудные вопросы синтаксиса / А. К. Федоров // Пособие для учителя. – М. : Просвещение, 1972. – 239 с.
276. Фельчак О. О. Питання походження української мови: лінгвоісторіографічний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / О. О. Фельчак. – Донецьк, 2011. – 20 с.
277. Филлмор Ч. Дело о падеже / Ч. Филлмор // Новое в зарубежной лингвистике. – Вып. X. – М. : Прогресс, 1981. – С. 369–496.
278. Финкель А. М. Курс современного русского литературного языка / А. М. Финкель, Н. М. Баженов. – К. : Рад. шк., 1960. – 622 с.
279. Фортунатов Ф. Ф. Сравнительное языковедение / Фортунатов Ф.Ф. – Изб. раб. – Т. 1. – М. : Учпедгиз, 1956. – 472 с.

280. Фортунатов Ф. Ф. О преподавания русского языка в средней школе / Ф. Ф. Фортунатов. – Изб. труды. – Т. 2. – М. : Учпедгиз, 1957. – 471 с.
281. Французова Н. П. Исторический метод в научном познании / Н. П. Французова – М. : Мысль, 1972. – 303 с.
282. Фридберг М. Х. Грамматика немецкого языка. Определение: пособие / М. Х Фридберг. – Изд. 2-е переработ. и доп. – Л. : Изд. Ленинградского ун-та, 1967. – 36 с.
283. Хаймович Б. С. Теоретическая грамматика английского языка (на англ. яз.) / Б. С. Хаймович, Б. И. Роговская. – М. : Высшая школа, 1967. – 298 с.
284. Холодов О. В. Теоретичні проблеми дослідження субстрату в європейському мовознавстві ХІХ – ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / О. В. Холодов. – Донецьк, 2008. – 20 с.
285. Холодова Н. В. Морфологічна класифікація мов у лінгвістиці ХІХ – ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.15 «Загальне мовознавство» / Н. В. Холодова. – Донецьк, 2010. – 20 с.
286. Храковский В. С. Семантика и типология императива. Русский императив / В. С. Храковский, А. П. Володин. – Л. : Наука, 1986. – 272 с.
287. Чейф У. Л. Значение и структура языка / У. Л. Чейф. – М. : Прогресс, 1975. – 482 с.
288. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка / А. А. Шахматов. – Л. : Учпедгиз, 1941, – 624 с.
289. Шведова Н. Ю. Типология односоставных предложений на основе характера их парадигм / Н. Ю. Шведова // Проблемы современной филологии. – М., 1965. – С. 48–53.
290. Шведова Н. Ю. Синтаксис словосочетания и простого предложения / Н. Ю. Шведова // Основы построения описательной грамматики современного русского литературного языка – М. : Наука, 1966. – С. 128–162.

291. Шведова Н. Ю. Парадигматика простого предложения в современном русском языке (опыт типологии) / Н. Ю. Шведова // Русский язык. Грамматические исследования. – М., 1969. – С 69–85.
292. Шведова Н. Ю. О соотношении грамматической и семантической структуры предложения / Н. Ю. Шведова // Славянское языкознание VIII Международный съезд славистов (Варшава, 21-27 августа 1973): Докл. Советской делегации. – М. : Наука, 1973. – С. 458–483.
293. Шерех Ю. До генези називного речення / Ю. Шерех. – Мюнхен, 1947. – 50 с.
294. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен, 1951. – 402 с.
295. Ширяев Е. Н. Московская лингвистическая школа и синтаксис / Е. Н. Ширяев // Язык: система и подсистемы. – М., 1990. – С. 118–129.
296. Ширяев Е. Н. Потенциальные возможности синтаксической системы (на материале поэтического синтаксиса русского языка) / Е. Н. Ширяев // Структура и семантика художественного текста: Доклады VII Международной конференции. – М., 1999. – С. 460–468.
297. Шмелев Д. Н. Стилистическое употребление форм лица в современном русском языке / Д. Н. Шмелев // Вопросы культуры речи. – Вып. 3. – М., 1961. – С. 289–310.
298. Шмелев Д. Н. Синтаксическая членимость высказывания в современном русском языке / Д. Н. Шмелев. – М. : Наука, 1976. – 150 с.
299. Шмелева Т. В. Деривационный потенциал модели предложения / Т. В. Шмелева // Деривация и текст. – Пермь, 1984. – С. 87–91.
300. Шрайберг Ц. Н. Местоимения *es* в качестве вступительного слова в современном немецком языке / Ц. Н. Шрайберг // Вопросы синтаксиса немецкого языка. – Вып. 2. – Л. : ЛГУ, 1967. – С. 106–115.
301. Шубик С. А. Категория бытийности как отличительный признак предложения / С. А. Шубик // Теоретические проблемы синтаксиса современных индоевропейских языков. – Л., 1975. – С. 178–182.

302. Шульжук К. Ф. Формування ускладненого речення в новій українській літературній мові / К. Ф. Шульжук // Мовознавство. – № 4. – 1977. – С. 10–16.
303. Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность / Л. В. Щерба. – М. : Наука, 1974. – С. 77–100.
304. Юдин А. А. Неопределенно-личные и обобщенно-личные предложения в современном русском языке / А. А. Юдин // Уч. записки МГПИ им. В. И. Ленина. – Т. 75. – Вып. 4. – М., 1954. – С. 8–34.
305. Юревич Л. И. Номинативные бытийные предложения в современном англ. языке: автореф. дисс. . канд. филолог, наук / Л. И. Юревич. – Минск, 1973. – 26 с.
306. Юрченко В. С. Простое предложение в современном русском языке / В. С. Юрченко. – Саратов : Приволж. кн. изд-во, 1972. – 274 с.
307. Юрчишин Т. В. Речення узагальненого змісту: структурно-семантичний і комунікативно-прагматичний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.02.01 «Українська мова» / Т. В. Юрчишин. – Х., 2008. – 20 с.
308. Яковлева Е. С. О некоторых особенностях концептуализации личностного начала в русской лексике и грамматике / Е. С. Яковлева // Вестник Московского университета. Сер. 9. Филология. – 1997 – С. 96–105.
309. Ярцева В. Н. Сопоставительно-типологическое исследование в области синтаксиса / В. Н. Ярцева // Филология. Исследование по языку и литературе. – Л., 1973. – С. 81–92.
310. A Comprehensive Grammar of the English Language / R. Quirk, G. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik. – London & New York, 1985. – 1779 p.
311. Bauer J. Skladba spisovné češtiny / J. Bauer, M. Grepl. – Praha : SPN, 1968. – 357 s.
312. Becker K. F. Ausführliche deutsche Grammatik als Kommentar der Schulgrammatik / K. F. Becker. – Frankfurt am Main, 1842. – 348 s.
313. Behagel O. Die deutsche Sprache / O. Behagel. – Halle/Saale, 1968 – 216 s.
314. Blumel R. Einführung in die Syntax / R. Blumel. – Heidelberg, 1914. – 308 s.

315. Brinkmann H. Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung / H. Brinkmann. – Dusseldorf, 1962 – 282 s.
316. Brugman K. Kurze Vergleichende Grammatik der indogermanischen Sprachen / K. Brugman. – Strassburg, 1904. – S. 624–625.
317. Burkovska O. Yo. The problem of one-member sentences as a separate category in the 50-ies of the XXth century – early XXIst century / O. Yo. Burkoska // Вісник Дніпропетровського університету ім. Алфреда Нобеля. Серія «Філологічні науки». – №1(13). – Дніпропетровськ, 2017. – С. 179–183.
318. Burkovska O. Yo. The views of the Russian and Ukrainian linguists on one-member sentences as a separate category in the second part of the XXth century / O. Yo. Burkoska // Achievements of world science: proceedings of VIII International scientific conference, Aug. 12, 2017. – Morrisville, Lulu Press, 2017. – P. 40–42.
319. Curme G. O. Principles and Practice of English Grammar / G. O. Curme. New York : Barnes & Noble, 1947. – 328 p.
320. Curme G. O. English Grammar. The Principles and Practice of English Grammar Applied to Present-Day Usage / G. O. Curme. – New York : Barnes & Noble, 1966. – 308 p.
321. Durovič L Modálnost' / L. Durovič. – Bratislava, 1956. – 165 s.
322. Erben J. Abriss der deutschen Grammatik / J. Erben. – Berlin, 1960. – 208 s.
323. Freundlich R. Sprachtheorie: Grundbegriffe und Methoden zur Untersuchung der sprachstruktur / R. Freundlich. – Wien/New York, 1970. – 181 s.
324. Grebe P. Der Grobe Duden: Grammatil der deutschen Gegenwartssprache / P. Grebe. – Hrsg.von P.Grebe. – Mannheim, 1959. – 763 s.
325. Grepl M. Skladba spisovné češtiny / M. Grepl, P. Karlík. – Praha : SPN, 1986. – 474 s.
326. Grevisse M. Le bon usage: Grammaire française avec des remarques sur la langue française d'aujourd'hui / M. Grevisse. – Gembloux : Ed. J. Duculot, 1967. – 1228 p.
327. Helbig G. Deutsche Grammatik: Ein Handbuch fur den Auslanderunterricht / G Helbig, J. Buscha. – Leipzig, 1974 – 656 s.

328. Heringer H. J. Theorie der deutscher Syntax / H. J. Heringer. - Munchen, 1973 – 313 s.
329. Heyse J. Ch. Deutsche Grammatik / J. Ch. Heyse. – Hannover und Leipzig, 1914 – 644 s.
330. Karlík P. Příruční mluvnice češtiny / P. Karlík, M. Nekula, Z. Rusínová. – Praha : Lidové noviny, 2012. – 800 s.
331. Komárek M. K otázce predikativa (kategorie stavu) v češtině «Sborník vysoké školy pedagogické v Olomouci» / M. Komárek // Jazyk a literatura. – 1954. – S. 1–25.
332. Leech G. Principles of Pragmatics / G. Leech. – London, New York : Longman, 1983. – 257 p.
333. Mues W. Vom Laut zum Satz/ Die Hauptformen der deutschen Sprachstruktur / W. Mues. – Heidelberg, 1964. – S. 381–383.
334. Motsch W. Untersuchungen zur Apposition im Deutschen in Syntaktische Studien / W. Motsch. – Berlin, 1965. – S. 87–132.
335. Pat M. Grammaire française pour tous / M. Pat. – Paris, 1966. – P. 256–257.
336. Paul H. Deutsche Grammatik (In 5 Bdn) / H. Paul. – Bnd. 4 : Syntax. – Halle (Saale) : Max Niemeyer, 1955. – 425 s.
337. Ries J. Was ist ein Satz? / J. Reis. – Prag, 1931. – S. 39–58.
338. Schmidt W. Grundlagen der deutschen Grammatik: Eine Einführung in die funktionale Sprachlehre / W. Schmidt. – Berlin, 1966. – 324 s.
339. Suetterlin L. Die deutsche Satzlehre / L. Suetterlin, A. Waag. – Leipzig, 1925. – S. 115–135.
340. Vachek, J. Some less Familiar Aspects of the Analytical Trend of English / J. Vachek // Selected Writings in English and General Linguistics. – Prague : Academia Prague, 1976. – S. 315–344.
341. Zandvort R. W. A Handbook of English Grammar / R. W. Zandvort. – 3d ed. – Englewood Cliffs. – N.J. : Prentice Hall, 1966. – 356 p.

342. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – М. : Сов. энциклопедия, 1966. – 608 с.
343. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – [2-е изд., стереотип.] – М. : Эдиториал УРСС, 2004. – 576 с.
344. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов : пособие для учителей / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – 2-е изд. – М. : Просвещение, 1976. – 543 с.
345. Франчук В. Ю. Харьковская лингвистическая школа / В. Ю. Франчук, Ю. В. Рождественский // Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 569–570.
346. Языкознание. Большой энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – 2-е изд. – М. : Большая Российская энциклопедия, 1998. – 685 с.
347. Crystal D. The Cambridge encyclopedia of the English Language / D. Crystal. – Cambridge : University Press, 1995. – 489 p.
348. The concise Oxford dictionary of current English / Fowler H. W. – Oxford : Clarendon Press, 1964. – 1558 p.